

2024:1

Sámi dieđalaš áigečála
**SIIDASKUVLLA
FÁDDÁNUMMIR**

Sámi
allaskuvla

Sámi dieđalaš áigečála

Sámi dieđalaš áigečála 2024:1

SIIDASKUVLLA FÁDDÁNUMMIR

Doaimmahan

Váldodoaimmaheaddji
HARALD GASKI

Guossedoaimmaheaddji
FIERRANJOT KIRSTTE RÁVDNÁ – RAUNA KUOKKANEN

Sámi dieđalaš áigečála

Sámi dieđalaš áigečála lea sámegeiel mánggafágalaš dieđalaš áigečála mii almmuha vuosttažettiin dieđalaš artihkkaliid, muhto sáhtá maid dá almmuhit girjeárvoštallamiid ja kommentára čállošiid. Áigečállaga almmuhit Sámi allaskuvla ja UiT Norgga ártkalaš universitehta Sámi dutkamiid guovddáš ovttasbarggus. Vuosttaš nummar ilmmat 1994:s. Sámi dieđalaš áigečála lea dieđalaš áigečállagiid ja lágádusaid Norgga registaris (<http://dbh.nsd.uib.no/>) dohkkehuvvon almmuhankanálan 2. dásis, ovdamearkka dihte Cristin-vuogádagas (<https://www.cristin.no/>). Suoma publikašuvdna-registaris (<http://www.julkaisufoorumi.fi/>) lea Sámi dieđalaš áigečála dásis 1. Artihkkalat ja eará čállošat, mat fálluojuvvojit Sámi dieđalaš áigečállagii, galget leat čállojuvvon man nu sámegeillii, eai ge dat galgga leat jorgaluvvon eará gielain. Sámi dieđalaš áigečála elektrovnnalaš hámis ja čállinrávvagat gávnojit áigečállaga neahttasiidduin <https://septentrio.uit.no/index.php/SDA>.

Doaimmahus

Harald Gaski, váldodoaimmaheaddji, Sámi allaskuvla;
haraldg@samas.no / harald.gaski@gmail.com
Arnstein Johnskareng, doaimmahusčáli, UiT Norgga ártkalaš universitehta;
arnstein.johnskareng@uit.no

Doaimmahusgoddi

Berit Anne Bals Baal, UiT Norgga ártkalaš universitehta; berit.a.baal@uit.no
Lill Tove Fredriksen, UiT Norgga ártkalaš universitehta; lill.tove.fredriksen@uit.no
Mikkel Nils Sara, Sámi allaskuvla; mikkelnms@samas.no
Marikaisa Laiti, Sámi allaskuvla; marikaisal@samas.no

Sámi dieđalaš áigečála is an interdisciplinary academic journal published by the Sámi University of Applied Sciences and the Centre for Sami Studies at UiT The Arctic University of Norway. Sámi dieđalaš áigečála is a peer-reviewed academic journal that publishes articles written in the Sámi languages. All articles have English summaries. Open access journal:

<https://septentrio.uit.no/index.php/SDA>

Sámi allaskuvla, Guovdageaidnu
UiT Norgga ártkalaš universitehta Sámi dutkamiid guovddáš, Romsa
<https://septentrio.uit.no/index.php/SDA>

Septentrio Academic Publishing

<https://septentrio.uit.no/>

Gráfalaš bargu: Studio Borga, Ohcejohka
Logo (rievssat-motiivva hábmen): Bjørn Hatteng, UiT Norgga ártkalaš universitehta
Olggošgovva: Philip Burgess. Vuosttas siidaskuvlla gávnnadeapmi Levssjegogas 2019.
Deaddilan: Trykkeriet, UiT Norgga ártkalaš universitehta
ISSN: 0805-4312
ISSN online: 1894-0498
DOI: <https://doi.org/10.7557/sda.12024>
Liseansa: [CC BY 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Sisdoallu

Láidehus	
Sámi dieđalaš áigečállaga fáddánummir: Siidaskuvla	7
Fierranjot Kirstte Rávdná ja Bekkun Hánnu Asta Mitkijá	
Ovttastallan: sámiid relašunalitehta ja dan vierut	13
<i>Ovttastallan: Sámi relationality and its practices</i>	45
Skuvlaalbmá Áslat Niillas Áslat	
Árbediehtu ja biologalaš diehtu Deanu ja luosa birra: Mo nannet luossanáliid?	47
<i>Sámi Indigenous knowledge and biological knowledge about the Deatnu River and salmon: How to strengthen the salmon stocks?</i>	71
Biehttára Juhána Ovlá-Ánte	
Durdnosa Sámi guovllu siiddat ja siiddaolbmot čálalaš gálduin 1500-logus 1900-lohkui	73
<i>Sámi siidas and siida people in Torne Sápmi in written sources</i>	99
Biehttára Juhána Ovlá-Ánte	
Siiddat ja siiddaolbmot Suoma sierralágain ja sierralágaid ovdabargguin	101
<i>Sámi siidas and siida people in the special laws and preliminary works of laws during the Finnish independence era</i>	120
Fierranjot Kirstte Rávdná	
Muitalusaid mearkkašupmi otná servodagas: Sámi lágaid ozus narratiiva láhkametoda bokte	121
<i>The Significance of Stories in Contemporary Society: Seeking Sámi Laws through an Indigenous Law Method</i>	144

Láidehus

Sámi dieđalaš áigečállaga fáddánummir: Siidaskuvla

Mii lea siida? Dat lea ruoktu, bearaš, báiki, sohka, sohkaeatnamat; dat lea sámeservodaga árbevirolaš vuodđoovttadat, mii lea ain anus boazodoalus. Siida lea mánga ášši ja das leat iešguđetlágan mearkkašumit iešguđet guovlluin Sámis. Historjjálaččat Sápmi lei juhkkovuvvon siidaide, maid siskkobealde sámit hálddašedje ja mearridedje oktasaš áššiin, numo oktasaš bivddus. Siida lei báikkálaš sámeservodat, mas lei autonomiija iežas siskkáldas áššiin, muhto seamma dehálaččat ledje vierut ja vuogit, maiguin siiddat ráđđádalle ja soabadedje ránnásiid-daiguin siidarájáin ja čovde riidduid diliin, jos ovtta siidda olmmoš lei bivdán dahje guođohan eará siidda eatnamiid alde. Seamma lei maid siiddaid siskkobealde. Lea mearkkašahti, ahte sámi historjjálaš siiddat eai leat goassige lágalaččat heaittihuvvon. Dat «dušše» báhce vehážiidda eret anus dahje heite doaimmamis, go davviriikkaid gonagasgottit ásaheđje iežaset hálddašanvuogádagaid siiddaid ala. Danin sáhttáge jurddašit, ahte siiddat leat ain leamen, vaikko vel olggobeal válddi vuollái hávdáduvvon. Dahje kánske dat leat oadđimin ja vuordimin gean nu boktit ja ealáskahttit daid? Nuortalaččaid siidavuogádat, *siidsååbbar*, lea ain anus ja doaimmá Suoma bealde giličoahkkinortnegin.

Siida orru leamen juohke sajis – dán áigge dat lea duon dán ásahusa namman – muhto seammás mii diehtit oalle unnán historjjálaš siiddaid ja daid doaimmaid birra. Mañimuš moaddelogi áigge eamiálbmogiid gaskkas leat nanosmuvvan beroštupmi ja viggamušat ealáskahttit ja váldit ođđasit atnui sin iežaset politihkalaš ja servodatlaš ásahusaid ollašuttit sin iešmearrideami ja iešstivrema. Sii leat gávnahan, ahte olggobealde bohtán ásahusat dahje vuogádagat, mat leat váldoservodagaid kopijjat, eai doaimma bures. Aisttan okta aktivista: Manne mii galggašeimmet dohkkehit váldoservodaga bieđganan ortnega go dat ii doaimma albma láchkai váldoservodagasge?

Siidaskuvla riegádii dáin seamma gažaldagain ja beroštumiin. Mat leat min sámiid iežamet servodatlaš vuogádagat? Mat leat min árbevirolaš politihkalaš ja sosiála ásahusat? Mis leat siiddat – eatgo mii sáhtáše daid ealáskahttit ja heivehit otnábeai servodagamet dárbbuide ja daid vehkiin ollašuttigoahtit sámi iešmearrideami? Dán guorahala-dettiin ieš fuomášin jođánit man unnán rievtti mielde dieđán siiddaid ja daid doaimma birra. Ášši birra háladettiin čielggai, ahte earáin leat maid leamaš seammalágan jurdagat ja gažaldagat. Mánngasiin lei dárbu ja hál-lu diehtit ja oahppat lasi. Mearrideimmet ohcat prošeaktaruhtadeami, man vehkiin sáhtášeimmet guorahallat ášši ovttas.¹ Prošeakta šattai siidaskuvlan dainna jurdagiin, ahte mis leat buohkain diehtobihtát, maid mii sáhttit juogadit earáiguin, ja dieinna lágiin oahppat lasi, seammás go ovttas oahppat, oahpásmuvvat ja dutkat siiddaid lasi. Siidaskuvlla váldoulbmilin lea čielggadit ja geahččaladdat mo siidavuogádaga ja vie-ruid livččii vejolaš váldit ođđasit atnui sámeservodagas ja mo dáinna vuogádagain sáhtášeimmet ávkástallat nu ahte dat ollašuttášii sámi iešmearrideami.

Dát fáddánummir lea okta boadus dáin min guorahallamiin. Mii leat giitevaččat ahte *Sámi dieđalaš áigečállaga* váldodoaimmaheaddji ja doaimmahusgoddi ledje miehtemielalaččat ja dahke siidaskuvlla fád-dánummira vejolažžan. Mii oaččuimet áidnalunddot liibba ja hástalusa čállit akademalaš artihkkaliid áššiin, maid birra eai leat nu ollu dieđalaš čállosat *sámegillii* ja maid sámít ieža leat čállán. Vaikko min prošeakta-ruhtadeapmi nohká dán jagi, mii sávvat ahte min guorahallamat ja čielg-gadeamit jotket ságastallama sihke sámeservodagas ja dutkanmáilmmis siiddaid ja daid ealáskahttinvejolašvuodaid guhkás boahteáigái.

Siidaskuvla ii leat rievtti mielde ođđa jurdda, iige dat noga pro-šeaktaruhtadeami nogadettiin. Gieskat bovdejin Jusse Johán Niillasa Gáre Márjjá, Karen Marie Eira Buljo, min maŋimuš gávnnadeapmái, maid mii doalaimet geassejorggáldat áigge 2023. Go son gulai sáni *siida-skuvla*, son iežas mielde beroštuvai vajot ja háliidii diehtit mii dat lei. Go hálešteimme telefovnnas son muitalii, ahte son lea jo guoktelogi jagi dassái fuomášan dárbbu siidaskuvlii ja siidaoahpahussii. Su jurdda

1 Ozaimet ja oaččuimet veahkkeruđa Suoma Kone foanddas jagiide 2019–2023. Eanet dieđuid siidaskuvllas gávnnat neahttasiidduin www.siidaskuvla.net.

siidaskuvllas lei eandalii mánáide oahpahišgoahtit siidda eallima: mo dárkut ja dovdat birrasa, eatnamiid, čáziid, ealliid; mo ávnnastit ja dud-djot; mo bargat buot árbevirolaš jahkodatgierddu bargguid; mo eallit fárrolága luondduin ja siiddastallat bohccuiguin. Son maid fuomášuhtii ahte «skuvla» ii leat rivttes dahje buorre sátni; galggašii baicce hállat siidaoahpahasas. Skuvla lea juoga masa lea vajot vuostemiella – dat lea suoma skuvla, dáža skuvla, gos mii eat beasa oahppat dáid máhtuid ja oahpuid. Dás mii leat ieža maid háleštan gaskaneamet ja muhtin earát maid jearran – manin justa siidaskuvla? Gii háliida eaktodáhtolaččat skuvlii?

Lean ovtta oaivilis kritihkain muhto seammás jurddašan nu, ahte siidaskuvla lea hástalus dábálaš skuvlii; dat hástala min oainnuid, doaladumiid ja dovdduid skuvllas, ja dieinna lágiin geahččala sámáidahttit skuvlla ja min jurddašemi skuvllain. Dasa lassin dat deattuha dan, ahte mis ollesolbmunge lea dárbu vázzit skuvllaid ja oahppat ođđa áššiid, eandalii iežamet historjjás, mas eat leat beassan oahppat mánán go vácciimet dan «dábálaš» (dáža, suoma, ruoŋa) skuvlla.

Dán siidaskuvlla fáddánummiris leat vihtta artihkkala, maid min «siidaguimmit» leat čállán. Munno Bekkun Hánnu Asta Mitkijá (Asta Balto) čálus evttoha, ahte min *ovttastallan*-doaba ja dasa gullelaš vierut vástidit eamiálbmogiid relašunalitehta prinsihpa. Moai guorahalle njeallje dábálaš ovttastallanvieru – dearvvahallama, fuolkkástallama, dolastallama ja káfestallama – ja dan, mo dat sáhttet doaimmat otnábeai vuohkin ja metodan čoavdit hástaleaddji servodatáššiid. Ovttastallan-doahpaga oktavuodas moai guorahalle maid soabadallama ja buresveadjima, mat leat áigeguovdilis fáttát Sámis ja mat munno mielas leat dehálaččat oktasaš čovdosiid gávdnamis sámeservodagas.

Siidaskuvla lea ovdamearka das, mo diđolaččat sáhttá ovttastallanvieruid váldit atnui. Siidaskuvlla okta deháleamos bargovuohki leat leamaš oktasaš gávnnadeamet meahcis. Gávnnademiid ulbmilin lea hukset oktavuodaid sihke gaskaneamet ja earenomážit daidda eatnamiidda gos mii leat lávostallamin ja dáid guovlluid báikkálaš olbmuide. Ná mii geahččalit láchit saji, gos iskkadit «ođđa» vejolašvuodaid oassálastit ja hukset servodagamet. Oktasaš gávnnademiid viggamuš leamaš ahte proseassa šaddada ođđa dieđu, áddejumi ja čanastagaid.

Siidaskuvla ii leat skuvla soaittáhagas, muhto danin ahte mii dovdat dárbbu oahppat juoidá ođđa maiddá konkretta ovtastallama dásis.

Min oktasaš deaivvadeamet leat leamaš muhtinlágan geahččaladdanbáikkid, gos mii didolaččat leat viggan hukset oktasaš áddejumi ja oahpahit nubbi nuppi iežamet dieđu, vásáhusa, ja máhtu vuodul. Seammás mii leat siidaskuvllas didolaččat das, ahte otná sámeservodagas leat rašes áššit, nugo alkoholisma, seksuála veahkaváldi ja ieš-sorbmemat – hástalusat mat dárbbasit kollektiivlaš fuomášumi, beroštumi ja giedahallama servodagasteamet. Dáid rašes diliid dikšun lea vealtameahttun iešmearrideami ollašuvvama ja nanosmahttima dihtii. Mii eat leat dán rádjái sámeservodagas giedahallan doarvái dáid áššiid oktasaččat, muhto dárbbasit kollektiivlaš duostuma iešmearrideami ollašuvvama ja servodaga nanusmuvvama dihtii (vrd. Kuokkanen 2019). Siidaskuvlla gávnademiin mii viggat hukset ođđa oktasaš dieđu, didolašvuoda, áddejumiid ja dohkkeheami juohkelágan sámiide ja aktiivvalaččat láchčit inklusiiva oassálastinvejolašvuodaid maiddá queer- ja arvedávgesámiide.

Siidaskuvlla olis leat mearridan, ahte mii viggat ovtastallanvieruid vehkiin vuos gaskaneamet gávdat sensitiiva ja konstruktiivua vuigiid háleštišgoahtit rašes dahje váttis áššiin uhca servodagas. Mii leat gávnahan, ahte ovdalgo dat lea vejolaš, mis lea dárbu ovtastallamiid bokte čatnat oktavuodaid ja láchit oadjebasvuoda iežamet gaskkas. Mii leat maiddá čatnasan oktasaš bargovugiide, man vuodđun lea juohkehačča (maiddá eatnama ja buot eallevaččaid) gudnejahttin ja árvvusatnin. Siidaskuvlla ovdamearka čájeha dan, ahte servodaga buresveadjima ovddideapmi ovtastallamiid bokte ii dáhpáhuva automáhtalaččat, muhto dasa galgá dihtomielalaččat čatnasit ja muhtin láchkai sosialiserejuvvot.

Skuvlaalbmá Áslat Niillas Áslat (Aslak Holmberg) guorahallá artihkkalisttis sámi árbevirolaš dieđu ja luossabiologaid dieđu Deanu luossabivddu hálddašeamis. Son buktá ovdan gulahallanválttisvuodaid dán guovtti diehtovuogádaga gaskkas ja suokkarda, makkár mearkkašupmi iešguhtege dieđus lea dálá luossabivddu hálddašeamis. Son čájeha diehtovuogádagaid erohusaid ja evttoha, ahte lea dárbu nannet sámi árbevirolaš dieđu rolla oassin virgálaš diehtovuodu, man vuodul

bivdonjuolggadusaid dahkat. Áslat oaivvilda, ahte sámi dieđu integreren oarjemáilmmi dutkandiskursii ii leat doarvái, muhto vuolggasadjin berre leat goappaš diehtovuogádagaid árvvusatnin iehsheanalazžan ja dásseárvosažžan ja dán vuodul buktit árvalusaid luossanáli hálddašeapmái.

Biehttára Juhána Ovllá-Ánttes (Oula-Antti Labba) leat guokte artihkkala dán nummiris: vuosttas guorahallá Durdnosa Sámi guovllu siiddaid ja siiddaolbmuid čálalaš gálduin gaskal 1500- ja 1900-loguid, ja nubbi fas Suoma sierralágain ja sierralágaid ovdabargguin Suoma iehčanasvuoda álggu rájes. Vuosttas artihkkalis son vuojuļduvvá riektehistorjjálaš dutkamusaide siiddaid birra ja buktá ovdan, ahte siiddaolbmot leat historjjálaččat oamastan iežaset vearroeatnamiid ja siiddas lea leamašan ovddasvástádus máksit gonagasgottiide sámevearu eatnamiin ja čáziin. Čálalaš gáldut čájehit, ahte siiddain lei nana sajádat vel Ruota váldegotti áigge (dutkanáigodagas 1553–1809). Suoma beale virggálaš áššegirjjiin siiddat jávke Ruošša válldi áigge 1800-logus, vaikko siiddaolbmot mákse sámevearu iežaset eatnamiin ja čáziin gitta 1920-logu rádjai. Ovllá-Ántte Suoma lágaide guoski artihkal suokkarda siiddaid ja siiddaolbmuid sajádaga Suoma iehčanasvuoda áigge ja jearrá, makkár lea leamaš sámiide mihtilmas ealáhusaid vuoigatvuodalaš sajádat dán áigodagas ja mo dat oidno láhkaásaheamis gitta otná beaivái. Son buktá ovdan, ahte vaikko Suoma iehčanasvuoda álgoáigge siiddaolbmuid riektesajádat namuhuvvui dávjá sierralágaid ovdabargguin, dat eai lean mielde šat lágain, mat dohkkejuvvojedje.

Mañimuš artihkal, mu čállin «Muitalusaid mearkašupmi otná servodagas: Sámi lágaid ozus narratiiva láchkametoda bokte» guorahallá Gufihttara lonuhus -muitalusa ja dan, makkár sámi lága ja láchkaprinsihpaid sáhttit gávdnat das. Geavahan narratiiva láchkametoda, man leaba eamiálbmotlága dutkit Val Napoleon ja Hadley Friedland hábmen ja mii lea geavahuvvon viidát eandalii Kanadas mañimuš nuppelogi jagi. Mu ulbmilin lea ovddidit eamiálbmotláchkadutkamusa Sámis ja sámi lágaid guorahallama servodaga ja árbbi *siskkobealde*, ja maiddá ovdan buktit sámedutkamuššii metoda, man eará eamiálbmotlágaid dutkit leat geavahan buriin ja mávssolaš bohtosiin. Sámis gávdnojit dutkamušat sámi dáhpelágas, muhto narratiiva láchkametoda ii leat ovdal geavahuvvon sámi mitalusaid analyseremis ja sámi lágaid kártemis.

Jos siidaskuvla joatkašuvvá muhtin hámis ain min prošeakta-ruhtadeami nogadettiin, okta miellagiddevaš hástalus livččii guorahallagoahtit dárkileappot siida-metodologiija. Livččiigo dakkár vejolaš, ja makkár dat sáhtášii leat? Dán oktavuodas smiehtan maoriid *whānau*-prinsihpa, mii lea guovddáš oassin *Kaupapa Māori* -metodologiijaid. *Whānau* lea maoriid bearašovttadat dahje sohka, mii dávjá sisttisoallá eará lagaš gaskavuodaid. Numo sámiide siida, *whānau* lea maoriservodaga vuodđu, mii doarju ja láidesta iežas lahtuid ja seailluha árbevieruid ja -máhtu. *Whānau* deattuha kollektiiva ovddasvástádusa ja ovtasbarggu ja oktiigullevašvuoda gaskkal buot dan lahtuid. Dutkamušas *whānau* lea okta maoridoahpagiin, mii lea šaddan oassin metodologiijas, vuohkin ordnet dutkanjoavkkuid, váldit vuhtii ehtalaš geavadiid, «addit jiena» iešguđet maorijoavkkuide ja maoriservodaga osiide, ja divaštallat dutkanprošeavtta ideaid ja gažaldagaid. Das lea maiddá geavatlaš doaimma: *whānau* lea vuohki juohkit bargguid, fátmastit ja váldit mielde olbmuid, geain lea erenoamáš áššedovdamuš, ja atnit maoriid árvvuid dutkama guovddášis. Dán dásis earátge go eamiálbmogat sáhttet leat mielde dutkamušain. *Whānau* sáhttá nappo leat dihtolágan modalitehta, man bokte dutkamuš lea hábmejuvvon ja ollašuhcto, guorahallo ja juhkkoujvvo loahpas (Smith 1999: 189).

Seamma láchkai siida sáhtášii fállat midjiide ođđalágan vugiid áddet, hábmet ja ollašuhctit dutkamuš. Dát leage vuogas hástalus *Sámi diedalaš áigečállagii* sámi dutkamušain ain ovddos guvlui huksemis. SDÁ lea áidna arena, gos mii duodaid sáhttit albma láchkai vuodjut suokkardit *sámi* metodologalaš gažaldagaid *sámegillii*. Giittán SDÁ vejolašvuodas doaimmahit ovtas váldodoaimmaheaddjiin dán fáddánummira, ja sávan ahte dat lea mielde ovddideamen servodat- ja akademalaš ságastallamiid Sámis.

Fierranjot Kirstte Rávdná

Gáldut

Kuokkanen, Rauna 2019: *Restructuring relations: Indigenous self-determination, governance, and gender*. New York: Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/oso/9780190913281.001.0001>

Smith, Linda Tuhiwai 1999: *Decolonizing methodologies. Research and indigenous peoples*. London: Zed Books.

Ovttastallan: sámiid relašunali-tehta ja dan vierut

FIERRANJOT KIRSTTE RÁVDNÁ¹ JA BEKKUN HÁNNU ASTA MITKIJÁ²

Relašunalitehta prinsihppa lea eamiálbmogiid máilmeipmárdusa vuolggasadji. Dat lea maiddá eamiálbmotdutkanmuša vuoddoaba, mii hábme ee. metodologiijaid. Moai evttohetne, ahte *ovttastallan*-doaba ja dasa gullelaš vierut vástidit eamiálbmogiid relašunalitehta prinsihpa. Moai guorahalle njealje dábalaš ovttastallanvieru ja dan, mo ovttastallan sáhtá doaibmat otnábeaivuohkin ja metoan čoavdit hástaleaddji servodatássiid. Dasa lassin suokkardetne mo ovttastallama vierut doibmet sámiid árbevirolaš soabadallanvuohkin, man mii dávjá geavahit muhto man árvvu dahje mearkkašumi mii eat álo fuomáš. Mo ovttastallan lea min árbevirolaš vuohki soabadit, čoavdit oktasaš hástalusaid, háhkát odđa áddejumi ja oktasaš dieđu ja dáinna lágiin ovddidit servodathuksema ja buresveadjima? Manne lea dehálaš loktet ovttastallama vieruid árvvu ja sajádaga otná sámeservodagas?

Fáddásánit: relašunalitehta, ovttastallan, soabadallan, servodathuksen

1 Álggahus

Gaskavuodát leat eamiálbmotdutkanmuša geađgejuolgi. Relašunalitehta (eang. *relationality*) ja gaskavuodát eai dušše *hábm*e eamiálbmogiid duohtavuoda, dat leat eamiálbmogiid duohtavuoha (Wilson 2008; Robertson & Ljubicic 2019; Brigg ja earát 2021). Relašunalitehta prinsihpa mielde gullet buot eallelaččat oktii, olmmoš lea sorjevaš eará olbmui, eatnamis, buot dan sivdnádusain ja olles gomuvuodas. Dasa gullá maid dásseárvu mas juohkehaš lea autonomalaš dahje iešheanaláš, seammás go lea oassin ja gullelaš dihto kollektivitehtii. Relašunála máilmeipmárdusa dihtii eamiálbmogat dávjá deattuhit

1 Rauna Kuokkanen lea Deatnogáttis, Fierranjogas eret. Son bargá Lappi universitehta ártkalaš eamiálbmotdutkanmuša dutkanprofessoran Roavvenjárggas.

2 Asta Mitkijá Balto lea šaddan Fárpenjárggas, Kárášjogas. Son lea eallinagi geavahan dasa ahte ovddidit sámi oahpposuorggi ja skuvlejumi buot oahppodásiin. Sihke oahpaheami ja dutkama bokte geahččalan ja geahččala loktet oidnosii sámi árvovuodu ja eallinvuoimmi.

oktiigullevašvuoda ja gaskavuodaid mearkkašumi: gaskavuodat ja oktiigullevašvuodta máilmmiin (maiddáí vuoiŋjalaš máilmmiin) leat olbmuid doaimmaid, vieruid ja dieđu guovddážiis. Árvvut nugo dássedeaddu, gudnejahttin ja vuorrováikkuhus leat guovddážiis. Giella dávjá speadja-lastá dáid gaskavuodaid. Guovddáš mearkkašumi dihtii relašunalitehta lea maiddáí hábmen eamiálbmogiid diehtoortnegiid ja dutkanvieruid. Relašunalitehta lea eamiálbmotdutkanmuša – iehčanas máŋggadieđalaš dutkansuorggi – teoriijaid, metodologiiijaid ja dutkanehtalaš doaimbavu-giid guovddáš oassi (Donald 2012; Andersen & O'Brien 2016; Drawson ja earát 2017; Moreton-Robinson 2017; Tynan 2021).

Maiddáí sámi árbevirolaš máilmmeipmárdusa mielde eanan lea fysalaš ja vuoiŋjalaš ollisvuodta mas olmmoš lea dušše okta oassi. Áillohaš dikte: «luonddus lea iežas vuoidna/dat hupmá iežas giela/gulan dan/guldalan/ságastalan mu vieljaiguin mu oappáiguin/rásiiguin šattuiguin elliiguin/geđggiiguin» (Valkeapää 2001: 212). Gaskavuodat eatnamiin doalahuvvojit iešguđet vieruid ja doaimmaid bokte, main addin ja juohkin leat guovddážiis (Kuokkanen 2007; Sara 2010). Lagaš oktavuodta luonddubirrasiin boahotá ovdan maiddáí das ahte olbmo ja luonddu máilmmiid gaskasaš rájáid leamaš álki rasttildit (Schanche 2002; Rydving 2010). Noaidit sáhttet váldit ealli hámi dárbbu mielde ja johtit eará, dábálaččat oaidnemeahttun vuoiŋnmaid máilmmiide. Jelena Porsanger (Sergejeva) čilge: «Sámemaídnasiid mielde ii dušše noaidi sáhttán šaddat eallin. Muhto dábálaš olmmoš máhttá nuppástuvvat eallin anolaš magihkalaš vugiid geavahemiin. Olmmoš eallá earutkeahtes oktavuodas luondduin ja sáhttá dovdat dárbbaslašžan ain muhtimin molsašuvvat eallin» (Sergejeva 1995: 43).

Sámedutkamušas ii leat dán rádjái guorahallon, makkár doaba vástidivččii buoremusat eanangielat *relationality*-doahpaga, vaikko iešguđet dutkamušat leat geavahan eamiálbmotmetodologiiijaid ja heivehan daid sámi kontekstii. Dát artihkal suokkarda, mii lea *relationality* sámegillii ja mo dat albmana min servodagas. Moai atne gažaldaga dehálažžan danin go *relašunalitehta* lea loatnasátni, mii ii leat vuogas sámegillii iige mital doarváí sáni sisdoalus. *Relašunalitehta*-doaba lea guoros konnotašuvnnain. Dábáleamos jorgalusat leat *gaskavuodta* ja *oktavuodta*, muhto moai atne dáid eahpedárkin eabage dat govčča dahje

vástit eangalsgielat *relationality*-doahpaga sisdoalu. *Gaskavuohta* ja *oktavuohta* leaba eahpedárkkit danin go sáhttiba mearkkašit ollu áššiid ja sáhttiba doaibmat sihke nubbi nuppi synonyman ja vuostegeahčín. *Gaskavuohta*-sátni sisttisoallá earret jurdaga erohusas, dahje mátkkis nubbi nubbái (omd. «guhkes gaska»). *Oktavuohta*-sáni maid sáhtta geavahit mángga oktavuođas, numo «fuones gáiddusoktavuohta». Dasa lassín čuoččuhetne, ahte goabbáge doaba ii doarvái bures govvit dan guovtteguovllot vuorrováikkuhusa, mii olbmoss lea birastahtti máilmmiin ja birastahtti máilmmiin fas olbmui. Danin gávnnahtne ahte vearbba surggiidahtton *ovttastallan* gokčá ja čalmmustahtta buorebut dán guovtteguovllot čatnašumi go *oktavuohta* dahje *gaskavuohta*. Ovttastallamii gullet maiddái oktiigullevašvuohta ja guhtetguimmešvuohta, main gaskavuohta jerrojuvvo dábálaččat ná: «Mii son lea dutnje?», «Mat doai leahppi goabbat guoibmáseatte?», «Mat dii lehpet guhtet guoibmáseattet?» Dát laktásit fuolkkástallamii, muhto dasa lassín diet jearaldagat sáhttet jerrot maiddái eatnamiid ja bivdobáikkiid dáfus.

Moai evttohetne, ahte *ovttastallan*-doaba vástida relašunalitehta prinsihpa, mii lea eamiálbmogiid máilmeipmárdusa vuolggasadjin. Čuoččuhetne ahte dán doahpaga sáhtta geavahit sámi árbevirolaš ja árgabeaivve vuohkin eallit relationála máilmeipmárdusa mielde. Lea maiddái dehálaš, ahte go eamiálbmotmetodologiijaid geavaheapmi sajáiduvvá eanet aht' eanet sámedutkamuššii, mii leat maiddái čielggadan ja dárkilit suokkardan eamiálbmotmetodologiijaid vuodđodoahpágiid sámegillii. Letne maiddái beroštuvvan guorahallat ovttastallan-prinsihpa ja vieruid danin, go háliidetne oassálastit sámeservodaga huksemii ja servodatságastallamii das, mo ja makkár reaiduiguin ja vugiiguin sáhttit nanosmahttit servodatlaš buresveadjima ja oktasaččat duostut otná servodathástalusa.

Min servodaga hástalusat leat sihke negatiivvat (mat goaridit sámeservodaga) ja positiivvat (mat ovddidit sámeservodaga ahtanuššama ja sámiid rivttiid ovdáneami). Moai čájetne ovdamearkkaid bokte, mo mii sáhttit geavahišgoahtit ođđa – dahje kánske buorebut árbevirolaš – vugiid ja vieruid servodathástalusa duostumis. *Ovttastallan*-doaba ja -vierut fáallet dán bargui midjiide oahpes metodaidda seammás go hukse oktasaš ovddasvástádusa ja geatnegasvuođa

dovddu. Ovdamearkka dihtii Rávnna jearahallan sáme- ja eará eami-álbmotnissonat deattuhedje ahte oktiigullevažvuohta eatnamiin addá sidjiide čiekŋalis geatnegasvuođa dovddu suodjalit dan, lehkos dat ruvkkiid, vuovdečuollamiid dahje oljobohcciid vuostálastimiin dahje eará hámis (Kuokkanen 2019). Moai letne maiddá siidaskuvlaoappážit ja háliidetne dan olis gávnnaht, mo siidaskuvllas sáhttit ovddidit ja ollašuttit ovtastallama vieruid ođđa dieđu ja áddejumi huksemis ja iežamet servodaga dekoloniseremis. Ovtastallan ja dasa gullevaž vierut fáallet vejolažvuođa dekoloniseret min servodaga. Go mii šaddat eanet diđolaččat ja dihtomielalaččat iežamet ovtastallanvieruin ja daid sajádagas ja mearkkašumis servodagas sihke ovdal ja dál, mii maiddá geavahišgoahtit daid eanet iešguđet oktavuodain, gos eat leat ovdal geavahan.

Munno váldogažaldagat dán artihkkalis leat dát: Mat leat ovtastallama dábalaš vierut ja mo dat sáhttet doaibmat vuohkin soabadit, čoavdit oktasaš hástalusaid, háhkat ođđa áddejumi ja oktasaš dieđu ja dáinna lágiin ovddidit servodathuksema? Manne lea dehálaš loktet ovtastallama vieruid árvvu ja sajádaga otná sámeservodagas? Lea maiddá miellagiddevaš mo *ovttastallan*-sátne ieš ja ovtastallama vierut (earret dearvvahallan) nohket *-stallan*-gehčosi. Moai ean goit áiggo dán artihkkalis guorahallat *-stallan*-gehčosa mearkkašumi muhto guđde dan muhtin giellačeahppái.

Ovtastallan-doahpaga lassin guovddáš tearpmat munno artihkkalis leat *soabadallan* ja *buresveadjin*, mat munno mielas gullet lahkalaga oktii. Soabadeapmi ja seanadeapmi leat áigeguovdilis fáttát Sámis. Jođus leat earret eará sámi álbmoga ja stáhtaid gaskasaš duoh-tavuohta- ja soabadanproseassat, maid ulbmilin lea čielggadit stáhtaid vealahanpolitihka váikkuhusaid ja čuovvumušaid. Moai ean guorahala dán artihkkalis dáid proseassaid dahje soabadeami sámiid ja stáhtaid gaskkas. Munno ulmil lea ovddidit ságastallama soabadeamis ja oktasaš čovdosiid gávdnamis sámeservodaga siskkobealde. Seammás diđoštetne, ahte soabadeapmi ii leat čoavddus, iige dan sáhte geavahit buot hástalusaid čoavdimis. Eandaliige seksuála veahkaválldi dáhpa-husain soabadeapmi, numo eamiálmogiid árbevirolaš hállanrieggát (eang. *talking circle*) oaffara ja vearroдахki gaskkas, ii leat dohkálaš

vuohki (Deer 2009). Soabadeamis ii leat sáhka jos muhtin olbmot dahje olmmošjoavkkut (dávjá sii, geain lea unnit váldi ja sajádat dahje geat leat gillájeaddjit) bággehallet soabadit, jaskkodahttojuvvojit, dahje oddasit traumatiserejuvvojit.

Vaikko moai guorahalle soabadallama dán artihkkalis, berre mui-
tit ahte dat lea dušše okta ovttastallanvieruid funkšuvdna dahje ulm-
mil. Eat mii álo ovttastala (omd. káfestala ja dolastala) dihtomielalaččat
justá soabadeami dihtii. Olu dávjjit mii ovttastallat dan dihtii go mis
olmmožin lea *sosiála vuodđodárbu* dikšut oktavuoda eará olbmuiguin
ja ovttastallamiin hukset gullevašvuoda ja ustivuoda dovddu. Beas-
sat dovdat ahte earát oidnet ja gullet min ja ahte mii gullat sin sear-
vái lea eaktun olbmo buresveadjimii. Guktot funkšuvnnat leat seam-
ma mávssolaččat ja maiddái ovttastallama sosiála funkšuvdna ovddida
čanastagaid ja hukse kollektivitehta. Munno válđoargumeanta lea ahte
ovttastallama oktavuodas šaddet odđa áddejumi ja diehtu. Dán ektui
ii leat nu stuorra mearkkašupmi leago sáhka ovttastallamis gos leat
dihtomielalaččat soabadallamin vai ovttastallamis eará sivaid dihtii.
Guktot dililit leat odđa dieđu, áddejumi ja fuomášumi sajít.

Hástalusaid ja vátisvuodaid siste olbmot mihtilmasat vigget
gávdnat čovdosiid dahje soabadit nuppiid oassebeliiguin. Dávjá sii há-
liidit gávdnat čovdosiid buoridan dihtii oktavuodaid, gulahallama dah-
je oktasaš buresveadjima, lehkos sáhka bearrašis, sogas dahje servo-
dagas. Lea dehálaš goit atnit mielas, ahte soabadallan ii mearkkaš
ovttaoavilvuoda. Muhtimin ulbmilin sáhtá leat dohkkeheapmi ja gula-
hallama buorideapmi. Dáid birra háleštetne maŋjelis artihkkalis. Ar-
tihkkala maŋit oasis guorahalle guovtti empiralaš ovdamearkka bokte
dan, mo ovttastallan lea doaibman sámiid gaskkas eahpeformála vuoh-
kin čoavdit hástalusaid sihke bearrašiid ja sogaid siste ja viidát servo-
dagas. Loahpas guorahalle manne lea dehálaš loktet ovttastallama vie-
ruid eanet formála sajádahkii otná sámeservodagas. Moai geavahetne
ovdamearkan guokte áigejuovdilis proseassa, mat leat munno lahka:
Deanu luossabivdogildosa geassit 2021 ja Kárášjoga eananoamasteami,
mii sirddašivččii mearridanválddi stáhtas guovllu álbmogii. Guktot leat
stuorra hástalusat, main servodatlaš váikkuhusaid ektui vuosttas lea

negatiiva ja nubbi fas positiiva. Guktot leat lahka munno ruoktobáikiid ja danin maid lahka munno váimmuid ja beroštumiid.

Munno teorehtalaš rápman leat eamiálbmogiid relašunalitehta teoriijat. Dutkamušmetodaidda válljedettiin ja dutkamuša čađahettiin lea dehálaš árvvoštallat mo dat váikkuhit oktavuodaide olbmuiquin, ealliiguin, ideaiguin ja birrasiin. Gaskavuodat leat maiddá dieđu gáldun, ja juogaduvvon vásáhusa ja dieđu ii sáhte dutki okto gávdat dahje oamastit. Eamiálbmotdutki ráhkadit gaskavuodaide ideaiguin ja dieđuiguin, madda mis leat dihto geatnegavuodat, numo dárkilit válljet iežamet dutkanfáttáid, metodaidda dieđu čoaggimii, analysa vugiid ja mo mii ovdanbuktit iežamet dutkamuša (Wilson 2008). Vine Deloria Jr. lohka ahte «min buot gaska- ja fuolkevuodat» (eang. *all our relations*)-jurddašanvuohki lea mávssolaš teorehtalaš ja metodologalaš vuolgga-sadji guorahallat ja áddet máilmmi ja luonddubirrasa. «All our relations»-jurddašanvuogi geavaheapmi dieđu skáhppomii máksá ahte mii dárkut máilmmi ja ohat iešguđet albmanemiid gaska- ja oktavuodaide (Deloria 1999). Dán artihkkalis moai ohce gaskavuodaide iešguđet ovtastallanvieruid gaskkas, muhto maiddá gaskavuodat ja ovtastallan leat oassin munno metoda gálduid ja dieđuid háhkamis.

Dasa lassin geavahetne eamiálbmogiid háleštan-, muitalan- ja reflektenmetodaidda. Háleštanmetoda lea luvvosut go etnografalaš jearahallanmetoda, mii cegge rájáid dutkamii oassálasti muitalussii dahje vástádusaide. Háleštanmetoda gudnejahtta oassálasti muitalusa ja adda oassálastái stuorát mearridanválddi dasa, maid son háliida juogadit (Kovach 2010). Letne háleštallan eará sámedutkiiguin ja eará sámiguin artihkkala iešguđet fáttáid birra, bivdán sis eanet dieđuid ja nie letne huksen gaskavuodaide singuin. Letne maid ságastallan siidaguummiideameguin, man vuodul letne buoridan, viiddidan dahje nanosmahtán iežame ákkastallama.³ Muitalanmetoda lea oahpis earáge

3 Háliidetne giitit Skuvlaalbmá Áslat Niillas Áslaga, Aura Pieski, Beaska Niillasa, Fierranjot Kirstte, Jalvvi Ánná-Liissa Niillasa ja Mihku Helena Sámmola Sunná buriin fuomášumiin siidaskuvlla ságastallamis munno artihkkala birra 13.5.2021. Giitosat didjiide sártnodemiid ja dieđuid lonohallamiid ovdas: Uhca Pier Esthera Máijá, Oskal Máhte Ánte Niillas, Láidde Risten Vuokko, Fredrik Prost, Biret Jon Risten Kirste Hanna Lill Tove, Biennaš Inggá Elle Solveig, Ingor-Ántte Mihkkala ja Kvernmo Tove Sara Marielle, Jens-Ivar Nergård (Sárevuopmái gullevaš), Audhild Schanche, Åsa Viridi Kroik, Britt Kramvig (Orješ-Ráissa geasseorohakkii gullevaš), Ivvára Jonne Ylva, Sága-Márjjá Lovisa, Sárgon Sára, Biret Elle Láila, Guvva Káre Elle Máreta Káre Ánde, Ándaras Hánssa Ristena Kerttu ja Bekkun Hánnu Káre.

diedasurggiin go eamiálbmotdutkanmušas ja dat geavahuvvo iešguđet láhkai iešguđet kultuvrras. Eamiálbmogiid muiltalanmetoda ovddida holisttalaš dieđu háhkama (dieđu fragmenterema sadjái) ja heiveha dutkamuša gaskavuodaid fierpmádahkii. Reflekteren metoden fas addá vejolašvuoda geavahit relevánta persovnnalaš vásáhusaid oassin dutkamušas (Nicholls 2009; Kovach 2010; Drawson ja earát 2017; Gaudet 2019).

Dasa lassin ahte dát metodat doibmet buoremusat munno ulbmiliid ektui, moai atne daid dehálažžan danin go eamiálbmotmetodologiija vuolggasadjin lea váldit duodas min iežamet vugiid ohcat ja skáhppot dieđuid (Warrior 1995). Moai válde duodas dan earret eará nu, ahte háliidetne iežame bealis ovddidit ja doarjut ođđalágan rabasvuoda diskurssa, mas geavahit persovnnalaš vásáhusaid dieđu háhkamis (vrd. Chilisa 2011). Dákkár diskursa lea riegádišgoahtán sámi almmolašvuodas ovdamearkka dihtii seksuála veahkaválldi ektui. Dát dábalaš eamiálbmotdutkanmuša metoda lea unnán geavahuvvon sámedutkamis. Maiddái kreatiivvalašvuhta lea vealtameahttun eamiálbmogiid metodologiijaide (Smith 1999: 158–159). Dán artihkkalis geavahetne iešguđet diehtogálduid kreatiivvalaččat ávkin ovddidit iežame ákkastallama. Aisttan Deloria, epistemologalaččat eamiálbmogiid dieđuid skáhppon- ja čoagginmetodat leat vuđolabbot ja eambo mánggabealagat go oarjemáilmmi dieđalaš metoda mii ráddje iežas dušše dihto gálduide (Deloria 1999).

Munno artihkal lea normatiivvalaš dainna lágiin ahte vaikko geavahetne empiralaš ovdamearkkaid, ulbmilin lea guorahallat ovttastallama iešvuodaid ja vuodđogáibádusaid dahje norpmaid ja dan, makkár rolla ja mearkkašupmi ovttastallamis sáhtášii leat otná sámeservodaga hástalusaid duostumis. Moai vuos guorahalle dábáleamos ovttastallama vieruid sámeservodagas. Letne ráddjen iežame ságastallama njealji virrui, mat leat dearvvahallan, fuolkkástallan, dolastallan ja káfestallan. Dáid vieruid laktin sámiid ovttastallamii ii mearkkaš dan, ahte eará álbmogat eai láveše fuolkkástallat, dolastallat ja káfestallat, eange moai čuoččut ahte dat leat dušše sámiide gullevaš árbevierut. Go dát vierut leat ain viidát Sámis anus, šielbmá daid «ođđalágan» geavaheapmái hástalusaid čoavdimis ii soaitte leat nu stuoris. Siiddastallan lea sámiide

maiddái dehálaš ovtastallanvierru eandaliige boazodoalus, muhto dat lea menddo viiddis ollisvuohta dán artihkkalii ja dan birra leat earát čállán ovdal (Sara 2013).

2 Ovtastallama vierut

Letne válljen dearvvahallama, fuolkkástallama, dolastallama ja káfestallama danin go leat hui dábálaččat ja árgabeaivválaččat sámiid eallimis ja dain lea áin stuorra mearkkašupmi sámeservodagas. Ovtastallama vieruin maid suokkardetne dán artihkkalis lea muhtumin vuoijñalaš bealli, mii soaitá báhcit earáide oaidnemeahttumin. Mikkel Nils Sara lea guorahallan «sámi» sisdoalu doaimmain maid lávejit skuvlalaš lágidit nu gohčoduvvon sámebeivviin, numo biergguid suovastahttin, lávostallan ja dolastallan. Mii dahká dáid «sámi» doaibman lea dat, ahte geavatlaš doaimmaid lassin barggut dahkkojuvvojit nu ahte seammas áimmahuššat vuoijñalaš beliid. Vuoijñalaš beliid áimmahuššama ii leat álo álki fuomášit kultuvrralaš máhtu haga, danin go dat sáhttet leat smávva dagut eará bargguid ja doaimmaid oktavuodas. Dat sáhtttá leat maiddái dihtomielalaš viggamuš buktit ovdan dihto árvvuid, numo eatnama gudnejahttima dahje dan giitima. Ovtastallama vieruin ii fievrriduvvo dušše dálá buolvvaid máhttu, muhto das čatnasit árvvut, ovddit buolvvaid ja máttuid máhtut ja dieđut, árvvoštallamat, ságastallamat ja sin vuorrováikkuheadđi oktavuoha luondduin (Sara 2003).

Atne lunddolažžan čatnat oktii fuolkkástallan- ja dearvvahallanvieruid. Guktot ealáskahttet čatnašumiid min sogalaš máttuide, ja nubbi doarju nuppi. Seamma ládje atne ahte káfestallan ja dolastallan doaibmaba lunddolaččat ovttas; mii dájvja káfestallat dolastaladettiin. Fuomášuhte goit, ahte eai buot káfestallamat dahje dolastallamat ovddit ovtastallama dahje sáhte adnot ovtastallamin. Ovtastallamii gullá dihtomielalaš viggamuš, beroštupmi dahje hálлу oktiigullevašvuođa nannemii dahje soabadeami ovddideapmái. Seammás deattuhetne, ahte ovtastallan ii mearkkaš iige gáibit ovttaoavilvuođa áššiin. Nappo mii sáhttit ovtastallat vaikko eat leaččage ovtta oavililis.

2.1 Dearvvahallan ja fuolkkástallan

Dearvvahallanvierru čalmmustahtta gullevašvuoda. Dan bokte almmuhat iežamet ruohttasiid sihke olbmuid ja guovlluide ja mii beassat oahpásmuvvat earáide. Dákkár juogadeapmi ealáskahtta gullevašvuoda báttiid ja ráhkada ođđa čatnašumiid olbmuid gaskii. Go sámit dearvvahallet nubbi nuppi, de sii buorástahttalit giedaiguin nuppiideaset ja dadjet *buress*. *Dearvvahit*-sátni surggiida *dearvvas*-sánis ja dearvvahit *buress*-sániin mearkkaša ahte sávvat nubbái dearvvasvuoda ja buressveadjima. Go vuosttaš háve sámit gávnnadit, de lávejit dihtoštit gosa nubbi gullá. Eai leat dušše mánát ja nuorat, geain jerro gean nieida dahje gánda lea ja guđe guovllus lea eret, dan galget maiddái ollesolbmot muitalit. Dát fállá vejolašvuoda čielggadit, leatgo olmuin oktasaš fuolkkit. Dearvvahallan aktivere fuolkevuoda.

Fuolkkástallan lea vierru, mas ovttasráđiid iskat ja suokkardit olbmuid ruohttasiid sámi sogaide ja gávnnahtit mii dal livččii mii čatná olmo guokta okti. Dalle lea ovdamunni máhttit sogaid, muhto lea oalle dábálaš dorvvastit maid sohkgirjiide dahje boarrásut bulvii. Juos dearvvahaladettiin eai oktasaš ruohttasat gávdno, de lea vierrun maiddái guorahallat eará vejolaš oktasaš oktavuodaid ja gaskavuodaid (omd. náitalemiid, bargofierpmádagaid dahje eará oahpes olbmuid bokte). Fuolkevuodta nanne sámi gullevašvuoda ja gullevašvuoda Sápmái. Dážat leat vávján sápmelaččaid viiddes ja rájákehtes fuolkkástallama ja muhtumin spivkastallet ahte sámiide vel 18. oarpmealit ja vilbealit leat lagasolbmot. Árbevirolaš fuolkkástallit rehkenastet nuppi- ja goalmmátbeliid lagas fuolkin (Erke 1995). Man viidát dahje man gáržžit mii dovdat fuolkevuohdamet muitala fuolkkástallama mearkkašumi birra. Go fuolkevuodanamahusat leat valjit anus, de lea dávjá maid fuolkkástallanvierru ealas.

Ovttastallama lassin fuolkkástallan ovddida buressveadjima. Fuolkkástallama bokte dávjá dovdat ovddasmorraša ja fuola nubbi ja dárbbu mielde maiddái ovddasvástádusa cuigestit nuppi. Fuolkkástallama sosiála struktuvra lea dahkan vejolažžan doalahit oktavuodaid gaskaneaset nu ahte sáhttit bivdit ja oazžut veahki (V. Nergård 2011). Fulkkežagat ovttastallet sihke árgabeaivve ja eallima stuorra ávvu- ja morašdiliin ja -dáhphusain, nugo hávdádemiiin, heajastallamiin ja

soagnostallamiin. Fuolkkit maiddá juogadit lojalitehta ja oskkáldasvuoda (Balto 1997b; 2018; 2022; V. Nergård 2011).

Sogaid servodatlaš mearkkašupmi addá stuorra sogaide fámu ja sámi gilážiin gávdnokit sogalaš hierarkijjat, gos muhtin sogain lea eanet stáhtus go earáin. Dát lea sohkaovuogádaga negatiiva bealli, mii sáhtta šaddat virggálaš oktavuodain nepotisman. Dán hástalusa ja eará negatiivvalaš váikkuhusaid nugo omd. jávohuhttit ovttatolbmo gii illastuvvo lea dehálaš diđoštii iige dása ja eará vejolaš negatiivvalaš beliide galgga leat čalmeheapme. Munno fokus dán artihkkalis lea fuolkkástallama mearkkašupmi buresveadjima ovddideames: dat ahte fuolkevuodaid fierpmádat sáhtta veahkehit olbmo birget, seammás go váruhit ahte soga gudni ii leat deháleabbo go ovttatolbmo oadjebaš- dahje dearvvašvuhta.

Biologalaš fulkkiid lassin leat sámit viiddidan fuolkkástallama verddiiguin, skuvla- ja oskuoappáiguin ja -vieljaiguin, lagas kránnjáiguin, gáimmiiguin ja risváhnemiiguin. Fuolkkástallan lea nana sámi vierru priváhta diliin, muhto otne vuohttit ahte dat ii doaimma seammá viidát ja nannosit go ovdal. Mo dán vieru nana beliid sáhtáši fievrídit mánáidgárddiide, skuvllaide, servviide ja eará, maiddá eanet formála oktavuodaide? Mii sáhttit váldit málle Hawai’is, gos kánaka maolit leat viiddidan fuolkkástallama vieruset nu ahte buohkat geat servet ‘Aha Pūnana Leo giellaealáskahttin- ja nannenprográmmii šaddet fulkkežagat. ‘Aha Pūnana Leo prográmmas fuolkkástallan geatnegahtta buot oassálastiid searvat ovddidit ja doarjut kánaka maoli gie-la oahppama ja geavaheami. Dáid fuolkkástallanvieruid ja -norpmaid oahpahišgohtet juo beaiveruovttuin mánáide ja dása bajásgesset mánáid ja nuoraid sin skuvlaáigodagas. Maiddá váhnemat ja ruovttut servet fuolkkástallamiidda (Balto 2017). Kánaka maoli ovdamearka čájeha fuolkkástallama normatiivvalaš givrodaga; fuolkkis lea geatnegasvuhta nubbái, son berošta ja fuolaha vai nubbi lihkostuvvá, doarju su oahppama, ja rávvesta ja cuigesta go dasa lea dárbu. Fuolkkástallama norpmat leat doarjjan ásahtit oadjebasvuoda dovddu olbmuide, mii lea dárbbášlaš go viggamuššan lea gávdnat oktasaš čovdosiid ja ovddidit buresveadjima servodagas. Fuolkkástallan bidjá iežaslágan norpmaid ja positiiva vuordámušaid ovtastallamiid láhttemii ja gulahallamii.

Báikkiid dearvvahallan lea báikkiiguin ovttastallan. Jođedettiin báikkiid čađa olmmoš sáhtta juoigat báikki dahje dearvvahit ja háleštit báikkiiguin válddáhallamiin báikenamaid jitnosit. Báikkit ja báikenamat čatnet olbmuid sin birrasii mángga láhkai (omd. Andersen 2004; Henriksen 2004). Dat šaddet oassin sin eallimis ja olbmot šaddet báikkiid oassin siiddaid ja sogaid vásáhusaid ja historjjáid bokte (V. Nergård 2011). Ovdamearkka dihtii Deatnogátti njálmmálaš árbevierus olbmot leat čatnan iežaset ja eará siidda dahje báikki olbmuid iežaset birrasii báikkiid ja báikenamaid bokte máinnastemiin (Huuskonen 2004).

Luđiiguin lávejit maid dearvvahit eará olbmuid. Dat gii juoigá ja máhtta nuppi olbmo luođi juoiggastit go suinna oaidnala, lokte dearvvahallama ávu ja ovttastallama árvvu. Seammas luodit muitalit sohkaoktavuođaid ja čatnašumiid birra. Juhu Niillas čilge mo luohti eallá kollektiivvas, dan iešvuolta lea ovttastallan ja dat ii eale jus dan eai juoigga searvevuodain. Luođi kollektiiva iešvuolta boahťa maid das ovdan go personluđiin ii jerro gii dan lea bidjan, baicce gean dat lea. Son deattuha juoigama mearkkašumi gulahallamis ja ovttastallamis. Dat lea vuohki mii árbevirolaččat lea duhtadan olbmo árgabeaidárbbu beassat dadjat dan masa sánit leat menddo geafit. Dása lea luodis iežas giella (Jernsletten 1978: 111–112). Johan Turi mielde luđiin ovttastallat olbmuiguin, elliiguin ja báikkiiguin mat leat oahppásat, ja dat lea vuohki muittašit olbmuid, maiddá sin geat leat vádjolan (Turi 1965 [1910]: 104). Luđiin sáhtta olahit fysalaš máilmmi don beallái ja sirdit olbmo dán máilmmis vuoiŋnalaš máilbmái. Nils Oskal fas čalmmustahtta luođi ja olbmo oktavuođa guohtuneatnamiidda: «Dat ii leat dáhpedorpmi duohken ahte olbmot juoigamiin muitet, muitájit, muittohallet, čábbudit váriid, vákkiid ja orohaga dego boares olbmá» (Oskal 1995: 96). Sidjiide geat leat bajásšaddan luđiiguin lea oahpis ahte luohti čatnasa dan olbmo identitehtii gean juoigat. Dán árbevierus ovttatolbmo identitehta guovddážiis lea beassat vásihit gullelašvuoda iežas sohki ja servodahki, ii deattuhit iežas indiviidan. Ovdamearkan dás lea muitalus Kárášjoga gánddažiis, gii dovddaha eadnásiis man illui šattai go oáččui luođi – dalle han son maid lohkkovuvvo olmmošservoša lahttun (Jernsletten 1978: 110).

2.2 Káfestallan ja dolastallan

Sámi vierru lea guossohit ainjuo káfe go olbmot bohtet gallestallat. Eanaš sámiide lea oahpis hásttuheapmi «boađe káfestallat» dahje «vuolgot dal káfestallat». Ovdalis áigge go olbmot johte guhkes mátkkiid meahceguovlluin, lei dábálaš fállat maid biepmu guhkesmát' olbmuide. Guossoheapmi lei oassin geatnegasvuodas juogadit earáiguin dan mii lei viesus. Mánát maid ohppe guossohit olbmuid jus ledje iehčanassii ruovttus, goit káfe jus olbmot čánadedje dalle go ollesolbmot eai lean ruovttus.

Káfestallan ii leat dušše káfe juhkat, muhto dávjá dan váldofunkšuvdna lea sosiála ovtastallan. Káfestallan lea sámiin vierru, mii luvve ságastallanmovtta. Harald Gaski čállá *cafe Boddu* -essayčoakkáldatráiddu vuosttas oasi ovdasánis, ahte son sávvá cafe Boddu čállošiid movttiidahttit servodatságastallama «nugo jo sámiin leamaš ge vierrun háleštit káfestaladettiin, lehkos dal Samvirkekafeas gos nu Sámis dahje dollagáttis meahcebealde». Su mielas káfestallanvierus lea iežas sajádat ja mearkkašupmi njálmmálaš gulahallamis ja son oaivvilda ahte háleštallamat káfestallamiid oktavuodas vuolggahit jurdagiid mat «viiddidit gáržžes hiŋgaliid dahje dulbmet rájaid mat eai oppa berrešii leat» (Gaski 1991: 5). Káfestallan lea geavahuvvon maiddá dutkanmetodan oktasaš dieđu háhkamis (Pieski 2019).

Káfestallan ovddida sosiála čanastagaid. Lill Tove Fredriksen, gii lea dutkán sámiid káfestallama mearkkašumi Jovvna-Ánde Vest girjji *Árbbolaččat* vuodul, čájeha mo káfestallan lea mielde ovddideamen smávva giláza sosiála oktavuodaid. Fredriksen čállá: «Nisoláibekáffe lea teavsttas guovddáš elemeanta mii oaččuha olbmuid vázzit dáluid mielde ja lea mielde ovddideamen siidaguimmiid sosiála gaska- vuodaid» (Fredriksen 2015: 23). Guossoheami mearkkašupmi lea viidát go olbmo čoavjji deavdit dahje káffegoikku jáddadit; dat čájeha sániid haga gierisvuoda ja beroštumi nuppi olbmos ja su veadjimis. Fredriksen buohtastahtta guossoheami mearkkašumi luohtái, mii čatná olbmo servodahkii. Seamma láchkai dahká maid guossoheaddji, gii áittarda ja áimmahuššá siidaguimmiidis (ibid. 222).

Káfestallan čatná min oasálažžan servodatoktavuodaide, muhto mii eat šat láve vázzit dáluid mielde káfestallamin numo *Árbbolaččat-*

girjji áiggis. Ovdamearkka dihtii Deatnogátti gilážat, gos *Árbbolaččat*-girji dáhpáhuvvá, leat guorranišgoahtán go boarrásut buolva vádjola ja nuorat buolva lea fárregoahtán stuorát báikegottiide. Dán áigge baicce mii dávjá doallat oktavuodaid sosiála media bokte, mii lea buktán ođđa ovttastallanvugiid muhto maiddái hástalusaid, maid birra ságastetne artihkkala maŋimus oasis. Káfestallan ii leat liikká massán mearkkašumis sámeservodagas. Mii doallat káfebottuid bargosajiin ja čoahkimiin. Dát leat dávjá eahpevirggálaš sajít, gosa mii maŋgii báhcit guhkitge áigái ovttas suokkardit muhtin ášši, čuolmma dahje hástalusa ja man boađusin soaitá muhtimin šaddat ođđa áddejupmi.

Seammás galgá atnit mielas ahte káfestallama dahje dan mearkkašumi ii sáhte idealiseret. Ovdamearkka dihtii almmolaš oktavuodain numo čoahkimiin dahje bargosajiin dan sáhtta geavahit – ja dat geavahuvvo – didolaš dahje didošmeahttun olgguštan- dahje oidinmekanism, mainna guođdit muhtin olbmuid ságastallamiid olggobealde. Dat sáhtta maiddái nanosmahttit váldegaskavuodaid, mat leat jo leamen, numo almmáiolbmuid fierpmádagaid.

Numo Gaski buktá ovdan, olbmot káfestallet dávjá meahcis dolastaladettiin. Okta dolastallanvierru lea njoorrestit guvssis dahje káffebánnos káfebinná árrana ravdii ovdalgo ieža juhkat. Muhtumat dihtet ahte leat njoorresteamen Sáráhkái, gii orru árrana vuolde, muhto ii soaitte leat buohkaide oahpis vierru dahje sivva, manin dat dahkko. Sáráhká lea min veahkkevuoigŋa, geas lea fápmu sihke sahkanahttit ja šaddadit, várjalit ja čálgadit máná (Ränk 1955). Sáráhká namma boahtá sánis *sárrat*, mii máksá 'luovvat' dahje 'sivdnidit'. Káfe juohkin Sáráhkáin lea vuohki giitit su veahki ovddas ja gudnejahttit su attáldagaid. Lars Levi Laestadius giddii fuomášumi sámi nissonveahkkevuoigŋaid mearkkašupmái ja čálii: «danne go áhkáin lea guovddáš rolla sámi mytologiijas, mun gal vissa ferten máinnašit ovdamearkkaid sidjiide addojuvvon oaffaruššamiin» (Laestadius 1994: 52). Laestadius sitere Jessena: «Okta dáin áhkáin, Sáráhká, lea buot deháleamos. Su báiki lei dolas ja erenoamážit sutnje addojuvvojedje juhkamušat. Sámit dávjá jorgaledje sutnje buot sin doaimmain. Sutnje oaffaruššojuvvui jearakeahtta rádi meavrresgáris» (Laestadius 1994: 53).

Eatnasat mis eai dáidde diehtit mo vierru njorrestit káfe árranii laktása boarrásut árbedihtui das, mo mánát bohtet dán máilbmái. Sámi muitalanárbevieru mielde sámít leat viežžan mánáid bovnna vuolde meahcis, sealgeeadni dahje amas áhkku lea buktán sin ruoktot (Balto 1986: 126–130; 1997a:101–103). Dát čilgehus spiehkka sakka čilgehusas, man mielde háigir buktá mánáid áimmu mielde ja mii lea dábálaš ollu álbmogiidda. Sámiid árbevirolaš muitalus das, gos mánát bohtet, čujuha sámi máilmmeipmárdussii, man mielde bovnna dahje eatnan vuolde lea sámi áhkáid sadji.

Go oahpásmuvvat árbevirolaš muitalussii das, mo sámemánát bohtet máilbmái, de ii leat šat amas njorrestit káfebinná árranravdii. Dáinna lágiin háliidit gudnejahttit min máttuid oahpa ja bivdit áhkáid suodjalusa, ráfi ja buresveadjima, ja seammás giitit buot dan ovddas mii midjiide juolluduvvo. Káfe njorresteapmi árranii maiddá čatná káfestallama ja dolastallama vieruid oktii. Seammás dat čatná min iežamet vuoingalašvuhtii, dan árbái ja árbedihtui. Konkrehta dahku – Sáráhká muittašeapmi ja káfe juogadeapmi suinna – čatná min maiddá iežamet riegádeapmái ja min áhkáide, vaikko vel livččiimetge vajáldahtán daid patriarkála kristtalašvuoda váikkuhusaid dihtii (vrd. Hirvonen 1996). Lea mearkkašahtti ahte vaikko áhkát soitet leat vajálduvvan, vierru njorrestit árranii káfe lea báhcán. Moai čuočuhetne, ahte dán vieru sáhtta dulkot maiddái oktan ovtastallanvierrun, mainna mii nannet gaskavuodaid eatnamii ja muhtumat maiddá gudnejahttet čanastaga min vuoingalaš árbái.

Vaikko seremonijat ja vierut leat mánggalárganat, dain lea oktasaš ulbmil: buktit ovdan, nannet, ođasmahttit ja ávvudit olbmo gullevašvuoda ja bálddalagaid eallima eará olbmuid lassin maid birastahtti máilmmiin. Láhji lea oassi máilmmeipmárdusas man mielde meahcci addá láhjiidis olbmuid jos olbmot gudnejahttit ja atnet dan árvvus – jos olbmot čuvvot dihto geatnegasvuodaid. Sosiála čanastagat gusket buohkaide, maiddá eatnamii (Kuokkanen 2007). Čuovvovaš oasis moai guorahalle, mo ovtastallan lea min árbevirolaš vuohki soabadit dahje čuovvot oktasaš hástalusaid. Moai bukte ovdan muhtin ovdamearkkaid sámeservodaga lagas historjjás, mas ovtastallamis lea leamaš

guovddáš rolla oktasaš dieđu, áddejumi dahje čovdosiid háhkamis dahje soabadallamis váttis áššiid.

3 Ovttastallan: árbevirolaš vuohki soabadit

Guovddáš olli eamiálbmogiid máilmeipmárdusain lea dássedeattu ohcaleapmi. Iešguđetlágan gulahallanvieruid (omd. láhji) lassin dat dáhpáhuvvá soabadallanvieruid bokte. Olmmoš soabadallá sihke olbmui- ja eará eallevaččain, maiddá eatnamiin ja vuoiŋjalaš máilmmiin. Mikkel Nils Sara čalmmustahtá oktavuoda bohcco ja badjeolbmo gaskkas ja cuiggoda boazodoallo- ja biologalaš dutkamiid, mat atnet bohcco dušše eallišládjan. Sámi áddejumis boazu ii doaimma oktonassii, baicce boazovázzii ja bohcco gaskka lea sirretkeahces čatnašupmi. Olmmoš ja boazu ovttastallaba go badjeolmmoš hállá boazoságaid, main oktan oassin lea dat maid boazu oahpaha olbmui. Boazu lea maiddá siidaosálaš geainna sápmelaš soabadallá (Sara 2010).

Sámiid gaskkas soabadallan lea okta oassi olmmošlašvuodas ja das, mo galgá láhttet olmmožin. Nils Oskal (1995) lea guorahallan sámiid olmmošlašvuoda Guovdageainnu boazosámiid gaskkas 1960-logu rádjái. Su mielde olmmošlašvuhtii gullá earret eará soabalašvuodas eará olbmui- ja duovdagiiguin, maid olmmoš geavaha iežas birgenlági ovdii, ja dáid duovdagiid vuoiŋgaiguin numo háldiiguin, ulddaiguin, eatnanvuložiiguin ja máttuiguin. Sámi olmmošlašvuoda, numo Oskal dan govvida, sáhtá buohtastahtit Galbarihccesullo (Davvi-Amerihká) eamiálbmogiid dábálaš dajahussii «min buot gaska- ja fuolkevuodas» (eang. *all my relations*). Oskal dadjá, ahte olbmot ođasmahttet ja geahčalit sohka- ja eará gullevašvuoda báttiid sihke sániid ja daguid bokte (Oskal 1995: 106). Seamma láchkai go *all my relations* -jurddašeapmái, sámi olmmošlašvuhtii gullá sohka- ja gullevašvuoda gáhtten.

Oskala mielde duovdagiiguin soabadit earret eará jearramiin bisánastin- dahje idjadanlobi, lobi cegget goađi dahje lávu, dahje sivdnemiin. Eatnama vuoiŋgaiguin fas galgá ráđđádallat (Oskal 1995). Lovisa Mienna Sjöberg čilge ahte sivdnidit lea gulahallat sivdnideaddjiin dakkár diliin gos olmmoš dárbbáša suddjema, várjaleami dahje háliida giitit. Dahku muittuha min eallit ovddasvástideaddji olmmožin ja soabalašvuodas earáiguin (Sjöberg 2018: 90–92). Lobi ja ráfi sáhtá

bivdit sihke jienajávohaga ja jitnosit, ja dasa lea čadnon geatnegasvuoh-
ta doallat saji ortnegis. Jens-Ivar Nergård mielde lobi ja ráfi bivdin lea
sámi árbevirolaš eatnamiid hálddašanvuohki, mii olggobeale olbmuide
lea dávjá oaidnemeahttun (J.-I. Nergård 2019: 158–174).

Kritihkalaš eamiálbmotdutkanmuš deattuha, ahte árbevieruid
ja árbevirolaš vugiid birra háladettiin berre álo smiehttat kritihka-
laččat makkár árbevierus lea sáhka, mo árbevierru geavahuvvo ja
man várás.⁴ Ovdamearkka dihtii eamiálbmogiid árbevieruid ođđasit-
hábmen koloniála ja patriarkála jurddašanvugiid mielde lea leamaš
vuohki rivvet nissonolbmuin sin ovddeš autoritehta ja sosiála sajadaga
servodagas (Martin-Hill 2003). Árbevieruin lea vejolaš dekoloniseret ja
nanosmahttit servodagamet muhto maddái legitimeret eahpedásse-
árvvu, eahpevuoiggalašvuoda dahje dihto sohkabeallerollaid servoda-
gas. Danin maid árbevieruid galgá muhtimin dekoloniseret.

Olbmuid gaskasaš soabadeames lea sáhka konsensusa gávdna-
mis. Mii dávjá áddet boastut *konsensus*-doahpaga mearkkašit dievaslaš
ovttaoavilvuoda, mii ii leat vejolaš iige oppa sávahahtti. Konsensus
ii leat bákkolaš harmoniijai viggan. Konsensus baicce máksá oktasaš
soahpamuša dahje áddejumi muhtin áššis, vaikko ságastallamii oassá-
lastán olbmuin livčče ain iešguđet oainnut áššis. Eamiálbmogiid gask-
kas leat ovdamearkkat ráđđádallanvugiin, mat leat desentraliserejuv-
von ja vuodđuduvvet horisontála gulahallamii olbmuid gaskkas (omd.
Napoleon 2010). Sámis dás leat ovdamearkan dološ sámiiid gaskasaš
«gearregat» gos soabadedje sámiiid gaskasaš eanangeavahanriidduid
ovdalgo ášši manai virggálaš gearregiidda. Anjke muhtin sajiin Sámis
ledje sámiiid iežaset gearretásahusat numo Anáris, gos gávdnojit báh-
paid muituimerkemat sámiiid gearregiin 1500-logus. Báhpaid mielde
sámit hárve bohte virggálaš gearregiidda, muhto čovde áššiid iežaset
gohtegearregiin (Korpijaakko 1999).

Nubbi ovdamearka soabadallanvieruin lea Deatnogáttis Sirpmás.
Ánde Somby čállá mo olbmot lávejit bivdit su eatnis veahki jos lea riidu

4 Moai earuhetne *árbevieruid* eará sullasaš tearpmain numo *dáhpi* ja *vierru*. Árbevir-
rui gullet vierut, maid mii leat oahppan (dahje árben) ovddit buolvvain ja mat leat
mihtilmasat stuorát olmmošjovkui ja muhtimin olles álbmogii. Árbevierru leat viidát
go «dábálaš» vierru, mii sáhtta maid leat oktasaš numo muhtin soga vierru
(gč. Guttorm 2011).

soga siste. Ándde eadni Káre, guhte lea boarráseamos stuorra bearrašis, hálddašišgoahtá ášši nu ahte vuolgá gallestallat vuoruid mielde dan guokte fuolkki geat eaba oba háleš šat gaskaneaskka. Káre váldá dujiid mielde, iige bálljo namut maidige riiddu birra. Maŋŋá ringestallá ja fuolkkástaladettiin deattuha man buorre fuolki oarpmealli lea ja man dehálaš lea vilbeliin soabadit. Káre vuogis ii leat vuoti iige vuoittáhalli, son lea baicce ráhkadan saji buorredáhtolašvuhtii, mainna son de ávkástallá ráfi ovddidit fulkkežagaid gaskii. Ánde gohčoda Káre vuogi «buorredáhtolašvuoda ekonomiijan». Dasa mihtilmas eahpenjulges doaibma- ja gulahallanvuogit spiehkkašit oalát oarjemáilmmi juridihkalaš geavadiin gos njuolgga sárdnun ja eanemus lági mielde eksplisihhta áššegieđahallan lea ideála (Somby 1999: 212–214). Eahpenjulges gulahallan lea hui dábálaš sámiid vierru maiddái eará oktavuodain ja moai guorahalle dan eanet artihkkala maŋimus oasis. Dás háliidetne suokkardit oanehaččat dan, makkár olbmuiin Sámis lea geatnegasvuohka dahje rolla doaibmat soabaheaddjin ja sáhttago vaikko gii soabadišgoahtit olbmuid gaskka.

Muhtin eamiálbmogiin sosiála rollat ja geatnegasvuodát mearriduvvojit dihto vieruid ja njuolggadusaid vuodul. Ovdamearkka dihtii anishinaabe-álbmoga sosiála vuogádaga vuodđun leat klánat, maid máttut leat dihto eallit. Iešguđet klánas leat dihto rollat ja geatnegasvuodát servoša buresbirgejumi doallamis (omd. Johnston 1990). Sámis sosiála rollat dahje geatnegasvuodát eai šatta árbevirolaš sosiála vuogádagain, muhto olmmoš dávjá galgá ieš proaktiivvalaččat váldit ovddasvástádusa hástalusaid ovddas, maid atná dárbbaslažžan čoavdit. Ovttá ládje sámi vuogádat fállá geabbilvuoda go gii beare sáhtta váldit soabadeaddji rolla, muhto nuppi dáfus muhtin riiddut báhcet čoavdekeahhtá go ii giige leat gearggus lávket soabadalli rollii. Moai suokkardetne dan dárkileappot vulobeale Áltta vuostálastima oktavuodas.

Okanagan-álbmogis British Columbias Kanadas lea doaba En’owkin, mii govvida sin árbevirolaš vieru oktasaš áddejumi olaheames. Dat lea kollektiiva proseassa, mii viggá erenoamážit gávdnat daid jienaid ja oainnuid, mat leat unnitlogus. Unnitlogu oainnut ja jienat leat dehálaččat ja dárbbaslaččat danin, go dat dárbbasuvvojit buorre stivremii, mearrádusaide ja servoša buresveadjimii. En’owkin ii leat

vuohki dahkat mearrádusaid muhto gullat buot jienaid (Armstrong 2004; 2009). En’owkin-vieru ulbmilin lea sihkkarastit ahte leat gullan juohke perspektiivva. En’owkin viggá dasa, ahte oassálastán olbmot leat ádden dan oainnu dahje oaivila, mii lea buot eanemus earálágan iežas oainnu ja oaivila ektui, ja maiddáí fáhten dan mearkkašumi. Dán láhkai earáláganvuolta šaddá mánggabealatvuontan, oassin oaiviliid ja oainnuid valljodagas, mas sáhtttá joatkit gulahallama (ibid.). En’owkin lea buorre málle soabadeames eará álbmogiidda, maiddáí sámiide. Dat deattuha proseassa ja buohkaid oassálastima, ii loahppabohtosa dahje mearrádusa man mángasat leat hárvánan deattuhit. Dakkár vuohki ealáskahtášii ja nannešii olmmošlašvuoda árbbi, mas soabadallan lea váibmosis.

Čuovvovaččat moai guorahalle mo ovtastallan lea doaimman vuohkin soabadit dahje gávdnat oktasaš bálgá ovddasguvlui muhtin čulbmii, vaikko olbmot eai leat vealttakeahttá boahán seamma oaivilii áššis. Letne válljen guokte ovdamearkka main vuosttas lea Asta iežas vásáhus, ja main guktot govvidit man láhkái ovtastallamiid sáhtttá geavahit ovddidit soabalaš oktavuodaid.

Norgga Stuorradiggi mearridii 1968 buođđut Álttá-Guovdageainnu čázádaga. Dat livččii dulvadan Máze gili ja sámit vuostálastigohte stáhta mearrádusa ja áigumušaid. Giliolbmuid ja doarjaleddjiid garra vuostálastima dihtii Máze ráfáidahttojuvvui, muhto Stuorradiggi dagai ođđa mearrádusa 1978:s hukset stuorra el-fápmorusttega Čávžui Máze vuolábealde. Dát bovttii ovttá Norgga stuorimus vuostálastima, mas sámi rievttit ja boazodoalu- ja luonddugáhttenberoštumit ledje guovddázis. Sámit vuostálaste stáhta buođđunplánaid mánggalágan vugiiguin. Sii lágidedje miellačájehemiid mángga báikkis ja bissehedje huksensajis mašiinnaid bargagoahimis go ráidun čohkkededje dáid ovdii. Muhtumat nealgudedje Norgga Stuorradikki olggobealde 1981. Seammá áigge logenár sámenissona vulge bussiin máttás ja okkuperejedje stáhtaminister Brundtland kantuvrra. Vuostálastimat biste gitta 1982 rádjái (gč. omd. Sanders 1980).

Álttá stuibmi bovttii Sámis nákkuid olbmuid gaskii, mat eai háddjen dušše álbmoga, muhto muhtin bearrašiid ja sogaid. Ollugat vuostálaste, muhto muhtimiin lei eará oaidnu ja sii dohkkehedje stáhta

mearrádusa. Vánhemat ja áhkuid ja ádjáid buolva balle maiddá, ahte jus sin nuorat vuostálaste ja šadde eiseválddiid ovdii, de sii billistedje iežaset boahtteáiggi. Fuolkkit háliidit buoremusa iežaset nuoraide ja dat ahte Asta nugo mángasat eará sámenuorain vulge vuostálastit ii lean su lagasolbmuide álki dohkkehit. Vuosteháhku leavai mángga birraii ja dán beasai Asta vásihit iežas soga siste. Olbmot dihte ahte vuostálastiid bálkestedje butkái Álttás ja váikko man stuorra gudnin Asta ieš anii vuostálastima, de eai lean ruoktobiras ja boarrásat fuolkkit sinna seammá oaivilis. Sidjiide lei issoras ja heahpadin go muhtin lagasolmmoš lei rihkkon Norgga lága (Balto 1981).

Olmmoš ii veaje bures diliin, mas garra nákkut ain bohciidit soga ja bearrašiid siste. Dat bidjá olbmo headis ohcagoahtit oadjebasvuoda alcces ja iežas lagamuččaide. Asta guovdu lei váttis dilli Áltá-stuimmiid áigge ja son dovddai ovddasvástádusa lávket soabadalli rollii, geahččalit buoridit gulahallama ja veadjima iežas biras fulkkiiguin. Dasa ledje ovtastallanvierut nana veahkkin beassat juogadit dieđu ja áddejumi áššái, ležžet dal sis káfestallamat, dolastallamat dahje eará arenat gos deaivvadit. Ii lean álo álki gierdilit gullat nuppiid oaiviliid ja dovdamušaid, dahje ieš rahpasit dovddahit iežas oaiviliid. Dása manai áigi ja moanat ovtastallamat, muhto fuolkkástallamis lea iežas ráhkesvuoda vuoibmi ovddidit buori, mii veahkehii oktasaš áddejumi ja soabadeami juksat. Ulbmil ii lean ovttá oaivilii buvttelit, baicce soabadit nu ahte beroštit earáid guldalit ja geahččalit áddet guđet guimmiideamet vuolggasajiid ja áddejumiid. Dán oktavuodas ovdamearkan dan áddet mo boarrásat olbmuid ballu bođii sin soahtevásihusas. Dáid proseassaid árvvu sáhtašii čalmustahttit go dát ovddastit buresveadjima, stuorra intellektuála barggu ja skuvlejumi ruoktobirraiiid ovtastallamiiguin. Jáhkku leage dasa, ahte dieđuid ja ákkastallamiid vuodul sáhttet olbmot oažžut buoret áddejumi ja vuodu ođđa smiehttamušaide ja nu olahit eanet soabalašvuoda. Ja nugo En’owkin-oahppa deattasta, de ii leat ovttaoaivilvuodta buot beliin vuordámuš, baicce dat ahte ovddida ođđa áddejumi ja dan vuodul árvvusatnima nubbái.

Nubbi báhkka ášši mii lea hástalan moanaid ovtastallamiid sámeservodagas lea homoseksualitehta. Jagis 2002 ásahedje sámi homofiillat ja lesbat iežaset fierpmádaga. Vuosttas Sápmi Pride dollojuvvui

2014:s ja dan rájes dat lea rahčan loktet arvedávgesámiid beroštumiid almmolašvuhtii. Nu leatge mángasat otne geat dohkkehit dan ja atnet dan lunddolažžan (Bruun-Solbakk & Stubberud 2019). Dovddus sámit leat dovddahan iežaset homoseksualitehta dahje eará ii-binára soju ja váikkuhan dasa ahte arvedávgesámit dohkkehuvvojit eanet sámeservodagas (Lindquist & Bergman 2013). Muhto ain lea stuorra hástalus oažžut muhtin olbmuid áddet homoseksualitehta ja gudnejahtit juohke olbmo rievtti eallit iežas seksuála soju vuodul. Kristtalašvuoda namas leat dubmen ja ain dubmejit dan suddun, ja maiddái homofobiija áitá ja eastada olbmo rahpasit eallit homofiilan.⁵ Dákkár ovdagáttut cagahit vuostehágu, balu ja vaši seksuálalaš earálárganvuodaide. Mángasiidda lea menddo stuorra ášši molsut iežas áddejumi ja doaladumiid maid leat girkus oahppan ja maid mielde homoseksualitehta lea ipmilsáni vuostá. Sámi gilážiin sáhtta leat ain nu garra olggušteapmi ahte muhtumat šaddet fárret stuorát báikkiide.

Homoseksualitehta ja seksuála earálárganvuolta soaitá šaddat ságastallanvuložin bearrašiid siste jos muhtin lagasolmmoš «boahotá skáhpes olggos». Nu geavai Asta-gácci ruoktobirrasis, go 40–50 jagi das-sái su fuolki dovddastii iežas leat homo. Kristtalaš lagasolbmot ja fuolkkit vigge hálahit su eret das. Sii dadje ahte dat lei buozalmasvuolta ja dat várra manná badjel. Asta muitá daid ollu káfestallamiid fulkkiiguin ja oahppásiiguin go nuorat geardi ražai rievdadit vuorrasut olbmuid miellaguottuid ja oččodit buohkaid fárrui áddet, dohkkehit ja doarjut sin diliid. Dasa manne jagit, ollu káfet ja nana gierdevašvuolta, muhto vehážiid mielde vuittii soabalaš- ja olmmošlašvuolta kristtalašvuoda ránguma badjel.

Dát ovdamearkkat čájehit mo árbevirolaš vierut sáhttet ovddidit oahppama, soabademiid ja ođđa oainnuid, doaladumiid ja čovdosiid. Liikká eat dájvá fuomáš dahje jurdil man ollu ovtastallamat káfebevddiin ja dollagáttiin, olbmuid priváhta ja eahpeformála arenain leat šaddadan ođđa áddejumiid. Ovtastallan ii mearkkaš ahte álo leat oadjebas dilit, muhto eaktuda árvvusatnit nuppiid ja doalahit dássedeattu

5 Guovdageainnu suohkanbáhppa Bjarne Gustad dubmii konfirmašunipmilbálvalusas Mázes homofiillaid ovttaseallima suddun (*Ávvir* 28.8.2020). Davvi-Hálogalánda bisma bijai Gustada eret konfirmašunoahpahusas dan maŋŋá (NRK Sápmi 7.11.2020).

olmmošlaš gaskavuodain. Sámi ovttastallanvierut fálet vejolašvuodaid loktet áššiid, main ii leat ovttaoaivilvuohta muhto maidda dađistaga dihtomielalašvuodain ja olmmošlašvuodain gávdat dakkár dili, mas buohkat sáhttit joatkit ovddos guvlui. Álo ii leat sáhka soabadallamis, iige buot áššiid sáhte dahje dárbbáš soabadit. Ovdamearkka dihtii homoseksualitehta ii leat soabadanášši. Juohkehaččas lea olmmošriekti iežaset seksuála sodjui ja riekti ráhkistit gean háliida. Baicce lea sáhka das, ahte ovttastallamiin soaitá leat vejolaš lasihit guktuid beliid áddejumi nuppi oainnuin (baluin, doaladumiin, ovdagáttuin jna.) nu ahte olggušteapmi, badjelgeahččan dahje soardin geahppána ja dohkkeheapmi lassána.

4 Ovttastallama mearkkašupmi otnážiis

Otná sámeservodagas leat oddalágan hástalusat. Muhtumat leat posiitiiva hástalusat numo dat, ahte Kárášjoga sámiin lea áidnalunddot vejolašvuohta beassat hálldašišgoahtit iežaset guovllu, eatnamiid ja resurssaid. Finnmáarkokomišuvnna eanetlohku gávnnašii, ahte Kárášjoga álbmogis lea historjjálaš riekti iežas guovllu eatnamiidda (Finnmárkokomišuvdna 2019). Dál eatnamiid ja daid resurssaid hálldaša Finnmárkkuopmodat (2006 rájes), ja ovdal dat ledje merkejuvvon Norgga stáhta eatnamin. Ášši áigot vuos iskat Meahcceduopmostuolus, muhto jos Kárášjoga sámit ožžot hálddašanrievtti iežaset guovlluide, dat livččii vuosttas báikkálaš dási eananhálldašanvuogádat Sámis. Dáinna lágiin olles Sápmi válldášii ovtta lávkki lagabuš duodalaš iešmearrideami, masa gullá mearridanváldi dihto geográfalaš guovllu badjel.

Eará hástalusat leat negatiivvat, numo Norgga ja Suoma ráđdehusaid mearrádus (almmá sámedikkiid gulaskuddama haga, mii rihku guktuid stáhtaid iežaset lágaid) gieldit luossabivddu ollásit Deanus, Deanuvuonas ja mearas geasset 2021 sakka geahppánan luossanáli dihtii. Vaikko muhtun báikegotti olbmot dorjot luosa bivdogildosa gáhtten dihtii náli, eai buohkat leat ovtta oaivilis eaige dohkket stáhtaid mearrádusa ráđđadalakeahttá sámiiguin. Bivdogildosis leat viiddes, iešgudetlágan negatiiva sosiála, kultuvrralaš ja ekonomalaš váikkuhusat, mat čuhcet olbmuid buresbirgejupmái mángga dásis. Deatnogáttis luossabivdu lea báikkálaš sámiid kultuvrra ja identitehta vuoddu,

mii maiddái buktá borramuša mángga beavdá. Aisttan Ohcejoga gield-
dadoavttir Heidi Eriksen, Deatnu «lea min eallima rávdnji dáppe Sámis»
(Seipiharju 2021). Luossabivdu lea maiddái guovllu sámiid árbevirolaš
riekti, mas lea láchkasuodji.

Vaikko sámít iešguđet guovlluin leat ovdalge vásihan garrasut-
ge giddemiid (historjjálaš rádjegiddemat) ja liibbaid hálddašišgoahtit
báikkálaččat iežaset guovlluid (Unjárga), Kárášjoga báikkálaš eanan-
oamastusášši ja Deanu gaskaboddosaš giddden leat ođđalárgan hástalu-
sat dan dáfus, ahte dain guovlluin eai leat olbmot guhkes áigái leamaš
dákkár stuorra nuppástusaid – juogo erenoamáš liibbaid dahje stuorra
kultuvrralaš áitagiid – ovddas. Olbmot sihke Kárášjogas ja Deatnogáttis
leat konkrehta dásis jearramin oktasaččat ja sierra: Maid mii dál gal-
gat? Mo mii áigut duostut dáid hástalusaid? Leatgo mis návccat čoavdit
dáid stuorra áššiid? Makkár reaidduid sáhttit geavahit gávdnan dihtii
buriid, bistevaš ja vuoiggalaš čovdosiid?

Elsa Laula áigge rájes okta min sámiid váldovuohki duostut há-
stalusaid ja rahčat iežamet birgenlági ja rivttiid ovdii leamaš servviid
vuodđudeapmi ja samedikkiid ásaheapmi. Mii leat ásahan servviid
nu ángirit masá juohke vejolaš áššái nu ahte muhtumat leaikkastallet
ahte sámiiin lea searvi «juohke njáro geažes». Organiseren ja orniiduv-
van searvedoaimmaid bokte leat buktán olu buori, muhto dat eai leat
nákcen čoavdit daid vuodđočuolmmaid, mat leat mángga sohka-
buolva hehtten ja ráddjen olbmuid eallima: eanan- ja resursarivttiid vái-
li ja áššit mat laktásit daidda rivttiide. Juohke sohka-
buolva lea gártan rahčat seammá áššiiguin eandaliige vuodđoealáhusaid
ektui, numo boazodoalus ja bivddus (vrd. NRK 2017).

Moai čuočuhetne, ahte min dálá formála reaiddut ja mekanism-
mat eai leat doarvá gávdnat čovdosiid otná stuorra hástalusaid sáme-
servodagas. Daid lassin mii dárbbasit ođđalárgan vugiid ja bargoneav-
vuid ohcat oktasaš vástádusaid ja moai evttohetne, ahte mii galgat
loktet ovtastallama vieruid formála sajádahkii dain arenain, gos mii
leat čuohte jagi áigge hárrjánan «politihkket». Mis leat buohkain ieža-
met miellagovat politihkkemis, muhto dávjá mii jurddašit dan doah-
paga oktavuodas čoahkkinlanjaid, divaštallamiid ja feaskárustimiid.
Dávjá daidda laktásit sátnegiččut ja kánske muhtimin maiddái riiddut.

Muhtimin mii gávdnat čeahkkinlanjain oktasaš vuogi ja bálgá ovddos guvlui, muhtumin eat.

Moai ean evttot, ahte mii galgat heaitit divaštallamis čeahkkinlanjain, baicce evttohetne, ahte dábálaš čeahkkinvieruideamet *lassin* mii sáhttit atnigoahtit dán artihkkalis namuhuvvon ovttastallama vieruid «odđalágan» (dahje árbevirolaš) vuohkin ohcat oktasaš dieđu, áddejumi ja čovdosiid. Moai ean oaivvil ahte lávus dolastaladettiin dahje eará sajiin eai sáhte šaddat garra nákkut ja divaštallan. Ean hálit romantiseret ovttage ovttastallanvieru, baicce loktet daid árvvu, mearkkašumi ja sajádaga servodagasteamet oktan guovddáš vuohkin ovttas buvttadit ja hábmet odđa oktasaš dieđu, mii ii kánske livčče šaddan čeahkkinlanjnas divaštaladettiin. Vaikko áššit dahje jearaldagat soitet leat justa seamma guktuin arenain (lávvu ja dollagáddi vs. čeahkkinlatnja), mis lea mángii earalágan vuohki gulahallat ja maiddáivuolggasadji dasa, mo ovddidit ášši dan guovttelágán arenas.

Moai čuočuhetne ahte sámiid ovttastallan ja dan iešguđet vierut leat min árbevirolaš vuogit skáhppot dieđu ja áddejumi oktasaččat ja ovttas earáiguin. Ovttastallan lea min árbevirolaš metoda. Metodat leat bargoneavvut mat galget doaibmat buoremus lági mielde ulbmiliid ektui. Oaivvildetne ahte lea dehálaš loktet ovttastallanvieruid sajádaga ja árvvu *dál*, go mis lea stuorra dárbu viiddidit iežamet reaidočoakkáldaga otnábeaihástalusaid dihtii. Ovttastallama vieruid bokte soaitit gávdnat odđalágan vugiid soabadit, gávdnat oktasaš čovdosiid ja ovddidit buresveadjima ja servodathuksema; vugiid mat eai leat vejolaččat čeahkkinlanjain, gos leat iežaslágan dábit ja vuordámušat láhttemii ja gulahallamii.

Ovttastallanvieruid sajádaga ja árvvu lokten, daid diđolaš ja beaktiilut atnuiváldin ja geavaheapmi eai mearkkaš dan, ahte daid berre formaliseret nu, ahte masset iežaset vuodđoiešvuodaid. Buorre ovdamearka dás leat sámiid árbevirolaš gulahallanvierut ja vuogit, numo eahpenjulges hállan ja gulahallan, mas lei sáhka Sombbi Ándde eatni ovdamearkkas. Olmmoš ii daja njuolgga, muhto geažida ášši nu ahte guldaleaddji galgá ieš máhttit ja nákcet dulkot maid nubbi lea dadjamin ja oaivvildeamen. Eahpenjulges gulahallanvuohki ii kánske heive čeahkimiidda, vaikko sihkkarit muhtimin geavahuvvo doppe maid.

Sáme politihkkárat maid muhtumin oaivvildit ahte ii leat vejolaš váldit atnui konsensusvieruid daningo dat váldet menddo guhkes áiggi. Moai goit jerre, leago dat áibbas duohta. En'owkin-vieru mielde konsensus ii mearkkaš ovttaoavilvuoda, muhto buot oainnuid guldaleami ulbmilin iskat áddet daid mat eanemus spiehkcasit olbmo iežas oaivilis. Kánske dábalaš politihkken ja ortniiduvvan baicce leat váldán menddo ollu áiggi ja dál lea áigi geahččalit «odđa» vieruid.

Ovtastallanvieruid sáhtášii geahččalit vaikko nu, ahte ovdal virggálaš čoahkkima lávostalašeimmet, dolastalašeimmet ja káfestalašeimmet seammás go ovtta guorahalašeimmet áššiid, mat leat ovdan čoahkkimis; mat leat min iešguđet oainnut, ja gos ja mo mii gávdnat dain oainnuin oktasaš beliid? Dákkár geahččaleapmi gáibida ahte mii ieža vuos árvvusatnigoahtit iežamet ovtastallanvieruid ja dekoloniseret min dálá gulahallanvugiid eandaliige sosiála medias. Ovdamearkan sáhtta namuhit Ellos Deatnu (ED) -joavkku viggamušaid gulahalla goahtit singuin, geat vuostálaste ED ásahan moratorio ja eará ulbmiliid (omd. Alajärvi 2017). ED bovdi sin dolastallat ja háleštit, muhto sii eai boahtán, baicce muhtimat fallehedje oalle fasttit sosiála medias.

Sosiála media lea váldán ollu saji dálá sámeservodagas. Dat lea fállan odđa ja «instant» vugiid gulahallat ja doallat oktavuodaid guhkes gaskkain beroškeahtta. Dat lea šaddan arenan, gos olbmot juogadit dieđuid reála áiggis, lonohallet oaiviliid ja maid divaštallet. Máilmeviidosáčat sosiála media lea šaddan dehálaš eamiálbmogiid diehtojuohtinjuohkin ja solidaritehta huksejeddjin sisabahkkemiid oktavuodas. Seammás sosiála media lea goaridišgoahtán gulahallan-kultuvrra ii dušše sámeservodagas muhto juohke sajis máilmmis.

Moai oaivvildetne, ahte váttis ja hástaleaddji áššiin ii leat álki (iige álo vejolaš) gulahallat, jos eat leat vuos huksen dasa vuodu. Oadjebas dili ja čanastagaid galgá hukset, mii gáibida áiggi ja moanaid ovtastallamiid, mas váttis gažaldat dahje riidoášši ii oba boađege ovdan. Numo ovdamearkkain Asta Áltta vuostálastimis ja Sombbi Ándde eatnis, soabadeapmi ovtastallamiid bokte lea áddjás proseassa, mas gáibiduvvo eanet go okta káfestallan dahje dolastallan. Mánngii vuos galgá dearvvahallat ja fuolkkástallat, kánske maid rohttet luđiid, maid bokte

ohcat oktasaš čanastagaid ja hukset vuodu, man alde lea vejolaš ovttastallat ovddos guvlui.⁶

Moai smihtte, ahte okta sivva manin ED bovdehus dolastallat ja háleštit Deanu bivdonjuolggadusain ja ED moratorios ii váldon vuostá soaitá leat dat, ahte vuostebealli ii lean dalán gárvvis gulahallat hástaleaddji áššis dollagáttis, almma vuos oktavuodaid ja čanastagaid huksema haga. Nubbi sivva soaitá leat dat, ahte mii leat nu hárvánan čoaškinlanjaide, ahte eará sajít hástaleaddji áššiid birra gulahallamii soitet fáhkka orrot apmasat. Dát lea okta sivva, manin lea ereliiggán mávssolaš loktet ovttastallamiid árvvu ja sajádaga servodagasteamet – vai dat šaddet lunddolaš sadjin lonohallat oaiviliid, áddejumiid ja dieđuid maiddái servodatnákkuid oktavuodas.

5 Oktiigeassu

Dán artihkkalis letne evttohan, ahte ovttastallan vástida eamiálbmogiidda mihtilmas relašunalitehta (eang. *relationality*) doahpaga. Moai bukte ovdan, ahte ovttastallan lea sámiid sihke árbevirolaš ja árgebeaivve vuohki eallit relašunála máilmeipmárdusa mielde. Ovttastallama iešguđet vierut leat maiddái min árbevirolaš soabadallanvuohki, mainna sáhtta ovddidit buresveadjima sihke ovttatolbmo ja oktasaš dásiin. Muhtin láhkai munno artihkal maiddái huksegoahhtá vuodu sámi soabadallanteoriijai, vaikko dat ii leat munno áigumuš, iige lean dán artihkkala ulbmil. Moai hásttuhetne eará dutkiid joatkit sámi soabadallanteoriija ovddideami ja maiddái giellačehpiid guorahallat *-stallan*gehčosa mearkkašumi.

Kolonialisma ja assimilašuvdnapolitihkka leat gaikkodan sámi álbmoga, man boadusin mángasat eai veaje bures ja mángasat leat koloniserejuvvon. Mii sámit dárbbášit dekoloniseret sihke iežamet vuogadagaid, vieruid ja jurddašeami. Muhtimin dát mearkkaša ođđasit oahppama. Moai čuočuhetne, ahte jos ovttastallan galgá šaddat eanet diđolaš vuohkin gávdnat oktasaš čovdosiid stuorra servodathástalusaide, mii galgat oahppat dan juo mánnávuoda rájes. Numo kánaka maoli

6 Dát vástida eamiálbmogiid dutkanehtalaš vuoddogáibádusa, man mielde dutki berre hukset guhkitáigge čanastagaid ja luohttámuša eamiálbmotservošiiguin ja -olbmui-
guin, geaiguin lea áigumin ovttasbargat dutkamuša olis.

‘Aha Pūnana Leo prográmma Hawai‘is čájeha, dás lea vánhemiin, so-
gas ja skuvllas stuorra rolla ja mearkkašupmi. Muhtimin dekoloniseren
máksá ođđasit oahppama lassin eretoahppama, dan ahte mii oahppat
buorebut fuomášit guđe oktavuodain min dábálaš vierut ja vuogit eai
bálval dárkkuhusa ja dan vuodul máhttit hilgut daid. Dás ovdamearkan
lea okanagan-álbmoga En’owkin-vierru, man ulbmilin lea sihkkarastit
ahte leat gullan juohke perspektiivva ja oainnu, ii čehpet argumenteret
iežas oaiviliid.

Dekoloniseren mearkkaša earret eará árbevieruid ealáskahtti-
ma, dáid nannema ja ođasmahttima. Maiddái iežamet vieruid stuorát
árvvusatnin lea dekoloniseren. Dán artihkkalis ii leat sáhka vieruid
ruovttoluotta váldimis; numo letne buktán ovdan, ovtastallanvierut
leat sámeservodagas ain eallasat ja viidát anus. Buorebutge lea sáhka
daid čalmmustahttimis, árvvusatnimis, loktemis stuorát árvui ja buk-
timis daid almmolaš arenaide nana ja doaibmi molssaeaktun dálá gu-
lahallan- ja soabadallanvugiide. Ovtastallama vierut soitet juoba de-
koloniseret min čoahkkimastinvieruid ja fállat muhtimiidda lunddolut
arenaid ja vugiid divaštallat, háhkat ođđa oktasaš dieđu, soabadallat
ja ohcalit oktasaš čovdosiid. Sáhka lea maiddái min iežamet vieruid
ávvudeamis, mii lea mávssolaš oassi dekoloniseremis. Ávvudettiin ieža-
met vieruid mii seammás ávvudit min vuostálastingivrodaga ja nan-
net iežamet identitehtaid (Smith 1999: 145). Mii dájvja maid ávvudit
beroškeahtta hástalusain, maid mii vásihit.

Mii ovtastallat iešguđet láhkai ja mii atnit daid soabadallamis
ja gulahallamis. Ovtastallan lea sámiid relašunalitehta – das mo olm-
moš lea čatnasan ja sorjavaš buot eallevaččain ja gullevašvuodas olles
máilmmis. Ovtastallan ráhkada ja nanosmahtta čanastagaid nubbi
nubbái, báikkiide, eatnamii ja eará eallevaččaide. Ovtastallanvieruid
bokte (numo káfe njorren árranii Sáráhkái) mii ođasit ja nannet min
árvvuid ja čanastagaid iežamet máttuide, árbevieruide ja vuoiŋŋalaš-
vuhtii. Dán artihkkalis letne ákkastallan mo hukset ođđa luohttámuša
ja stáhtusa eahpeformála ovtastallamiidda vai sáhttit diđolabbot gea-
vahit daid ođđa oktasaš áddejumiid, dieđuid juogademiid ja skáhppo-
miid, soabademiid ollašuttimiid ja oktiigullevašvuoda ovddidemiid

várás. Nannedettiin ja ođđasit oahpahaladettiin ovttastallamiiddámet mii nanosmahttit iežamet servodaga dekoloniserema ja buresveadjima.

Girjjálašvuohta

- Alajärvi, Martta 2017: «Miige beassat luosa borrat» – Badje-Deanus gávdno doarjja Deanu ođđa guolástannjuolggadusaide. <https://yle.fi/a/3-9697112> (1.5.2020).
- Andersen, Chris & O'Brien, Jean M. 2016: *Sources and methods in indigenous studies*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315528854>
- Andersen, Svanhild 2004: Saami place names and place-making in a minority-majority context. – Michael Jones & Audhild Schanche (doaimm.), *Landscape, law and customary rights*. Dieđut 3/2004. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta. 122–134.
- Armstrong, Jeannette 2004: Whole family systems in living community on the land and sustainable living. International Conference on the Gift Economy. Las Vegas, Nevada.
- Armstrong, Jeannette 2009: En'owkin: What it means to a sustainable community. <https://www.ecoliteracy.org/article/enowkin-what-it-means-sustainable-community> (16.4.2021).
- Balto, Asta 1981: Bealuštus Álttá gielddarievttis 22.9.1981. [Priváhta čálus.]
- Balto, Asta 1986: *Samisk barneoppdragelse og kjønnsosialisering. En studie i foreldres og andre voksnes forståelsesformer*. [Váldofágabargu.] Oslo: Universitetet i Oslo.
- Balto, Asta (doaimm.) 1997a: *Diehtu ja gelbbolasvuohta Sámis. Sámi skuvla šaddamin. Sámi oahpposuorggi diliin*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Balto, Asta 1997b: *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Balto, Asta 2017: Sápmi Hawai'i. Árbevirolaš árvvuidda ja máttuid oahpahemiid sirdima birra. – *Sámis* 25: 10–15.
- Balto, Asta 2018: *Kulturveileder for arbeid med samiske pasienter og pårørende. Kulturofelaš sámi dearvvašvuodasuorgái ja dutnje gii barggat sámi pasieanttaiguin ja sin lagas olbmuiiguin*. Kárášjohka: Utviklingssenter for sykehjem og hjemmetjenester til den samiske befolkningen i Finnmark / Sámi álbmoga buhcciidruovttuid ja ruoktobálvalusaid ovddidanguovddáš Finnmárkkus.

- Balto, Asta 2022: A giisá for formation in the sámi community. – Anna Hudson, Heather Igloliorte & Jan-Erik Lundström (doaimm.), *Qummut Qukiria! Art, culture, and sovereignty across Inuit Nunaat and Sápmi: Mobilizing the Circumpolar North*. Fredericton: Goose Lane Editions. 237–250.
- Brigg, Morgan & Graham, Mary & Weber, Martin 2021: Relational indigenous systems: Aboriginal Australian political ordering and reconfiguring IR. – *Review of International Studies* 48 (5): 891–909.
<https://doi.org/10.1017/S0260210521000425>
- Bruun-Solbakk, Dávvet & Stubberud, Elisabeth 2019: Sápmi Pride og skeiv samisk organisering.
<https://www.stk.uio.no/forskning/stks-temasider/PRIDE/sapmi-pride-og-skeiv-samisk-organisering.html> (18.5.2021).
- Chilisa, Bagele 2011: *Indigenous research methodologies*. London: Sage.
- Deer, Sarah 2009: Decolonizing rape law: A native feminist synthesis of safety and sovereignty. – *Wicazo Sa Review* 24 (2): 149–167.
<https://doi.org/10.1353/wic.0.0037>
- Deloria, Vine Jr. 1999: *Spirit & reason. The Vine Deloria, Jr., Reader*. Golden, CO: Fulcrum.
- Donald, Dwayne 2012: Indigenous Métissage: a decolonizing research sensibility. – *International Journal of Qualitative Studies in Education* 25 (5): 533–555. <https://doi.org/10.1080/09518398.2011.554449>
- Drawson, Alexandra S. & Toombs, Elaine & Mushquash, Christopher J. 2017: Indigenous research methods: A systematic review. – *The International Indigenous Policy Journal* 8 (2): 1–25.
<https://doi.org/10.18584/iipj.2017.8.2.5>
- Erke, Reidar 1995: Sosiálalaš organisašuvdna. Mii lea fuolkevuohhta, movt dat šaddá, makkár fuolkevuohat gávdnojit, ja movt fuolkevuohhta midjiide guoská? – Reidar Erke & Asle Høgmo (doaimm.), *Identitehta ja eallin. Artihkalčoakkáldat moanatalbmotlaš servodagain, mas sápmelaččaid dilli lea guovddážis*. Guovdageaidnu: Sámi Oahpahusráđđi. 27–39.
- Finnmárkokomišuvdna 2019: 4. *čielggadanguovlu Kárášjohka. Raporta 7. kapihtal. Oktasaš vuoigatvuohat – Olles dahje stuorra oassi guovllus*. Deatnu: Finnmárkokomišuvdna.
- Fredriksen, Lill Tove 2015: *...mun boadán sin manjš ja joatkán guhkkelebbui... Birgengoansttat Jovvna-Ánde Vesta románatrilogiijas Árbbolaččat*. Philosophiae Doctorgráda nákkosgirji. Romsa: UiT – Norgga árttalaš universitehta.

- Gaski, Harald 1991: Ovdasátni. – Harald Gaski (doaimm.), *Essayčoakkáldat: cafe Boddu*. Kárášjohka: Davvi Girji. 5–7.
- Gaudet, Janice Cindy 2019: Keeoukaywin: The Visiting Way – fostering an indigenous research methodology. – *Aboriginal Policy Studies* 7 (2): 47–64. <https://doi.org/10.5663/aps.v7i2.29336>
- Guttorm, Gunvor 2011: Árbediehtu (Sami traditional knowledge) – as a concept and in practice. – Gunvor Guttorm & Jelena Porsanger (doaimm.), *Working with traditional knowledge: Communities, institutions, information systems, law and ethics. Writings from the Arbediehtu Pilot Project on documentation and protection of Sami traditional knowledge*. Dieđut 1/2011. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla / Sámi University College. 59–76.
- Henriksen, Marit B. 2004: Máregohppi, Garnasen ja Sommernes – mearrasámi guovllu báikenamat 1700-logu rájes otnáži. – *Sámi dieđalas áigečála* 1/2004: 158–178.
- Hirvonen, Vuokko 1996: Research ethics and Sami people - from the Woman's point of view. – Elina Helander (doaimm.), *Awakened voice. The return of Sami knowledge*. Dieđut 1996:4. Guovdageaidnu: Nordic Sami Institute. 7–12.
- Huuskonen, Marjut 2004: *Stuorra-Jovnnan ladut. Tenonsaamelaisten ympäristökertomusten maailmat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.30666/elore.78465>
- Jernsletten, Nils 1978: Om joik og kommunikasjon. – *Kultur på karrig jord. Festskrift til Asbjørn Nesheim*. Oslo: Norsk Folkemuseum. 109–122.
- Johnston, Basil 1990: *Ojibway Heritage*. Lincoln, NE: Bison Books.
- Korpijaakko, Kaisa 1999: Saami customary law - how and where to find pieces of its evidence. – Tom G. Svensson (doaimm.), *On customary law and the Saami rights process in Norway. Proceedings from a conference at the University of Tromsø, Feb. 1999*. Tromsø: Universitetet i Tromsø. 65–76.
- Kovach, Margaret 2010: *Indigenous methodologies. Characteristics, conversations, and contexts*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kuokkanen, Rauna 2007: *Reshaping the university: Responsibility, indigenous epistemes, and the logic of the gift*. Vancouver: UBC Press. <https://doi.org/10.59962/9780774855693>
- Kuokkanen, Rauna 2019: *Restructuring relations: Indigenous self-determination, governance, and gender*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190913281.001.0001>

- Laestadius, Lars Levi 1994: *Katkelmia lappalaisten mytologiasta*. [Karigasniemi]: Deanu kultur ja musea.
- Lindquist, Sara & Bergman, Elfrida (doaimm.) 2013: *Queering Sápmi. Sámi muitalusat mat rihkkot norpma*. Umeå, Qub.
- Martin-Hill, Dawn 2003: She No Speaks and other colonial constructs of “the traditional woman”. – Kim Anderson & Bonita Lawrence (doaimm.), *Strong women stories. Native vision and community survival*. Toronto: Sumach Press. 106–120.
- Moreton-Robinson, Aileen 2017: *Relationality: A key presupposition of an indigenous social research paradigm*. – Chris Andersen & Jean M. O’Brien (doaimm.), *Sources and methods in indigenous studies*. New York: Routledge. 69–77.
- Napoleon, Val 2010: Living together: Gitksan legal reasoning as a foundation for consent. – Jeremy Webber & Colin M. Macleod (doaimm.), *Between consenting peoples: political community and the meaning of consent*. Vancouver: UBC Press. 45–76. <https://doi.org/10.59962/9780774818858-003>
- Nergård, Jens-Ivar 2019: *Dialoger med naturen. Etnografiske skisser fra Sápmi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nergård, Vegard 2011: Fler-foreldre-systemet i samisk barneoppdragelse. – *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* 95: 30–42. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2987-2011-01-04>
- Nicholls, Ruth 2009: Research and indigenous participation: critical reflexive methods. – *International Journal of Social Research Methodology* 12 (2): 117–126. <https://doi.org/10.1080/13645570902727698>
- NRK 2017: Elsa Laula Renberg, kvinnen som samlet Sapmi. NRK.
- Oskal, Nils 1995: *Det rette, det gode og reinlykken*. Avhandling til dr. art. graden i filosofi. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Pieski, Aura Mari 2019: *Gulahallat eatnamiin ja čáziin. Muitalusat eamiálbmot oahppan- ja gulahallanvugiin Deanuleagis*. Masterbargu sámi vuodđoskuvlaoahpaheadjeoahpus. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Ränk, Gustav 1955: Lapp female deities of the Madder-akka group. – *Studia Septentrionalia* VI: 7–79.
- Robertson, Sean & Ljubicic, Gita 2019: *Nunamii’luni quvianaqtuq* (It is a happy moment to be on the land): Feelings, freedom and the spatial political ontology of well-being in Gjoa Haven and Tikiranajuk, Nunavut. – *Environment and Planning D: Society and Space* 37 (3): 542–560. <https://doi.org/10.1177/0263775818821129>

- Rydving, Håkan 2010: *Tracing Sami traditions: In search of the indigenous religion among the western Sami during the 17th and 18th centuries*. Oslo: Novus.
- Sanders, Douglas E. 1980: Urbefolkningens rettigheter og Alta-Kautokeino-utbyggingen. – Trond Thuen (doaimm.), *Samene – urbefolkning og minoritet*. Tromsø: Universitetsforlaget. 22–40.
- Sara, Mikkel Nils 2003: Boazosápmelaččaid vuoddoárvvut. – Edel Hætta Eriksen (doaimm.), *Árvvut – Árvo – Vierhtie – Samiske verdier*. Kárášjohka: Davvi Girji. 93–98.
- Sara, Mikkel Nils 2010: Mainna lágiin galget siiddat joatkahuvvat? Siidda sulladallama gažaldagat. – *Sámi dieđalas áigečála* 2/2010: 25–55.
- Sara, Mikkel Nils 2013: *Siida ja siiddastallan. Å være en siida – om forholdet mellom siidatradisjoner og videreføringen av siidasystemet / Being siida – on the relationship between siida tradition and continuation of the siida system*. Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor. Tromsø: UiT – Norges arktiske universitet.
- Schanche, Audhild 2002: Meahcci, den samiske utmarka. – Svanhild Andersen (doaimm.), *Samiske landskap og Agenda 21. Kultur, næring, miljøvern og demokrati*. Dieđut 1/2002. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta. 156–170.
- Seipiharju, Sáará 2021: Otto Palttoi Deatnu lea álšasále ja mángasii dat buktá maid láibbi – doavttir ballá luossabivdogildosa váikkuhit olbmuid veadjimii. <https://yle.fi/a/3-11879446> (30.4.2021).
- Sergejeva, Jelena 1995: Bivdimin gollečoarvvat gotti – Guoladaga sámiid álbmotdikten. – Harald Gaski & John Trygve Solbakk (doaimm.), *Essayčoakkáldat 2: cafe Boddu*. Kárášjohka: Davvi Girji. 36–44.
- Sjöberg, Lovisa Mienna 2018: *Att leva i ständig välsignelse. En studie av sivdnidit som religiös praxis*. Doktoravhandling forsvart ved Det teologiske fakultet. [Oslo]: Universitetet i Oslo. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-67384>
- Smith, Linda Tuhiwai 1999: *Decolonizing methodologies. Research and indigenous peoples*. London: Zed Books.
- Somby, Ánde 1999: *Juss som retorikk*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Turi, Johan 1965 [1910]: *Muitalus sámiid birra*. Stockholm: Kungl. skolöverstyrelsen / Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Tynan, Lauren 2021: What is relationality? Indigenous knowledges, practices and responsibilities with kin. – *Cultural Geographies* 28 (4): 597–610. <https://doi.org/10.1177/14744740211029287>

Valkeapää, Nils-Aslak 2001: *Eanni, eannážan*. Guovdageaidnu: DAT.

Warrior, Robert Allen 1995: *Tribal secrets. Recovering American Indian intellectual traditions*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Wilson, Shawn 2008: *Research is ceremony. Indigenous research methods*. Winnipeg: Fernwood.

Ovttastallan: Sámi relationality and its practices

Relationality forms the foundation of Indigenous worldviews. It is also a foundational concept of Indigenous research, shaping Indigenous methodologies and practices. In this article, we suggest that the Sámi concept of ovttastallan and related practices correspond to the principle of Indigenous relationality. We examine four common ovttastallan practices and the ways in which ovttastallan can function as an approach to address pressing challenges in Sámi society. Further, we consider how ovttastallan practices can serve as a form of Sámi conflict resolution that are commonly used, but whose value or significance may often go unnoticed. How is ovttastallan our traditional way of resolving conflicts and challenges, acquiring new understanding and knowledge, and thus advancing Sámi nation building and well-being? We also discuss why it is important to promote and recognize the value and role of ovttastallan practices in contemporary Sámi society.

Keywords: relationality, conflict resolution, nation building, Sámi relation practices

Rauna Kuokkanen

University of Lapland (Finland)

rauna.kuokkanen@ulapland.fi

Asta Mitkijá Balto

marehanieida.amb@gmail.com

Árbediehtu ja biologalaš diehtu Deanu ja luosa birra: Mo nannet luossanáliid?

SKUVLAALBMÁ ÁSLAT NIILLAS ÁSLAT¹

Deatnu rievdá issoras jođánit, eaige čielga sivat manjimuš jagiid luosaid vátnumii gávdno. Deanu árbediehttit čilgejit mánggaid rievdadusaid, mat luosa eallinbirrasis leat áiggiid čađa dáhpáhuvvan ja mo dat váikkuhit lussii. Deanu dutkanjoavkku mandáhta mielde guollebiologat galget vuhtiiváldit árbedieđu iežaset dutkamušain. Sii sirrejit árbedieđu oasáziidda, maid geahččalit ovttaid mielde guorahallat kvantitatiiva metodaiguin. Mánggaid árbedieđuid birra ii gávdno dárkilis dáhta, mii dahká kvantitatiiva metodaid geavaheami váttisin. Go biologat eai bastte čájehit duohtan árbediehttiid cuiggodemiid, sii konkluderejit ahte ii oktage daid fuolain leat okto sivvan luossanáliid njiedjami. Meara dilli ja sivat manjimuš jagiid jođánis rievdadusaide eai gieđahallojuvvo sin raporttain. Árbedieđu vuodul sáhtta gáibidit mánggaid hálddašandoaimmaid nannet luossanáliid, mat gusket luosa eallindili buoridaemi.

Fáddásánit: luossa, árbediehtu, Deatnu, hálddašeapmi, luossadutkan

1 Láidehus

1.1 Luossanáliid jođánis njiedjama sivaidda guorahallan

Jagi 2021 vuosttaš háve historjjás Norgga ja Suoma stáhtat gilde oalát luossabivddu Deanu čázádagas, sivvan luossanáliid jođánis njiedjan (Eana- ja vuovdedoalloministeriija 2021b). Sámi árbediehttiin leat dávjá sierralágan oaivilat luossanáliid dilis ja áššiin, mat luossanáliide váikkuhit, go biologain. Jagiid čađa árbediehttit – Deanu čázádaga ja vuona sápmelaš luossabivdit – leat čujuhan mánggaid rievdadusaide, mat leat dáhpáhuvvan luosa eallinbirrasis ja mat váikkuhit lussii, nugo luossaborriid meari lassáneapmi, lassánan turistabivdu, birra gollan

1 Áslat Holmberg lea Njuorggánis Deanuleagis eret. Son lea Sámirádi presideanta ja bargá ee. eamiálbmotrivttiiguin ja árbedieđuin.

(erošuvdna), dálkkádatrievdan ja dilli mearas (Pedersen 2011; Ween 2012; Anonyma 2016a; Joks & Law 2016; Solbakk 2016; Holmberg 2018). Luossabiologat fas leat guhkká čuoččuhan, ahte áidna ovttaskas sivva, mii luossanáliide garrasit čuohcá, lea liigebivdu (Anonyma 2016a: 5). Easka manjimus moatte jagi áiggi luossabiologat ja stáhta virgeolbmot leat rievddadan iežaset dulkomiid, eaige oainne šat stuorámus sivvan luossanáliid jođanis njiedjamii dušše fal liigebivddu, baicce navdet sivvan dálkkádatrievdama váikkuhusaid meara ekovuogádahkii, mii laktása dasa, ahte luossasmolttat eai ceavzze mearramátkkis ruovttoluotta Detnui (Yle 2020; Eana- ja vuovdedoalloministeriija 2021a).

1.2 Hálddašandoaimmaid árvvoštallan goappát diehtovuogádaga bokte

Dán čállošis guorahalan makkár hálddašandoaimmat luosa eallinbirrasis Deanu čázadagas leat áiggiid mielde čađahuvvon dustet áššiid, mat váikkuhit negatiivvalaččat luossanáliide. Guorahalan maid luossabiologat čállet daid áššiid birra, maid dáid hálddašandoaimmaiguin leat viggan dustet. Dan olis guorahalan mo árbediehtiid cuiggodeamit leat giedahallojuvvon dan diehtovuogádagas, mii lea vuodđun hálddašeapmái. Deanu báikkálaš luossabivdit dávjá navdet ahte hálddašeapmi ja luossadutkan leat vuoigatmeahttumat ja oaivvildit ahte dat eai doarvá ane árvvus ja vuhtiiváldde árbedieđu ja luossabivddu kultuvrralaš mearkkašumi (Ween & Colombi 2013; Hiedanpää ja earát 2020). Brattland ja Mustonen (2018) čuoččuheaba, ahte dakkár árktalaš guovllu dutkamiin, main árbediehtu lea váldon mielde, leamaš unnán váikkuhus hálddašeapmái. Danin soai árvaleabage, ahte berrešii árbedieđu vuhtiiváldima dutkamis smiehttat ođđa vuggiiguin, main lihkostuvvama indikáhtorin galggašedje leat mielde maid dat, man jáhkehahti dutkan lea báikkálaččaid gaskkas ja maddái leago das váikkuhus hálddašeapmái. Loahpas dán artihkkala árvalan makkár doaibmabijuid árbedieđu vuodul sáhttá evttohit otná hálddašeapmái.

Artihkal ii geahččal hábmet ollislaš gova árbedieđus, iige árbedieđu ja biologaid dieđu gaskavuodain, baicce ovdamearkkaid bokte buvttán ovdan muhtin guovddáš beliid diehtovuogádagain. Diehtovuogádagaid metafysihkalaš, vuoinjalaš ja ontologalaš beliide in dán

artihkkalis vuojo, vaikko dat maiddái váikkuhit dasa, mo dáid diehtovuogádagaid bokte oaidnit omd. luosa dahje luosa ja olbmo dahje luonddu ja olbmo gaskavuođa.

1.3 Guokte diehtovuogádaga ja daid gulahallanválttisvuodát

Dán artihkkalis guorahalan guovtti diehtovuogádaga: árbedieđu ja luossabiologaid dieđu. Guorahalan ovdamearkkaid bokte makkár gulahallanválttisvuodát ja vejolašvuodát dán guovtti diehtovuogádagas leat. Deanu dutkanjoavku lea Norgga ja Suoma stáhtaid ovttas ceggen bargujoavkku, man bargun lea čállit raporttaid Deanu čázádaga luossanáliid dilis. Deanu dutkanjoavkkus leat guokte biologa goappat riikkas ja dan raporttat leat guovddáš dokumeanttat Deanu luossabivddu hálddašeami árvvoštallamis. Deanu dutkanjoavkku raporttaid fokus lea sáivačázis. Sii dutket man olu luosat gorgnot Detnui ja iešguđet oalgejogaide ja man olu lea vejolaš bivdit nu, ahte čázádahkii báhcet ain doarvái luosat gođđat. Sin mandáhtii gullá maiddái vuhtiiváldit árbedieđu. Árbediehtu ferte mannat Deanu dutkanjoavkku guollebiologaid čađa, vai šattašii oassin virggálaš diehtovuođu, man vuodul bivdonjuolggadusaid dahkat. Árbedieđu sajádat lea nappo vuolit go biologalaš dieđu, go biologat galget árvvoštallat makkár árbedieđuid vuhtiiváldit ja mo.

Biologat čuoččuhit ahte sii leat gullan ja árvvoštallan guovddáš fuolaid maid árbediehttit loktejit ja gávnahan ahte dain ii leat sin dutkamušaid bohtosiid ektui makkárge mearkkašupmi (Anonyma 2016a: 60, 144–145). Biologaid dutkanmetodat leat kvantitatiivvalaččat ja gáibidit olu dárkilis loguid omd. luosaid mearis, gođđusajiid mearis, meadđemiid mearis. Mánngain daid fuolain, maid árbediehttit loktejit, ii leat gávdnomis dahje ii leat vejolašge oazžut dárkilis loguid. Das čuovvu, ahte daid ii leat vejolaš duođaštit duohtan dahje ii-duohtan daid metodaiguin, maid biologat geavahit. Go biologat eai bastte iežaset metodaiguin duođaštit árbediehttiid fuolaid duohtan, báhcá árbediehtu vuolit dási diehtun – dahje beanta jáhkun. Boađusin árbediehtu báhcá buori muddui olggobeallái diehtovuođu, mii lea vuodđun Deanu bivddu hálddašeapmái.

1.4 Jagi 2017 bivdoráddjemat ja bivdogiielddus jagiid 2021–2023

Jagi 2017 dohkkehedje Norgga ja Suoma stáhtat ođđa bivdonjuolggadusaid Detnui, mat garrasit ráddjejedje luosa árbevirolaš fierbmebivddu. Stáhtaid ráđđehusat čujuhedje guollebiologaid dutkamusaide muhtin luossanáliid heajos dilis ja dohkkehedje njuolggadusaid, vaikko buot sápmelaččat geat oassálaste ráđđádallamiidda vuostálaste ráddjehusaid. (Eana- ja vuovdedoalloministeriija 2016; Yle Sápmi 2016; NRK Sápmi 2017.) Deanu dilli lea rievdan issoras jođánit maŋimuš moatti jagis, go luossamearit leat jagis jahkái njiedjan (Luke 2021). Vel jagi 2019 biologat árvaledje, ahte jagi 2017 ođđa bivdoráddjehusat ráddjejit bivddu doarvái, nu ahte luossanálit besset guovtti sohka buolvva áiggi nanosmuvvat (Anonyma 2020b: 4). Geassit 2020 gorgŋo issoras uhcán luosat Detnui, maŋggat nálit eai leat goassige leamašan nu vuollin. Dan vuodul árvaledje biologat, ahte maiddái jagi 2021 bohtet oalle unnán luosat Detnui, ja lea buoremus ráddjet bivdodeattu nu vulos go vejolaš. (Anonyma 2020b.) Nu šattaige Deanu luosa bivdogiielddus jagi 2021 ja dat joatkašuvai maiddái gesiid 2022 ja 2023.

2 Gáldut ja metoda

2.1 Masterčállosa čoahkkáigeassu ja lávki ovddos guvlui

Dát artihkal vuodđuduvvá mu masterčállosii *Bivdit luosa – to ask for salmon: Saami traditional knowledge on salmon and the river Deatnu: In research and decision-making* (Holmberg 2018). Čállen iežan masterbarggu UiT Norgga árktalaš universitehta eamiálbmotdutkan oahpus. Masterbarggustan veardidan guovtti diehtovuogádaga – árbedieđu ja biologaid dieđu – ja guorahalan mo árbediehtu lea oassin Deanu čázá-daga guollebivddu hálddašeami.

Dát artihkal lea čoahkkáigeassu mu masterčállosa váldofuomášumiin árbedieđu ja biologaid dieđu erohusain. Lean maid beaiváhttán dieđuid, daningo dilli lea nu sakka rievdan dan rájes, go čállen masterbarggu jagi 2018. Čoahkkáigeasu lassin válddán dáinna artihkkaliin lávki ovddos iežan masterčállosis, go buvttán árvalusaid makkár hálddašandoaimmat gáibiduvvojit dustet árbedieđu guovddáš cuiggodemiid.

Guorahalan dán čállošis tekstuála analysa bokte árbedieđu guovddáš fuolaid luosa ja Deanu ektui ja buohtastahtán daid dálá hálddašeapmái ja dan dihtovuđđui, nappo luossabiologaid raporttaide. Ulbmil dáinna čállošii lea beassat dobbelii vugiin viggat integreret árbedieđu oarjemáilmmi dutkamuššii. Vuolggasadjin lea árvvusatnit goappaš diehtovuogádagaid iešheanalazžan ja dásseárvosažžan, guorahallat daid nana ja heajos beliid, ja buktit árvalusaid. Dát lahkoneapmi sulastahtá vuogi, mii gohčoduvvo *guvttiin čalmmiin oaidnin* (eang. *Two-Eyed Seeing*) (Reid ja earát 2021). Guorahallamiid fokus ii leat teorijas, baicce ulbmil lea pragmáhtalaš árbedieđuid bokte buktit árvalusaid, makkár konkrehta hálddašandoaimmaid sáhtá árvalit árbedieđu vuodul.

2.2 Váldogáldut

Guorahalan dán artihkkalis mo árbediehtu ja biologaid dutkamušat gulahallet gaskaneaset ja makkár erohusat dain leat. Lean Deanu luossabivdi ja čálán iežan servoša dieđuid birra, nuba okta gáldu leatge dieđut maid lean háhkan oassin luossabivddu. Árbedieđu ektui geavahan gáldun dutkamušaid, mat guorahallet árbedieđu Deanu ja luosa birra (Pedersen 2011; Ween 2012; Joks & Law 2016; Solbakk 2016). Tekstuála gálduid dievasmahtán ovttá detálja ektui čujuhemiin ovttá jearahallamii (gč. kapihtala 3.3). Mu váldogáldut guollebiologaid dieđuid, dutkanmetodaid ja ákkastallamiid ektui leat Deanu dutkanjoavkku raporttat Deanu luossanáliid birra (Anonyma 2012; 2014; 2015; 2016b; 2018; 2020a; 2020b). Jagiid 2017–2020 Deanu dutkanjoavkku raporttat eai guorahala sivaidd luossanáliid njiedjamii, baicce árvvoštallet fal luossanáliid dili. Dán geažil mu váldodeaddu árbedieđu ja biologalaš dieđu buohtastahttimii lea ovddit jagiid raporttain, earenomážit jagiid 2012 ja 2016, mat eanet guorahallet árbedieđu ja sivaidd, mat soitet váikkuhit negatiivvalaččat lussii.

3 Deatnu, luossa ja hálddašeapmi

3.1 Muhtin vuodđodieđut Deanu birra

Deanu čázádat čohkke čáziid 16 386 km² viidodagas guovllus, mii dán áigge lea Norgga ja Suoma stáhtaid rádjaguovlu. Deanu čázádagas leat

badjel 1200 km jogat maidda luossa goargnu ja dain leat badjel 30 genehtalaččat iešguđetlágan luossanáli. Dán geažil Deatnu lea máilmmi genehtalaččat mánggabealagamos Atlántta luosa eatnu. Dábálaččat juohke oalgejogas lea iežas luossanáli. (Anonyma 2016b: 41.)

3.2 Áitojuvvon luossanálit

Guollebiologaid varraseamos árvvoštallamiid mielde eanáš Deanu čázádaga luossanáliin leat gođđuáigge menddo uhcán duovit, njiŋŋálasluosat. Dát nálit leat áitojuvvon, iige dain sáhte biologaid dieđuid mielde suvdilit bivdit álgage. Muhtin náliid dilli fas lea buoret, mii mearkkaša ahte dat gierddašedje juoga veardde bivddu. Deanu váldooali, nugo maiddái vuona bivdu lea nu gohčoduvvon *mánnganáli bivdu* (eang. *mixed stock fishery*), mii mearkkaša dan go bivdit eanet go ovtta luossanáli (Anonyma 2016b: 5). Deanu váldooalis sáhtá goddit omd. Ohcejoga dahje Iešjoga luosaid, nugo maiddái Deanu váldooali luossanállái gullelaš luosaid. Dát genehtalaš riggodat buktá iežas hástalusa hálddašeapmái, man ulbmil lea suodjalit luossanáliid, mat eai leat nannosat ja ávkkástallat daid luossanáliiguin mat vedjet buorebut.

3.3 Luossabivddu hálddašeapmi áiggiid čađa

Dán ja čuovvovaš (3.4) kapihttalit buvttán ovdamearkkaid das, mo sámit leat áiggiid čađa mángga láhkai hálddašan luossabivddu ja luosa eallinbirrasa Deanu čázádagas. Ain 1600-logus luossabivdu Deanus lei sápmelaččaid oktovuoigatvuohta ja bajit oasis Deanus ledje sámiid hálddašeami vuolde gitta 1800-lohkui (Helander-Renvall 2013: 135). Siiddat čovde riidduid mat čuožžiledje bivdosajiid ektui, juogo siskkáldasat dahjege kránnjasiiddaid gaskkas (Aikio 1992: 104–113; Solbakk 2003). Okta vuohki hálddašit luossabivddu lei oktasašbivddu bokte, mas mánggat bearrašat serve *goldimii*, mas *golgadit* mánggaid firpmiiguin – golgat rávnnji mielde ja stivret fatnasiiguin firpmiid *rastábuođu* njeaiga. Rastábuođu lei buođu mii manai rastá Deanu. Goldimis buohkat oidne man olu goddui ja sálaš juhkkajuvvui dássálagaid, dahjege dan mielde, man olu firpmiid guhtege olmmoš buvttii

bivdui. (Helander-Renvall 2013.) Nugo Luobbal Sámmol Sámmol rohkki (SA) muitalii:²

Rastábuođdoortnethan lei dakkár ahte das ledje iešalddes guokte rastábuođu. Buođus ledje man nu lágan luŋkkat, maid sáhtii bidjat gitta. Ja guolit besse vuodjat daid buođuid gaskii ja de giddejuvvojedje vuolit buođu luŋkkat ja das maŋŋá golde de dan gaskkas daid guliid.

Na okta vuohki [hálddašit luossabivddu] leamaš gánske ahte daid... dalle go leat geavahan rastábuođuid, ahte daid lea doallan rabas dihto áiggiid. Ja várra vel nu ahte goargŋunáiggi galggai dieđus sihkkarastit ahte guolli beassá, ii dušše ovtta sajis, muhto miehtá Deanu, gitta gierragii. Ahte dohko galggai gánske viehka dárkketge meroštallat guđe beaivve gokkoge lea rabas.

Sámmol navdá, ahte gáibiduvvui oalle dárkilis gulahallan viiddis guovlus luossanáliid diliid birra, vai máhtte mearridit goas galggai doallat rastábuođuid luŋkkaid rabas vai sihkkaraste ahte doarvái luosat besse goarkŋut buot oalgejogaide ja gođđusajiide.

Vuollegeavŋŋá bajábealde Deanus lea báiki man namma lea Bil-dan, mii lea seakka, oalle rávdnjás báiki. Doppe golgadeami leat áiggiid čađa ráddjen nu, ahte *oruhit Deanu*, mii mearkkaša dan go bivdit vurdet sullii beannot diimmu dan rájes go muhtin lea golgadan dan báikkis, vai luosat gerget goargŋut bajás.

2 Ságstallen Luobbal Sámmol Sámmoliin, Samuli Aikioin 28.1.2020. Sámmol lei dovdus Ohcejohkalaš historjádovdi ja gielladutki. Dát sitáhta lea dehálaš lasáhus mu eará gálduide, go son namuha áššiid, mat eai boade ovdan eará gálduin. Dán ságastallama čadahin oassin Siidaskuvla-prošeavtta ja fáddán lei mo Deanu luossabivddu ja luosa eallinbirrasa leat hálddašan áiggiid čađa. Ságstallen lei beallestrukturejuvvon, mas mun dihto gažaldagaiguin vuolgahin sága. Sámmol áiggui dárkkistit iežas osiid čállošis ovdal almmuheami, muhto son vádjolii ovdal dát artihkal gearggai almmuhanmuddui. Su jearahallan lea jietnabáttis, man lea jurdda almmuhit Siidaskuvlla olis prošeavtta neahttasiidduin, jos oazžut su bearrašis lobi. Sámmol attii lobi geavahit iežas nama, jos geavahit jearahallama čálalaš almmuhemiin.

3.4 Luossaborriid meari ráddjen

Luossaborriid meari leat Deanuleagis ráddjen áiggiid čađa. Leat bivdán sihke guliid, lottiid ja njiččehasaid mat borret luosa. Luossaborriid meari lassáneapmi lea okta fuolla man árbediehttit dávjá bajidit. (Pedersen 2011; Ween 2012; Anonyma 2016b; Joks & Law 2016; Solbakk 2016.) Dán áigge leat bivdoráddjehusat, maid geažil ii sáhte ráddjet luossaborriid meari nu mo ovdal. Luossaborriid bivdimii váikkuha maiddái olbmo eallinvugiid rievdan, go juohkelágan guliiguin ja elliiguin ávkkástalan ii leat šat nu dehálaš oassi olbmo birgejumis. Luossaborrit váikkuhit lussii olles dan eallingierddu áiggi, godđamis merrii ja dasa go fas máhccá Detnui. Iešguđet guolit borret luosa meadđemiid ja veajehiid Deanus, nugo soavvil (hárru), čuovža, guvža ja gudjor (mearradápmot), hávga ja njáhká (Pedersen 2011). Mearas ja vuonas fas dorski, sáidi ja diksu leat luossaborrit (Svenning ja earát 2005a). Lottiin skárfa ja gussagoalsi goit leat luossaborrit ja njiččehasain čavrris, miŋka ja njuorjju (Pedersen 2011; Falkegård 2014: 62; Svenning ja earát 2005b). Deanu vuonas leat rehkenastán gitta 30 000 gussagoalssi čakčat (Falkegård 2014: 55), mii lea dušše ovttá luossaborri šlája lohku ovttá guovllus Deanu luosa eallinvuodagas. Árbediehttit lohket Deanunjálmme leat cohkon erošuvnna geažil, go lea bohtán olu sáttu, man fas lohket dagahit dan, ahte njurjuide lea álkut bivdit luosaid coages čázis (Holmberg 2018: 56). Lea oalle dábálaš goddit Deanus dakkár luosaid, main leat njurjuid dahkan hávit.

4 Diehtovuogádagaid gulahallanválttisvuodát ja erohusat

4.1 Erohusat dieđuid buvttadeamis

Árbediehttiid ja guollebiologaid dieđut leat šaddan dahjege buvttaduvvon iešguđet láhkai. Árbediehttu lea šaddan lagas oktavuodas birrasiin, jahkečuđiid dárkumiid ja sosiála oktavuodaid bokte. Árbediehttu lea dávjá kvalitatiiivvalaš ja guoská omd. luosa láhttema, dárbbuid ja rievdadusaid luosa eallinbirrasis. Muhtin dákkár dieđuid lea váttis sirdit numerála hápmái. Deanu dutkanjoavkku guollebiologat barget kvantitatiiivvalaš dutkamušaid, mat gáibidit olu dárkilis

loguid, maid bokte rehkenastimiin gávnnaht, man stuorra vejolašvuohta lea mihttomeriid ollašuvvamii. Okta váldočuolbma dáid diehtovuogádagaid gulahallamis leage dat ahte kvalitatiivvalaš dieđuid lea váttis giedahallat kvantitatiivvalaš metodaiguin. Dát dahká árbediehtiid cuiggodemiid duođašteami váttisin. Jos guollebiologat eai bastte duođaštit árbedieđuid duohtan, de sii konkluderejit ahte dat eai leat duohta, dahjege eai goit relevánttat sin dutkamušaid bohtosiidda. (Anonyma 2016b: 145.) Biologaid raporttain vuhtto badjelgeahččan árbedieđu ektui, go sii navdet árbedieđu mitalit eanet olbmuid ja sin jáhkuid birra, go biologalaš duohtavuođa birra (Anonyma 2016b: 144). Dát boasttuáddejupmi sáhtá boahit das, mo dán guovtti diehtovuogádaga dieđuid nannen dáhpáhuvá muhtin muddui iešguđet láhkai. Biologalaš dieđu buvttadeami metodat leat mihtideapmi, geardduheapmi, árvvoštallan ja rehkenastin. Árbedieđu nannen dáhpáhuvá maiddái geardduheami, dahjege guhkit áigge dárkuma bokte ja dasa gullá árvvoštallan sosiála birrasis.

4.2 Dieđuid fragmenteren

Biologaid viggamuš lea oažžut nu dárkilis ollislaš gova go vejolaš, ja juk-san dihtii dan sii juhket ollisvuođa smávit osiide, maid lea goit muhtin muddui vejolaš mihtidit ja árvvoštallat. Dát juohkin lea sihke fysalaš, go sii juhket Deanu čázadaga osiide, ja temáhtalaš, go guorahallet iešguđet lussii vejolačcat váikkuheaddji áššiid sierra. Dáid smávit osiid guorahallamiid sii de bardet oktii huksen dihtii ollislaš gova. Nana bealli dán lahknanvuogis lea dat ahte dainna lea vejolaš oažžut ráddjejuvvon guovllus oalle dárkilis dieđuid. Ovdamearkka dihtii smávva oalgejoga godđusajiid, veajehiid eallinsajiid ja veajehiid meari rehkenastimiin sáhtá oažžut oalle dárkilis gova das, mo godđu lea lihkestuvvan ja olugo veajehat ellet dan oalgejogas. Váilevašvuohta dán lahknanvuogis fas lea ollislaš gova huksemis. Biologat árvvoštallet iešguđet árbediehtiid fuolaid ovttaid mielde ja ákkastallet, ahte ii ovttasge dain okto sáhte leat dakkár negatiiva váikkuhus luossanáliide, mii lea dáhpáhuvan. Iešguđet árbediehtiid fuolaid ovttasváikkuhusaid árvvoštallan báhcá váilevažžan ja biologat gávnnaht, ahte stuorámuš ovttaskas ášši mii sáhtá ná garrasit čuočcat luossanáliide lea liigebivdu. (Anonyma 2016b: 5.)

4.3 Meara dili váilevaš guorahallan

Dán artihkkala váldogáldun biologaid ja árbedieđu gaskavuodaid ektui leat jagiid 2012 ja 2016 raporttat, maid maŋŋá leat dáhpáhuvvan stuorra rievdadusat sihke luossanáliin ja biologaid ákkastallamiin (gč. kapihttala 1). Árbediehttit leat lokten meara dili oktan sivvan luossanáliid njiedjamii (Ween 2012) ja dál guollebiologat leat maid guorrasišgoahtán dasa (Yle 2020). Luosa dilli mearas ii guorahallojuvvo Deanu dutkanjoavkku raporttain, mii lea dat stuorámuš váilevašvuohta, jos ulbmil lea hábmet ollislaš gova luosa eallinbirrasis. Deanu dutkanjoavkku bargun lea árvoštallat luosa eallindili Deanu čázadagas. Sii dušše namuhit mo dilli mearas lea rievdan sakka, muhto eai vuojo dasa eanet. (Anonyma 2016b: 79.) Dákká bokte báhcá maid dálkkádatrivdama váikkuhusaid guorahallan lussii oalle váilevažžan, vaikko stuorra rievdadusat leat jođus Barentsábis ja ain stuorát rievdadusat leat vuordimis (AMAP 2017).

4.4 Kvantitatiivvalaš metodaidd hástalusat

Dakkár áššiid, maid lea váttis mihtidit, lea hástaleaddji váldit vuhtii kvantitatiivvalaš metodaiguin. Sálašstatistihkat leat dehálaš diehtogáldu dutkiide, vaikko sii gal mieđihitge váttisvuodaid mat dain čuvvot (Anonyma 2012: 60). Sállasa reporteremii váikkuhit mánggat áššit nugo dat, man olu olbmot luhttet dutkiide (Holmberg 2018: 33–35). Biologat eai geahččal árvoštallat, man rehálaččat olbmot raporterejit sállashiid, baicce sii navdet, ahte statistihkat muitalit duohtavuoda, iige oktage goddojuvvon guolli leat guđđojuvvon raporterekeahttá (Anonyma 2018: 96). Diehtu luosa láhttema birra sáhtáši váikkuhit sálašstatistihkaid dulkomii, nugo *vuoggaguliid* mearri, mii lea guolli mii dohppe vuggii muhto ii vealttatkeahttá čáŋa fierbmái (Joks 2015: 145). Okta árbediehtiid čuoččuhus lea dat ahte luosas ii leat ráffi turistabivddu geažil, man dat dárbbáša earenomážit godđuáigge (Joks 2015: 120–125). Dákkár kvalitatiivvalaš dieđut eai šatta oassin virggálaš diehtovuodu, man ala hálddašeapmi huksejuvvo (Anonyma 2016b), oktan sivvan dat go daid lea váttis mihtidit ja duođaštit. Muhtin árbediehtiid fuolaid birra fas eai gávdno logut, vaikko daid sáhtášiige juoga lálkai mihtidit, nugo rievdadusat godđusajiid mearis. Jagi 2020 (Svenning ja earát 2020) bođii vuosttaš raporta, mas guorahallojuvvo luosa veajehiid ja

smolttaid borahallan Deanu čázádagas. Vaikko vel das eai leatge mielde árvvoštallamat das, man stuorra oassi luosa veajehiin borahallojuvvo, das duođaštuvvo, ahte mearkkašahti oassi hávgga biepmus leat luosa veajehat. Muhtin osiin čázádagas maiddái stuorra oassi guvžžá ja gudjora biepmus leat luosa veajehat.

Deanu dutkanjoavkku guollebiologat dovddastit hástalusa mii sin metodaidd bokte boahtá: «Stáhtusa árvvoštallan ii sáhte goassige leat buoret go dat dáhta, man mii bidjat árvvoštallamii, ja mis váilot fysalaš guliid lohkat eanáš guovlluin Deanus. Go dakkár dáhta váilu, mii fertet dahkat várrugas árvvoštallamiid, mat sáhttet álkit šaddat eahperealisttalaš negatiivvalaččat.»³ (Anonyma 2016b: 146.) Guokte logu, maid biologat eanáš áigge eai dieđe, muhto maid árvvoštallan lea sin dutkamušaid guovddážiis, leat sálašmearit ja luosaid mearri jogain godđuáigge. Ovdamearkka dihtii Deanu váldooali godđuluosaid meari lea veadjemeahttun rehkenastit buokčalemiin, daningo Deatnu lea nu viiddis. Godđuluosaid meari árvvoštallamii Deanu váldooalis guollebiologat dárbbasit loguid goddojuvvon luosaid mearis ja de sii árvvoštallet, man stuorra oassi goargnu luosain leat goddojuvvon (Anonyma 2018: 15). Dát metoda vuodđuduvvá jurdagii, ahte goddojuvvon luosaid mearis sáhtta árvvoštallat dan, olugo guolit leat oppalohkái gorgnon Detnui.

Vuosttažettiin sálašmeriid birra ii leat sihkkaris diehtu daningo mánggat áššit váikkuhit dasa man láhkai bivdit diedihit dahje eai dieđit sállašiid (Ween 2012: 166; Falkegård 2014: 22–23; Holmberg 2018: 33–35). Nubbi čuolbma dáinna vugiin lea dat ahte sálašmearit govvidit buorebut dan, mo guollebivdiiguin manná, eaige čielgasit čujut dasa man olu luosat leat báhcán godđat. Muhtumin sáhttet leat olu luosat, muhto birasváikkuhusaid dahjege luosa láhttema dihtii dat eai dohppe bures dahje eai čaŋa fierbmái bures (Holmberg 2018: 46). Maŋimus golbma jagi skádjaseasanat leat rehkenastán olugo guolit gorgnot Detnui. Seasanat veahkehit árvvoštallat man olu luosat leat gorgnon čázádahkii Buolbmátsullo bajábeallái, mii lea sullii 45 km vuonas bajás, muhto eai atte dárkilis dieđuid guđe čázádaga oassái guolit leat jođus.

3 Mu jorgalus eanjalasgielas: «The status evaluation can never be better than the data that are put into the evaluation, and we lack physical fish counting for most areas in Tana. In the absence of such data, we have to make a conservative evaluation and this might easily be unrealistically negative.» (Anonyma 2016a: 146).

4.5 Biologaid fokus godđamis – árbedieđut gusket luosa iešguđet eallinmuttuid

Luossabiologaid dutkama váldofokus lea luosa godđamis, go fas árbedieđu fuomášumit gusket eanet luosa iešguđet eallinmuttuid godđamis gitta dassái go luossa máhccá fas Detnui. Go dán fuomášumi buohtastahttá hálddašeami mihttomearrái, lea earenomáš go guollebiologat eai ane árbediehttiid fuolaid árvvus, vaikko muhtin fuomášumit gusket njuolga dan, man olu veajehiid čázádat sáhttá buvttadit. Dát fuomášumit gusket godđusajiid massima erošuvnna geažil ja meadđemiid, veajehiid ja luosaid massima luossaborriide (Holmberg 2018: 48–56). Jos godđanmihttomearri ollašuvašii dušše 70 %, de dulkojuvvo luossanáli leat áitojuvvon ja biologaid čoavddus dása livččii ráddjet bivddu (Anonyma 2018: 7). Jos fas luossaborriide massit omd. 30 % veajehiin (gč. Mather 1998) de dát dulkojuvvo «lunddolaš» áššin, vaikko dat maid ráddje veajehiid buvttadanpotentiála. Godđusajiid massin birrasa gollama geažil fas namuhuvvo luossaraporttain, muhto ii guorahallojuvvo viidábut (Anonyma 2016b: 76). Árbediehttit namuhit maid stuorra variašuvnna luossajagiid gaskkas. Muhtumin leat nu heajos jagit, ahte ii leat vejolaš juksat godđanmihttomeriid (Holmberg 2018: 53–54). Dát diehtu buktá stuorra gažaldatmearkka dálá hálddašeami mihttomearrái. Dálá hálddašeami ulbmil lea ráddjet bivddu nu sakka, ahte juohke jagi juksat godđanmáddodatmihttomeari. Go árbedieđu vuodul dan mihttomeari ii leat vejolaš juksat juohke jagi, dáthan mielddisbuvttášii ahte ii livččii oba vejolaš bivdit, go iihan bivdobaji álggus dieđe man olu luosat bohtet olles áigodagas goarknut johkii.

5 Hálddašandoaimmat ja dutkandárbbut luossanáli nannemii árbedieđu vuodul

5.1 Luosa biepmu meari njiedjan

Makkár hálddašandoaimmaiguin de sáhtášii dustet árbediehttiid fuolaid? Okta árbediehttiid fuolla lea mo luosa biepmu mearri lea njiedjan mearas, nugo lottu (Ween 2012: 159) ja reahká (Salin ja earát 2004: 298). Lottu meari njiedjama dávista maiddái Norgga Áhpedutkaninstituhtta, mii ávžžuhii earret eará jahkái 2019, ahte Barentsábis eai bivddášii

álgage lottu (Áhpeditkaninstituhtta 2019). Panu Orell Deanu dutkanjoavkkus muitala ahte sii eai dieđe sivaidd, mat maŋimus jagiid mearas leat čuohtan lussii, baicce sii sáhttet fal buktit árvalusaid, nugo čázi liekkasvuotta mearas, luosaid borahallan, luosaid borramuš ja guolledávddat. Orell muitala, mo «Dálkkádaga liegganeapmi sáhtta dagahit dan, ahte [luosa] biebmoguolit sirdet eará báikái. Luosa genaárbi lea jáhkkimis dakkár, ahte dat vuodjá guvlui, gos lea ovdalge birgen bures. Jos biebmoguolit eai leatge doppe, muhto vaikko 2000 kilomehtera davvelis, dat sáhtta dagahit stuorra váttisvuodaid.» (Yle 2020). Livččii dehálaš dutkat mii lea dilli luosa borramušguliin ja leatgo dat doppe gosa luossa manná daid ohtat. Jos muhtin luosa biebmoguolit leat sirdán eará sadjái, de fertesii dutkat leago luosas eará borramuš mearas ja sáhtta go dahkat juoidá nannen dihtii daid náliid, omd. bivdoráddjehusaiguin dahje eará suodjalandoaimmaiguin.

5.2 Luossabiepmahagaid negatiiva váikkuhusaid easttadeapmi

Árbediehttit maid loktejit fuola industriála guollebivddu ja luossabiepmahagaid lassáneamis mearas (Ween 2012: 164). Biepmahagat lasihit luossadihkiid meari, mii Deanu dutkanjoavkku árvalusaid mielde dagaha dan, ahte eanet Deanu luosat jápmet mearas (Anonyma 2016b: 77). Okta luossabiepmahagaid váikkuhus luodulussii lea dat, go dáid «návetluosaid» biebmun bivdet seammá guliid, maid luoduluossa borra, ja dat sáhtta váikkuhit dasa, man olu luoduluosas lea biepmu mearas. Luossabiepmahagat sáhttet maid lebbet dávdmaid, mat njommot luoduluosaide. Luossabiepmahagat lasihit orgánalaš ávdnasa meari ja dan bokte rievdadit vuonaid ekovuogádaga. Luossabiepmahagain gárgidan luosat rievdadit luoduluosa genaárbbi, mii dagaha dan, ahte dat eai nu bures šat ceavzze iešguđetlágan luonddudiliin. (Taranger ja earát 2015.) Buorre diehtu goit lea, ahte jagi 2016 (Anonyma 2016a: 38) dutkamusa vuodul luossabiepmahagain gárgidan luosat eai lean rievddan Deanu luosa genetiikka. Ferte bargat dan ovdii, ahte dát ii rievdda boahhteáiggis, eaige biepmahagain beasa gárgidit luosat, mat gorgnot Detnui. Livččii dehálaš easttadit luossabiepmahagaid negatiiva

váikkuhusaid lussii maidái nu, ahte biepmahagat eai leat rabas čázis doppe gos luodulusat vudjet.

5.3 Veajetbuvttadeami nannen

Vaikko árbediehttiid mielde luosa eallinbirrasis Deanu čázadagas leat dáhpáhuvan mánggat rievdadusat, mat čuhcet negatiivvalaččat veajetbuvttadeapmái, de veajetlohkamiid mielde luosaveajehiid mearri ii leat mañimuš áiggiid goit sakka njiedjan (Anonyma 2020a: 15). Dan goit ferte fuomášit, ahte veajetlohkamiin eai sirre veajehiid ja smolttaid. Smolttat leat stuorra veajehat mat leat gergosat vuolgit merrii, ja nugo vulobealde čállojuvvo, muhtin luossaborrit borret millosepmosit justa smolttaid. Dát lea mearkkašahti danin go vaikko veajehiid lohcomearit eai leat geahppánan, soaitá lihkká merrii vuoddji smolttaid mearri njiedjan. Go veajehiid mearri ii leat rehkenastimiid mielde njiedjan, muhto lihkká leat gorgnon unnán luosat Detnui mañimuš jagiid, de si-vaiddasa ii sáhte ohcat dušše godđama lihkestuvvamis. Ferte baicce guorahallat smolttaid ceavzima jogas, vuonas ja luosa eallindili mearas.

Varas dutkamušas (Svenning ja earát 2020) guorahalle luosa veajehiid ja smolttaid borahallama Deanu čázadagas. Dutkamušas gávnnahehje, ahte earenomážit badjin čázadagas, Káráš- ja Iešjogain, hávggat borret ollu luosa veajehiid. Sullii bealli hávggaid biepmus doppe ledje luosa veajehat, «nappo seammá olu go dat eará ovcci guollešlájá, lottit, goddesáhpánat, bodnedivrrit, divrrit jna. oktiibuot». (Svenning ja earát 2020: 5). Sullii goalmmás hávggaid biepmus ledje luosa smolttat, veajehat mat ledje jođus merrii. Daid bohtosiid vuodul maid sii ožžo, árvalit ahte veajehiid borahallan lea mearkkašahti earenomážit čázadaga bajit osiin. Dutkamušas gávnnahehje smávva, 40–60 cm guhkkoš hávggaid leat vearrámuš luosa veajehiid borrit. Dađe stuorát hávggat fas borret eanet smávit hávggaid ja eará guliid, nuba stuorra hávggaid bivdu sáhtá iešalddis lasihit luosa veajehiid borahallama, go smávva hávggat besset laskat.

Guvžžát ja gudjorat (mearradápmohat) maid borre mearkkašahti olu luosa veajehiid bajit osiin čázadagas, gos gitta 75 % daid biepmus ledje luosa veajehat ja smolttat. Dutkamuš ii guorahala dan, man olu luossaborrit leat čázadagas, iige danin sáhte árvoštallat man stuorra

oassi veajehiin borahallo. Dutkamuša bohtosat goit dorjot árbedieđu dan ektui, ahte mearkkašahtti oassi luossaborriid biepmus leat luosa veajehat, eandalii gieračáziin. Luossaborriid meari sáhtta geahpedit dikšunbivdduin. Luossaborriid bivdu čadahuvvuige Deanus čakčamánu 2020 (Dálkkádat- ja birasdepartemeanta 2020) ja jotkojuvvui 2021 bivdobajis gidđageasi ja čakčageasi. Ulbmilin lei bivdit earenomážit hávggaid ja guvžžáid. Vai guvžžáid beasašii bivdit beaktilit, fertešii daid beassat čakčat bivdit rávdnječázis, gos guvžá vuodjá, nappo buođuin, mas geavahit smávit čalbmesturrodaga firpmiid go luossabuođuin.

5.4 Buggeluosa laskan

Buggeluossa dahje ruoššaluossa (*Oncorhynchus gorbusha*) lea gaskkohagaid gorgnon Detnui mángalogi jagi, muhto ii fal dákkár meriin go jagi 2021. Vuosttaš háve Deanus ledje eanet buggeluosat go Atlántta luosat. Dutkit navdet, ahte sivva daid laskamii lea go čáhci lea liegganan. Nuba dänge rievdadusas orru leamen čanastat dálkkádatrievdamii. Dutkitge eai nu dárkilit dieđe, makkár váikkuhusat sáhttet leat Atlántta lussii, jos buggeluosat lasket issorasat. Guoládatnjárggas Ruošša bealde leat buggeluosat ja Atlántta luosat čáhkan bures seammá jogaide. Leat goit eahpáduosat, ahte buggeluosat sáhttet lebbet dávddaid, mat njommot Atlántta lussii. Buggeluosat gođdet ovdal go Atlántta luosat, man dihtii árvaluvvo, ahte dat eai njuolgut gilval seammá gođđusajiin, go eanáš buggeluosat leat jápmán dallego Atlántta luossa gođdá. Gođu maŋŋa stuorra oassi buggeluosain misket čáhcai, mii lasiha orgánalaš ávdnasa ja minerálaid meari čázis, mii fas lasiha šattolašvuoda ja njivluma ja sáhtta rievdadit olles čázadaga ekovuogádaga. Eai leat vuos sihkkaris dieđut das, man sakka bivdduin sáhtta váikkuhit buggeluosaid mearái. Norggabeale rittus leat garrasit bivdán buggeluosaid ráddjen dihtii daid náliid, muhto ii leat vuos diehtu das, leago garra bivddus njuolgováikkuhus dasa, man olu buggeluosat gorgnot maŋit jagi. (Yle 2019; 2021a.)

Árbedieđu geahčanguovllus dán áššái hástalusa buktá dat, ahte ná garra buggeluosaid laskan ii leat dáhpáhuvván Deanus goassige ovdal. Árbediehttit gal válddahallet mánggaid váikkuhusaid, mat buggeluosaid laskamis sáhttet leat Detnui ja Deanu lussii (Yle 2021a), muhto

vásáhusvuđot diehtu ná stuorra buggeluosaid meari lassáneamis ii gávdno. Buggeluosaid gođđuláhttema leat geasi 2021 áiggi dutkagoah-tán rádiočuovvunrusttegiiguin (Yle 2021b) ja vuordimis leat dieđut das, makkár mearkkašupmi smávit jogaid garra buggeluossabivddus lea mañit jagi buggeluossameriide. Buggeluosaid laskan sáhtta geahpe-dit Atlántta luosa predašuvnna, go luossaborriide lea earáge biepmu, ja maddái Atlántta luosa veajahat sáhttet oazžut lassibiepmu bugge-luosaid meadđemiin (Markusson 2020). Buggeluosa váikkuhusaid birra dárbbášuvvojit eanet dieđut, muhto dálá dieđuid vuodul orru nu, ahte daid ii sáhte olbmo doaimmaiguin goit jávkadit čázadagain, baicce ferte oahppat eallit dainna ođđa šlájain ja ávkkástallat dainna.

5.5 Erošuvnna easttadeapmi

Árbediehttit leat maid fuolas erošuvnna, man geažil jávket gođđusajit. Vaikko erošuvdna lea lunddolaš dáhpáhus, mánggat olbmo doaimmat jođálmahttet dan, nugo eanandoallu (Anonyma 2016b: 76) ja eará doaimmat maiguin eatnama lihkahallat, nugo bealdduid ja geainnuid ráhka-deapmi. Árbediehttit lohket lassánan sáttoborga čázis váikkuha ahte luossa ii gorgŋe Deanu bajimus osiide. Deanu čázadagas leat ovdal nannen dearbmeravddaid, amaset dat fierrat Detnui. (Helsingin Sanomat 1980.) Eandalii Badje-Deanus, Badje-Geavŋná bajábealde árbediehttit lohket olu gárggobodni lea jávkan, go sáddu lea gokčan daid (Holmberg 2018: 56). Deanu čázadagas nuorttas, Njeavdamis leamašan ovttas-hálddašandoaibma, mas árbediehttiid fuolaid leat dusten ja nannen luosa eallin- ja gođđanbirrasiid. Dán olis leat čađahuvvon sihke luossa-borriid geahpedanbivdu ja massojuvvon gođđusajiid máhcaheapmi nu, ahte buktet čievrra ja geđggiid (Brattland ja Mustonen 2018: 384). Sullasaš doaimbajuid livččii vejolaš čađahit maid Deanus. Árbediehttiid jeara-hallamiiguin sáhtášii gártet gos leat ovdal leamašan gođđusajit, mat dál leat jávkan. Dáid sajiide livččii vejolaš buktit čievrra, masa luosat luitet meadđemiid gođđuáigge. Sáttoderpmiid rávddaid nannen geđggiiguin livččii okta vuohki njoazidit erošuvnna váikkuhusaid.

5.6 Bivdodeattu geahpedeapmi

Dán kapihttalis lean ovdanbuktán árvalusaid árbedieđu vuodul dasa, makkár doaimmaiguin sáhtášii nannet luossanáliid. Loktejin namalassii dakkár áššiid, mat eai leat dán rádjai nu bures vuhtiiváldojuvvon. Gávdnokit maid Deanu árbediehttit, geat oaivvildit ahte fierbmebivddu geahpedeapmi lea dehálaš vuohki suodjalit luosa (Yle Sápmi 2017). Bivdodeattu ráddjen lei jagi 2017 Deanu ođđa bivdonjuolggadusaid deháleamos ulbmil, ja danin dás bukten ovdan eará árbediehtui vuodđuduvvi árvalusaid nannet luossanáliid. Vaikko mánggat árbediehttit eai leatge ovttá oaivilis das, ahte liigebivdu livččii sivvan luossanáliid njiedjamii, muhtin árbediehttit čuoččuhit lassánan turistabivddu čuočcat luossanállái (Holmberg 2018: 47, 75). Turisttaid bivdu lea earálágan go báikki olbmuid bivdu, go sáhttet leat «čáhppadin» iijatbeaivvi Deanu alde ja dan láhkai ráfehuhttit luosa (Joks 2015: 127). Jagi 2017 njuolggadusaiguin ožžo Suoma bartaeaggádat ođđa vuoigatvuoda oastit hálbbes bivdolojiid, maiguin besset olles jándora suhkat (Holmberg 2018: 71–73). Okta vuohki dustet dáid árbediehttiid fuolaid livččii ásahit ráddjehusaid turistabivdui nu, ahte livčče eanet áigodagat goas luosas lea ráffi. Turistalobiid sálaškovtohtaid ja stuorra luosaid ja duovveguliid luoitingáibádusa maid sáhtášii árvoštallat vuohkin ráddjet sin bivdodeattu. Bartaeaggádiid bivddu sáhtášii ráddjet seammá jándoráiggiide go eará turistabivddu. Sálašstatistihkaid mielde dán áigge goddojuvvo badjel bealli olles čázadaga luossasállásis stággobivdduin (Anonyma 2020a: 31), mii maid čujuha dasa, ahte stággobivddu ráddjen sáhtášii mearkkašahtti láhkai geahpedit bivdodeattu.

6 Konklusuvnnat

6.1 Árbedieđu nanosmahttin ja duodašteapmi

Lean dán čállošis guorahallan muhtin váttisvuodaid mat gávdnokit iešgudet diehtovuogádagaid, árbedieđu ja biologalaš dutkamusaidda, gulahallamis. Dát gulahallanváttisvuodá lea mearkkašahtti Deanu luossanáliid ja daid eallinbirrasiid hálddašeami ektui danin go biologalaš diehtu lea váldodiehtogáldu hálddašanmearrádusaid dahkamii. Dálá dilis árbedieđuidda ferte duodaštit biologaid metodaiguin, ovdalگو dat

besset oassin dan diehtovuodu, man vuodul mearrádusaid dahkat. Deanu árbevirolaš luossabivdit leat dávjá duhtameahttumat bivddu hálddašeapmái, ja juoba oaivvildit, ahte heajos hálddašeapmi mieldisbukta árbedieđu massima (Hiedanpää ja earát 2020). Lean dán artihkkalis analyseren teavsttaid, main loktet sihke árbediehttiid fuolaid ja nuppi bealis fas biologaid ákkastallamiid daid áššiid ektui. Muđui lean guorahallan makkár váilevašvuodát biologaid dieđuin leat, ja mo beaktilut árbedieđu vuhtiiváldin sáhtta nannet hálddašeami diehtovuodu. Dáinna čállosiin háliidin earret eará ákkastallat, mo mánggaid árbedieđuidd sáhtta guorahallat dárkilabbot, kvantifiseret, ja dan láhkai buktit oassin dan diehtovuodu, man vuodul hálddašeapmi čađahuvvo. Dákkár árbedieđut gusket omd. gođđusajiid, rievdadusaid luossaborriid mearis, luosa biepmu meari ja iešguđetlágan bivdovugiid váikkuhusaid.

Vaikko luossabiologat leat árvoštallan dáid árbediehttiid fuolaid, eai daid leat viidasabbot guorahallan. Biologaid vuohki guorahallat áššiid lea fragmenteret daid oasáziidda, maid de árvoštallat sierra. Ná sii dahket maid árbedieđu ektui. Deanu dutkama ektui váilu ain beaktilis vuohki «oaidnit guvttiin čalmmiin» (gč. Reid ja earát 2021; kapihtal 2.1) ja oazžut mielde sihke árbedieđuidd ja biologaid dieđuidd. Go lea biologaid duohkin vuhtiiváldit árbedieđu, dat báhcá buori muđui olggobeallái virggálaš diehtovuodu, mii lea hálddašeami vuodđun. Mánggaid árbedieđuidd birra eai leat dárkilis logut, eaige biologat daninge bastte dárkilit duođaštit daid duohtan dahje boasttudiehtun. Daid dieđuidd vuodul, mat sis leat, sii konkluderejit ahte dáid áššiin ii oro leamen stuorra mearkkašupmi. Deanu dutkanjoavkku raporttain ii leat árbediehttiid fuolaid holisttalaš guorahallan, várra danin go dakkára livččii hui váttis čađahit biologalaš metodaidd vuodul. Earret eará sálašstatistihkaid, skádjaseasaniid dieđuidd ja luossa- ja veajetlohkamiid vuodul biologat de árvoštallet liigebivddu leat dat váldosivva luossanáliid njiedjami. Easka manjimus jagiid áiggi biologat leat dulkogohtán, ahte rievdadusat mearas leat váldosivva dáid jođanis rievdadusaide, iige dušše fal liigebivdu. Dát guorahallamat eai leat vuos mielde dutkanraporttain. Árbedieđu vuodul sáhtta gáibidit olu viidát doaibmabijuid luossanáliid nannemii, go dušše fal bivddu ráddjen.

6.2 Árbediehttiid fuolaid dávisteapmi

Árbediehttit namuhit mánggaid áššiid mat čuhcet lussii ja dan eallinbirrasii iešguđet áiggiid luosa eallingierddus. Biologaid váldofokus fas lea gođđamis ja lea unnán deaddu luosa eallingierddu eará muttuide. Árbediehttiid fuolaid luossaborriid ja gođđusajiid ektui sáhtášii dustet iešguđetlágan hálddašandoaimmaiguin. Dál lea jo biddjon johtui luossaborriid geahpedanbivdu, mii lea okta vuohki geahččalit buoridit luosa veajehiid eallinbirrasa. Livčče goit vel mánggat fuolat, maidda hálddašandoaimmat eai leat dávistan. Massojuvvon gođđusajiid gárten ja máhcaheapmi livččii okta dákkár doaibmabidju, nugo maiddá erošuvnna njoazideapmi dearbmeravddaid nannemiin. Lussii sáhtášii addit ráfi dakkár bivdoráddjehusaiguin, mat stivrešedje turisttaid bivddu fal dihto jándoráiggiide ja sálaškvohtaiguin sáhtášii ráddjet bivdo-deattu. Luosa biepmu dilli mearas lea maid okta guovddáš fuolla, man galggašii dárkilabbot guorahallat, nugo maiddá doaibmabijuid luosa biebmolašaid nannemi mearas, omd. bivdoráddjehusaiguin. Luossabiebmanindustriija lea maid garrasit lassánan Norgga rittus. Dan negatiiva váikkuhusaid lussii berrešii buoremus lági mielde easttadit omd. nu, ahte biepmahagat eai leat rabas čázis doppe, gos vilda luosat vudjet.

Deatnu lea rievdan issorasat mañimuš moatti jagis. Detnui leat gorgjon oalle unnán luosat ja mánggaid oalgejogaid dilli lea earenomáš fuolastuhtti. Čielga duodaštuvvon sivat jođánis njiedjamii eai gávdno. Jahki 2021 lei vuosttaš háve historjjás go buggeluosat ledje Deanus eanet go eamiluosat. Bivdogielddus lea jo guokte jagi duvdán vuosttaš háve historjjá áigge olbmuid eret Deanu alde. Dáid stuorra rievdadusaid bokte Deatnu lea sirdášan ođđa áigái, ja olusat navdet ahte máhccan ovddežii ii šat boađe dáhpáhuvvat. Dálkkádat rievdá ain jođáneappot, earenomážit árktalaš guovllus, iige dat rievdadus boađe bisánit dán jahkečuodi áiggi, vaikko makkár globála ráddjehusat dahkkojuvvošedje dálkkádatgássaidda luoitimis. Danin ferte geahčastat leat vuogáiduvvamis; go biras rievdá, mii maid fertet rievdat ja rievdadit iežamet doaimmaid. Dađistaga go Deanu luossa lea vátnon, dan árvu loktana. Lea dárbu vuđolaččat árvvoštallat makkár bivdu lea vejolaš ja maid mii fertet dahkat, vai buoremus lágiin váldit vara min divrras luosas.

Gáldut

Girjjit ja artihkkalat

- Aikio, Samuli 1992: *Olbmot ovdal min. Sámiid historjá 1700-logu rádjái*. Ohcejohka: Girjegiisá.
- AMAP 2017 = *Adaptation Actions for a Changing Arctic: Perspectives from the Barents Area*. Oslo: Arctic Monitoring and Assessment Programme (AMAP) 2017.
- Anonyma 2012: *Status of the river Tana salmon populations report 1-2012*. Working group on salmon monitoring and research in the Tana river system.
- Anonyma 2014: *Status of the river Tana salmon populations*. Report 1-2014 of the Working Group on Salmon Monitoring and Research in the Tana river system.
- Anonyma 2015: *Status of the river Tana salmon populations 2015*. Report of the Working Group on Salmon Monitoring.
- Anonyma 2016a: *Klassifisering av 104 laksebestander etter kvalitetsnorm for villaks*. Temarapport fra Vitenskapelig råd for lakseforvaltning 4. Trondheim: Vitenskapelig råd for lakseforvaltning 2016.
- Anonyma 2016b: *Status of the river Tana salmon populations 2016*. Report from the Tana Monitoring and Research Group. Tromsø/Trondheim/Oulu: The Tana Monitoring and Research Group.
- Anonyma 2018: *Status of the Tana/Teno River salmon populations in 2017*. Report from the Tana Monitoring and Research Group. Tromsø/Trondheim/Oulu: The Tana Monitoring and Research Group.
- Anonyma 2020a: *Status of the Tana/Teno River salmon populations in 2019*. Report from the Tana Monitoring and Research Group. Tromsø/Trondheim/Oulu: The Tana Monitoring and Research Group.
- Anonyma 2020b: *Status of the Tana/Teno River salmon populations in 2020*. Report from the Tana Monitoring and Research Group. Tromsø/Trondheim/Oulu: The Tana Monitoring and Research Group.
- Áhpedutkaninstituhtta 2019 = Tema: Lodde – Barentshavet. Havforskningsinstituttet 2019. <https://www.hi.no/hi/temasider/arter/lodde--barentshavet> (14.10.2020)
- Brattland, Camilla & Mustonen, Tero 2018: How traditional knowledge comes to matter in Atlantic salmon governance in Norway and Finland. – *Arctic* 71 (4): 375–392. <https://doi.org/10.14430/arctic4751>

- Dálkkádat- ja birasdepartemeanta 2020 = *Kartlegging av andre arter i Tanavassdraget*. Det kongelige klima- og miljødepartement 19.8.2020. <https://tanafisk.no/wp-content/uploads/2020/08/Provefiske-etter-andre-arter-i-Tanavassdraget-.pdf> (15.10.2020)
- Eana- ja vuovdedoalloministeriija 2016 = *Tenojoen kalastussopimus*. Taustamuistio. Maa- ja metsätalousministeriö 30.6.2016. <http://mmm.fi/documents/1410837/2974565/Taustamuistio-TENOsopimus.pdf/0abd4af7-a32c-426e-abf9-8048029ae67a> (28.6.2019)
- Eana- ja vuovdedoalloministeriija 2021a = *Valtioneuvoston asetus lohenkalastuksen määräaikaisesta kieltämisestä Tenojoen vesistöissä*. Muistio 28.4.2021. Maa- ja metsätalousministeriö. <https://valtioneuvosto.fi/delegate/file/89044> (1.10.2021)
- Eana- ja vuovdedoalloministeriija 2021b = *Tenojoen vesistön lohenkalastus kielletään kaudella 2021 – Muiden kalojen pyyntimahdollisuuksia lisätään*. Maa- ja metsätalousministeriö 29.4.2021. <https://mmm.fi/-/tenojoen-vesiston-lohenkalastus-kielletaankaudella-2021-muiden-kalojen-pyyntimahdollisuuksia-lisataan> (10.9.2021)
- Falkegård, Morten 2014: *Laksebestandene i Tanavassdraget. Status og utvikling i verdens viktigste laksevassdrag. Deanučázádaga luossamáddodagat. Dilli ja ovdáneapmi máilmmi deháleamos luossačázádagas*. NINA Temahefte 55. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning.
- Helander-Renvall, Elina 2013: Tenon kulleppynti osana vanhaa siidajärjestystä. – Päivi Magga & Eija Ojanlatva (doaimm.), *Ealli biras. Elävä ympäristö. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Inari: Sámi museum / Saamelaismuseosäätiö. 134–136.
- Helsingin Sanomat 1980: Tenojoki on rajatuomari. – *Helsingin Sanomat* 23.3.1980: 24.
- Hiedanpää, Juha & Saijets, Joni & Jounela, Pekka & Jokinen, Mikko & Sarkki, Simo 2020: Beliefs in conflict: The management of Teno Atlantic Salmon in the Sámi homeland in Finland. – *Environmental Management* 66: 1039–1058. <https://doi.org/10.1007/s00267-020-01374-6>
- Holmberg, Aslak 2018: *Bivdit luosa – to ask for salmon: Saami traditional knowledge on salmon and the river Deatnu: In research and decision-making*. [Romsa]: UiT – The Arctic University of Norway. <https://hdl.handle.net/10037/12868>
- Joks, Solveig 2015: «Laksen trenger ro». *Tilnærming til tradisjonelle kunnskaper gjennom praksiser, begreper og fortellinger fra Sirbmá-området*. [Romsa]: UiT – The Arctic University of Norway.

- Joks, Solveig & Law, John 2016: Sámi salmon, state salmon: TEK, technoscience and care. – *The Sociological Review* 65 (2): 150–171.
<https://doi.org/10.1177/0081176917710428>
- Luke 2021 = Tenojoen nousulohiseuranta. Luonnonvarakeskus. <https://kalahavainnot.luke.fi/fi/seurannat/tenojoen-nousulohiseuranta/> (1.10.2021)
- Markusson, Helge M. 2020: Pink salmon: problem or resource? Sciencenorway. no 28.12.2020. <https://partner.sciencenorway.no/ecosystems-fish-frame-centre/pink-salmon-problem-or-resource/1792165> (27.10.2021)
- Mather, Martha E. 1998: The role of context-specific predation in understanding patterns exhibited by anadromous salmon. – *Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences* 55 (1): 232–246.
<https://doi.org/10.1139/d98-002>
- NRK Sápmi 2017 = Mener at Norges og Finlands avtale om fiske i Tanavassdraget er brudd på lovverket. NRK Sápmi 20.1.2017. <https://www.nrk.no/sapmi/mener-at-norges-og-finlands-avtale-om-fiske-i-tanavassdraget-er-brudd-pa-lovverket-1.13332391> (28.6.2019)
- Pedersen, Steinar 2011: *Tradisjonell kunnskap og laks. Noen momenter*. Deatnu/Tana.
- Reid, Andrea J. & Eckert, Lauren E. & Lane, John-Francis & Young, Nathan & Hinch, Scott G. & Darimont, Chris T. & Cooke, Steven J. & Ban, Natalie C. & Marshall, Albert 2021: «Two-Eyed Seeing»: An Indigenous framework to transform fisheries research and management. – *Fish and Fisheries* 22: 243–261. <https://doi.org/10.1111/faf.12516>
- Salin, Tiina & Helander, Elina & Mustonen, Tero 2004: Sámi nation environmental concerns from the Kaldoaivi reindeer herding region – communities of Ohcejohka (Utsjoki) and Nuorgam. – Elina Helander & Tero Mustonen (doaimm.), *Snowscapes, dreamscapes. A Snowchange book on community voices of change*. Tampere: Tampere Polytechnic Publications. 288–301.
- Solbakk, Aage 2016: *Buođđu. Utviklingen av garnfisket i Tanavassdraget. Med vekt på perioden 1984–2015*. Fanasgieddi.
- Solbakk, Aage 2003: *Joddu. Deanu luossabivdohistorjá – bivdobiergasat – doahpagat*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Svenning, M.-A. & Borgstrøm, R. & Dehli, T. O. & Moen, G. & Barrett, R. T. & Pedersen, T. & Vader, W. 2005a: The impact of marine fish predation on Atlantic salmon smolts (*Salmo salar*) in the Tana estuary, North Norway, in the presence of an alternative prey, lesser sandeel (*Ammodytes*)

- marinus*). – *Fisheries Research* 76 (3): 466–474.
<https://doi.org/10.1016/j.fishres.2005.06.015>
- Svenning, M.-A. & Fagermo, S. E. & Barrett, R. T. & Borgstrøm, R. & Vaders, W. & Pedersen, T. & Sandring, S. 2005b: Goosander predation and its potential impact on Atlantic salmon smolts in the River Tana estuary, northern Norway. – *Journal of Fish Biology* 66 (4): 924–937.
<https://doi.org/10.1111/j.0022-1112.2005.00638.x>
- Svenning, Martin-A. & Johansen, Narve S. & Borgstrøm, Reidar 2020: Predasjon på laksunger i Tana. Med hovedvekt på diett hos gjedde og sjørret. NINA Rapport 1648. Tromsø: Norsk institutt for naturforskning.
<https://hdl.handle.net/11250/2671932>
- Taranger, Geir Lasse & Karlsen, Ørjan & Bannister, Raymond John & Glover, Kevin Alan & Husa, Vivian & Karlsbakk, Egil & Kvamme, Bjørn Olav & Boxaspen, Karin Kroon & Bjørn, Pål Arne & Finstad, Bengt & Madhun, Abdullah Sami & Morton, H. Craig & Svåsand, Terje 2015: Risk assessment of the environmental impact of Norwegian Atlantic salmon farming. – *ICES Journal of Marine Science* 72 (3): 997–1021.
<https://doi.org/10.1093/icesjms/fsu132>
- Ween, Gro 2012: Resisting the imminent death of wild salmon: Local knowledge of Tana fishermen in Arctic Norway. – Courtney Carothers, Keith R. Criddle, Catherine P. Chambers, Paula J. Cullenberg, James A. Fall, Amber H. Himes-Cornell, Jahn Petter Johnsen, Nicole S. Kimball, Charles R. Menzies & Emilie S. Springer (doaimm.), *Fishing people of the North. Cultures, economies, and management responding to change*. Fairbanks, Alaska: University of Alaska Fairbanks. 153–170.
<https://doi.org/10.4027/fpncemrc.2012.12>
- Ween, Gro B. & Colombi, Benedict J. 2013: Two rivers: The politics of wild salmon, indigenous rights and natural resource management. – *Sustainability* 5 (2): 478–495. <https://doi.org/10.3390/su5020478>
- Yle 2019 = Aggressiivinen kyttyrälohi tunkee luonnonlohen reviiirille – tuhansia elävänä mätäneviä kaloja poistokalastetaan valjakkokoirien ruoaksi. Yle 19.8.2019. <https://yle.fi/uutiset/3-10924364> (27.10.2021)
- Yle 2020 = Tenojoen ainutlaatuinen lohikanta on äärimmäisen heikossa tilassa, mutta miksi? Tutkija Panu Orellkaan ei tiedä ja syytä etsitään mereltä. Yle 11.10.2020. <https://yle.fi/uutiset/3-11585701> (14.10.2020)
- Yle 2021a = Tenojoki täyttyi vieraslajiksi luokitelluista kyttyrälohista, ja tutkijoita ja paikallisia se huolettaa – kalat uhkaavat atlantinlohta ja mätänevät jokeen. Yle 18.8.2021. <https://yle.fi/uutiset/3-12063733> (27.10.2021)

Yle 2021b = Norjan lohijoilla raadetaan vieraslajin poiston parissa – Kalastajan mukaan kyttyrälohia on niin paljon, että niitä voi käsin pyytää koskesta. Yle 16.7.2021. <https://yle.fi/uutiset/3-12021764> (27.10.2021)

Yle Sápmi 2016 = Ohcejohkalaččat guđde sierraoaviliid Deanu soahpamušas – Jienasteapmi 4–4. Yle Sápmi 30.6.2016. <https://yle.fi/a/3-8995786> (28.6.2019)

Yle Sápmi 2017 = «Miige beassat luosa borrat» – Badje-Deanus gávdno doarjja Deanu odđa guolástannjuolggadusaide. Yle Sápmi 30.6.2017. <https://yle.fi/a/3-9697112> (15.4.2020)

Yle Sápmi 2021 = Sámi organisašuvnnaid mielas Deanu bivdogielddus duolbmui sámiid rivttiid – Koivisto: «Váttis dohkkehit». Yle Sápmi 13.4.2021. <https://yle.fi/a/3-11880436> (10.9.2021)

Eará gáldut

SA = Ságastallan Sámmol (Samuli) Aikio rohkiin 28.1.2020. Jearahalli Áslat Holmberg. Ságastallan dáhpáhuvai Siidaskuvla proševtta olis ja fáddán lei siiddaid, luossabivddu ja luosa eallinbirrasa hálddašeapmi. Ságastallama lea ulbmil almmuhit Siidaskuvlla olis jietnabáddin.

Sámi Indigenous knowledge and biological knowledge about the Deatnu River and salmon: How to strengthen the salmon stocks?

The Deatnu River has been changing very rapidly, and there are no clear reasons for the steep decline of the wild Atlantic salmon stocks. Sámi knowledge holders raise various concerns regarding changes in salmon ecosystems, including increased predation, loss of spawning redds due to erosion, increased sports fishing, salmon aquaculture, and changes in food resources for salmon in the ocean. Fish biologists researching the Deatnu River region frequently investigate these concerns; however, they often lack precise data, making it challenging to definitively confirm or refute them. Their conclusion is that none of the apprehensions expressed by Sámi knowledge holders can singularly account for the observed negative trends in salmon stocks. While the biologists acknowledge the potential adverse effects of other elements, their conclusion attributes the primary cause of the decline to overfishing. Only in the past few years has the focus shifted to the changes in the ocean conditions and smolt survival. Sámi knowledge shows that aside from implementing fishing limitations, numerous other management measures could enhance the well-being of salmon throughout its different life stages. These include restricting the number of predators, restoring spawning redds, slowing down erosion, limiting open-pen salmon aquaculture, and improving the status of salmon food resources in the ocean by means of fishing restrictions.

Keywords: Deatnu River, salmon, Sámi indigenous knowledge, biological knowledge

Aslak Holmberg
gufhtar@gmail.com

Durdnosa Sámi guovllu siiddat ja siiddaolbmot čálalaš gálduin 1500-logus 1900-lohkui

BIEHTTÁRA JUHÁNA OVLLÁ-ÁNTE ¹

Dán artihkkalis dutkkan siiddaid ja siiddaolbmuid. Mu dutkangažaldat lea makkár lei siiddaid ja siiddaolbmuid sajádat iešguđet áigodagas, got dat lea rievdan ja man dihte. Riektehistorjjálaš dutkamušat leat čájehan, ahte siiddaolbmot leat don dolin oamastan iežaset vearroeatnamiid ja siiddas lea leamašan solidáralaš ovddasvástádus máksit váldegoddái sámevearu eatnamiin ja čáziin. Siiddain lei vel nanu sajádat Ruota váldegotti áigge. Siiddat jávke Suoma beale virggálaš áššegirjiin mañemustá Ruošša válldi áigge 1800-logus, vaikko siiddaolbmot mákse eananvearun meroštallojuvvon sámevearu eatnamiin ja čáziin gitta 1920-logu rádjai. Durdnosa Sámi Ohcejoga ja Deanu siiddaolbmot vuodđude vearroeatnamiiddáseaset dáluid 1800-logu gaskamuttus: dábálaččat álggos guolástan-dálu ja dan mañnel odđadálu.

Fáddásánit: Durdnosa Sápmi, siida, siiddaolbmot, boazodoallu, bivdu, guolásteapmi

1 Álggahus

1.1 Temá ja ulbmil

Dán artihkkalis dutkkan, maid čálalaš gáldut mitalit siiddain. Gáldut maid mun geavttán leat 1500-logus gitta 2000-lohkui. Gálduin siiddat leat ruotagillii *lappby* ja suomagillii *lapinkylä*. *Lappby* dárkkuha eandalii Ruota váldegotti áigásaš gálduin dološ siiddaid (gč. Sara 2010: 35). Dološ siiddat gohčoduvvojit maid sámesiidan (gč. S. Aikio 1992). *Siida*-sánis leat mánga mearkkašumi, muhto dát dutkamuš gieđahallá eanas dološ siiddaid. Siiddaolbmot leat gálduin ruotagillii *lapp* dehe suomagillii *lappalainen*.

¹ Oula-Antti Labba lea eret Eanodagas. Son bargá Suoma riekteministeriija demokratiija- ja válgavttadagas erenoamášáššedovdin.

Eanas dán dutkamuša gálduin leat riektegáldut. Lean ohcan dain dieđuid siiddaid vuoigatvuođalaš sajádagas ja siiddaolbmuid eanan-, čáhce- ja ealáhusrivttiin. Dutkangažaldahkan lea čielggadit, makkár lei siiddaid ja siiddaolbmuid sajádat iešguđet áigodagas, got dat lea rievdan ja man dihte. Dutkkan maid dan, leigo siiddain siskkáldas duopmováldi.

1.2 Gáldut

Dutkamuša riektegáldun leat lágat, lágaid ovdabarggut, duopmostuoluid duomut ja riektedieđalaš dutkamušat. Eanas duomuin leat gihligodderievtti (*häradsrätt*) duomut 1600–1700-loguin. Dasa lassin gáldun leat ee. áššegirjjit ja iežá dieđalaš dutkamušat. Áššegirjegáldun leat ee. eanangirjjit 1500–1700-loguin. Eanangirjjit mitalit giddodagaid vearuhusas. Eanangirjjit čálloje olles Ruota váldegottis 1500-logu rájes. Daid da merkejuvvoje oamasteaddji namain visot vearuhuvvon dálut (giddodagat), dállogut ja iežá kamerála dieđut. (Korpijaakko 1985b: 12.)

Ruošša válldi dehe Suoma stuorafurstagotti (1809–1917) áigásaš ja Suoma iehčanasvuoda áigodagaid dutkama váldogáldun leat dieđalaš dutkamušat. Ruota váldegotti áigásaš áššegirjjiid hástalussan lea go dat leat čállon boares čállingillii, vaikko mun dutkennai dokumeanttaid main álgoálgosaš gáldut leat heivehuvvon dálá čállinvuohká. Dáid boares gálduid leat buvttadan virgeolbmot dego ee. dikki čállit. Siiddaolbmot eai ieža buvttadan dáid čálalaš gálduid. (Hiltunen 2007: 34.)

1.3 Metoda

Dutkanmetodan lea riektehistorjjálaš metoda. Riektehistorjjás riekti čadnojuvvo dihto áigái ja báikái. Riektehistorjá dutká juridihkalaš fenomenaid historjjálaš ovdáneami. Vuoigatvuođalaš fenomenat sáhttet leat ee. riektenorpmat, vuoigatvuođalaš geavadagat ja institušuvnnat. (Hirvonen 2011: 28.) Riektehistorjjálaš dutkama vuodđoprinsihppan lea čielggadit manin riekti rievdá. Vuodđun das leat dábálaččat historjá-dutkama metodat. (Siltala 2001: 16.) Historjádutkama metoda vuodđun lea gálduid dutkan ja analyseren. Gáldut juhkkovit ee. primára- ja sekundáragálduide.

1.4 Ráddjen

Dutkanguovlun lea Durdnosa Sápmi (*Torne lappmark*). Dat lei áidna sámeguovlu (*lappi, lappmark*), masa gulle oasis sihke dálá Ruota, Suoma ja Norgga beale Sámis. Durdnosa Sápmái gulle Ohcejoga, Deanu, Siggevári, Diggevári, Guovdageainnu, Ávjovári, Suovditvári, Bealdojávrrri ja Ruovdnila siiddat.² Dát ledje dološ siiddat. Jagis 1809 ovddos dutkamuš guorahallá eanas daid Durdnosa Sámi siiddaid dili, maid guovllut šadde Ruošša válldi vuollái ja seammás maid mávssolaš osiin siiddaid sajádaga Suoma iehčanasvuođa áigge.

1.5 Terminologiija

Muhtin sajiin čujuhan suoma- dehe ruotagielat tearpmaide. Vierisgíelat tearpmat leat ruođuid siste ja kursiverejuvvon. Lean jorgalan sániid *lapp* ja *lappalainen* sátnin *siiddaolmmoš* eandalii delle, go gažaldagas lea dološ eanangirjiide dehe duomuide čujuheaddji namahus, ja maid mañjeleappos, jus *lapp* dehe *lappalainen* dárkkuha čielgasit aktonas olbmo ng. giddodatvuoigatvuođalaš (*kiinteistöoikeudellinen, fastighetsrättslig*) sajádaga. Jus goitge gáldus leat tearpmat *saamelainen* ja *same* maid giddodatvuoigatvuođalaš mearkkašumis, de lean jorgalan daid *sápmelažžan*.

Dološ áššegirjjiin gevtojuvvojit siiddaide gullan olbmui ruotagilii namahus *lapp* ja suomagillii namahus *lappalainen*. Dálá dieđu mielde eat sáhte sihkarit čuočuhit, ahte áibbas visot geat merkejuvvoje áššegirjiide namahusain *lapp* dehe *lappalainen* ja mákse sámevearu (*lapinvero, lapps katt*) livčče leamašan etnihkalaš sámit. Dán kapihttalis namuhuvvon dutkiid jalgii tearbma *lapp* dehe *lappalainen* ii dološ áššegirjjiin mearkkašan etnisitehta, muhto ealáhusa, mainna olmmoš barggai.

Korpijaakko jalgii sámiide mihtilmas ealáhusat leat gohčoduvvon áššegirjegálduin namahusain *lappmannanäringar* (*lappalaiselinkeino*) erohussan dáluolbmuide mihtilmas eananolbmáealáhusain (*maamiehenelinkeino, landmannanäringar*). Dáin olbmui geat barge sámiide

2 Jagi 1642 rádjai Bealdojávri gulai Giema Sápmái. Durdnosa Sámi eanangirjjiin gávdno 1600-logus maid Láhppojavrrri siida, mii mañjel leš ovtastuvvan Guovdageainnu siidii. (Korpijaakko 1985a: 27.)

mihtilmas ealáhusaiguin lea gevtuojuvvon namahus *lappalainen* erohussan eanandoallis (*talonpoika*) dehe ođđáássis (*uudisasukas*). Dáid tearpmaid heive geavtit delle go namalassii čujuhuvvo dihto olbmo vuoigatvuođalaš sajádahkii, man ealáhus mearridii. Namahusa *lappalainen* sáhttá ná geavtit namahussan mii čujuha giddodatvuoigatvuođalaš sajádahkii erohussan etnikkalaš sápmelačča (*saamelainen, same*) namahusas. (Korpijaakko 1985a: 26.)

Sammallahti jalgii namahusat *lappalainen* ja ođđadálon (*uudistilallinen, nybyggare*) ledje vuoigatvuođalaš namahusat, ja dat čujuhe olbmo ealáhussii ja eallinvuohkáii eaige etnisitehtii. *Lappalainen*-tearpmas leat mánnga mearkkašumi, ja sisdoallu lea gitta das, man aktavuodas dát tearpma geavahuvvui. Áššegirjjiin das lea namalassii vuoigatvuođalaš ja hálddahaslaš mearkkašupmi, mii oaivvilda olbmo gullevašvuoda siidii iige ođđadáloniid jovkui. (Sammallahti 2013: 6–7.)

Maid Arell (1977: 37) jalgii áššegirjemerkejupmi *lapp* ii čujut etnikkalaš jovkui. Son čállá, ahte doaba *lapp* oaivvilda nomadisttalaš (johtti) olbmo. Geavatlaš sivaiddihte olmmoš válljii leahkit juogo nomáda (*lapp*) dehe dálon. Arell namuha, ahte dain merkejumiin ii lean gažaldat etnisitehtas danin go olmmoš basttii molsut iežas vuoigatvuođalaš sajádaga, nu ahte vuosttažin son lei *lapp* ja de veháš áiggi geažis dálolaš, muhto maid nuppe ládje.

Girjás-riektegeavvamis jagis 2018 Ruota stáhta čuoččuhii, ahte sánit *lapp* ja *same* eai leat synonymat. Hoavvariekti oaivvildii Girjásduomustis, ahte eanas dain geat ledje don dolin logahallon áššegirjjiide namahusain *lapp* ledje sámit. (HovR T 214-16: 4.)

Leatnai guokte sierra ášši, man vuodul merkejupmi lea dahkkon áššegirjjiide ja mii lei olbmuid etnisitehta. Eanas dain olbmuid geat ledje merkejuvvon dološ áššegirjjiide doahpágiin *lapp* ledje etnikkalaš sámit, muhto merkejupmi dáidda áššegirjjiide ii dahkkon etnisitehta vuodul.

Suoma iehčanasvuoda áiggi áššegirjjiin ja iežá čállosiin doaba *lappalainen* sáhtii muhtimin dárkkuhit maid etnikkalaš sámi, muhto ee. ng. heaggagirjjiin (*álbmotregisttar*) *lappalainen* dárkkuhii ein čielgasit olbmo giddodatvuoigatvuođalaš sajádaga iige etnisitehta.

Tearpmaid *lapinraja* ja *lappgränsen* lean jorgalan Sámi rádjain (gč. maid S. Aikio 1992: 145). Dasa lassin lean jorgalan tearpmaid *lappi/lapinmaa* ja *lappmark* Sápmin. Tearpma *lapinmaa* dehe *lappi* (omd. *Utsjoen Lappi, Utsjoki lappmark*) gevte Suoma bealdenai vel 1800-logus guovllus, gos orro siiddaolbmot geat mákse sámevearu (Nahkiaisoja 2016: 16).

2 Siida

2.1 Iešgudetlágán siiddat

Dološ siiddat gohčoduvvojit muhtumin maid bivdosiidan (Sara 2010: 35). Dološ siiddaid lassin gávdnojit ee. boazosiiddat ja nuortalaččaid dálvesiiddat. Sátne *siida* mearkkaša maid dálu, ruovttu (mearrasámis ja vuoinjalaš mearkkašumis omd. sánis *almmisiida*) ja gili (vrd. *siidaguoi-bmi*) (S. Aikio 2017: 161). Siiddaid sohkguovllut vuodđude ekonomalaš ollisvuoda dehege jahkásaš guolástan-, bivdo- ja boazodoalloekonomii- ja jahkodatgierddu várás (Hyvärinen 2010: 126).

Siida lea hui boares vuogádat, man álgu ii leat dieđus. Siida lea namalassii sámi eanangeavtinovttadat (*maankäyttöyksikkö, markanvändningenhet*), iige dat leat šaddan davviriikalaš váikkuhusain. Ruota váldgotti riekteortnet ja lálkaásaheapmi goitge dovddaste dán sámi eanangeavtinortnega. (Korpijaakko 1985a: 31.) Siiddaid ja láddelaš dáluolbmuid gaskkas mannan ráji gohčode Sámi rádjain (*lapinraja, lappmarksgränsen*). Ovdal jagi 1673 plakáhta dán ráji bajábealde barge dušše boazodoaluin, guolástemiin ja meahcástemiin. Ráji vuolábealde barge eanan- ja šibitdoaluin.

2.2 Siiddaolbmuid virggit

Manjemustá jagi 1612 válddi girjedoaluin (*fogderäkenskaper*) oidno, ahte Durdnosa Sámi siiddain ledje leansmánnit (FTKL 1612–1620: 12–17). Leansmánnin lei dábálaččat siiddaolmmoš. Earret eará Guovda-geainnu siiddas ledje jagis 1690 ovddos sihke leansmánni ja dánska leansmánni (*dansk ländzman*) (JUTLK 1638–1715: 92). Siidda leansmánni ii dárbbášan máksit vearu. Maid siidda giktaolmmái (*skjutsrättare*), njealjehasolmmái (*skickare*) ja spihčaolmmái (*prophos*) eai

dárbbášan máksit vearu. Giktaolmmái givttahii kruvonna eiseválddiid dellego sii guossástalle siiddain. Njealjehasolmmái doaimmahii siidda áššiid. Spihčaoibmá bargun lei spihččet daid, geat ledje dubmejuvvon spihččenránggáštussii rihkkosis. (Nahkiaisoja 2016: 17.)

2.3 Siiddaid ja vearroeatnamiid rájit

Siiddaid dárkilis rájit eai leat sárgojuvvon dološ gárttaide. Siiddaid rájit leat dieđalaš dutkamušain guorahallon ee. duopmostuoluid duomuid vuodul. Dábálaččat dušše Sámi rádji lea sárgojuvvon dološ gárttaide, muhto ee. Anders Bureus jagi 1611 gárttas leat sierra namuhuvvon Durdnosa Sámi siiddat.

Siiddain ledje rájit ja sámiin ledje vearroeatnamat siiddaid siste. Siiddaid gaskasaš rájit logahallojuvvoje rádjebáikkiid mielde. Válldit (*vouti, fogd*) nanneje siiddaid gaskasaš rájiid goit jagi 1602 rájes. (Hyvärinen 1979: 13.)

Nahkiaisoja (2016: 82) čállá, ahte gearretbeavdegirjjit čájehit čielgasit, ahte siiddaid gaskkas čađahuvvoje dávjá rádjeguorahallamat 1700-logus. Eiseválddit eai goitge beroštan dán rádjeguorahallamiin. Go gárttat váilo iešguđet rádjeguorahallamiin, de eiseválddiin ii lean diehtu rájiin dehe rádjemearkkain. Iežá aktavuodain sáhtta goitge diehtit, ahte siiddaid gaskkas ledje rádjemearkkat.

Korpijaakko čielggadii 1700-logus addon duomu ja 1980-logus dahkkon gieddebargguid vuodul, goigo Ruovdnila ja Suovditvári siiddaid rádji lea don dolin mannan. Son dutkkai suovditvárelaš Lars Nilsson Polamoifva (Palopää) ja ruovdnillaš Lars Andersson Juuso gaskasaš riiddu vearroeatnamis, mii lei dikkis jagis 1731. Diggeáššis ledje duodašteaddjin sihke Ruovdnila ja Suovditvári siiddaolbmot, geat ledje gullan boarrásut olbmuin, goigo rádji manai siiddaid gaskkas. Áššis čađahuvvui maid siiddaráji guorahallan, masa oassálaste leansmánni, giktaolmmái ja guoddaleaddji Palopää. Dán guorahallama vuodul rádji maid nannejuvvui dikkis ja digaštallon Palopää vearroeanan lei Suovditvári bealde. Korpijaakko jelgii lea čielggas, ahte gažaldagas lei lágalaš rádji siiddaid gaskkas. Rádjeguorahallan lei čađahuvvon eananlága ja dasa guoskevaš njuolggadusaid vuodul. Diggi lei nannen guovtti siidda ráji lágalaš rájijn. Gieddedutkamušai guin lea maid nannejuvvon, ahte

meahcis gávdonon muvrageađggit ledje ng. rádjemearkan dán guovtti siidda gaskkas. (Korpijaakko 1985a: 132–143.)

Diehtu árbeeatnamiid ja siiddaid gaskasaš eatnamiin, čáziin ja rájiin lea seilon maid njálmmálaš árbediehtun. Juohke siiddas leat leamašan dievddut³, geain lea leamašan buorre muitu. Dáid olbmuid bargun lei muitit árbejuvvon riektedili ja dan rievtti, mii lei fámus. Jus šattai riidu, de dákkár olbmot galge duođaštit ovdalis máinnašuvvon áššiin dikkis. (Hyvärinen 1979: 4–5.) Ovdamearka dihte jagi 1728 Ávjovári dikkis leansmánni Per Ivarsson ja Nils Persson muitaleaba, ahte Ávjovári ja Deanu siiddaid gaskasaš rádji vuolgá Idjajávrriid (*Wiöjårf-wi tråsker*) gaskkas ja das ovddos rádjain leat Oalgejohka (*Olkojocki*), Iškorasjohka (*Iskolajocki*) ja Anárjohka. (DTLK 1726–1735: 39.)

Aktonas árbeeatnamiid rájit gieđahalloje maid dikkis. Čohkkirasa dikkis jagis 1683 Jon Nilsson váiddii, ahte Mickel ja Juncka Matsson ja Niemma Pietari ledje gávdnan gávccii gotti su rájiid siste su eatnamis. Sivahuvvon olbmot šiiite dan ja ášši sirdásii čuovvovaš jahkáii (DTL 1639–1699: 130; gč. maid Korpijaakko 1985a: 151).

2.4 Leigo siiddain siskkáldas duopmováldi?

Eandalii báhpát muitalit siiddaolbmuid iežaset gearregiin dehege siidagearregiin (*kotakäräjät*). Gabriel Tuderus (1638–1705) muitala, ahte Giema Sámis lei 1600-logus siiddaolbmuin vierrun čoahkkanit muhtin goahtái gearregastit ovdal aitosáš gearregiid. Siidagearregat gieđahalle ee. givttaid, náittoslihtuid ja bivdovahágiid. Ulbmilin lei, ahte riidu soabadallo. Jacob Fellman (1795–1875) jelgii Anára siiddaolbmot láveje doallat gaskaneaset gearregiid márkaniid ovdal aitosáš dikki. Dáid gearregiid ságadoallin lei leansmánni ja dain sáhtii váidit gihligodderiektái. Siidagearregii stevdnejuvvui dušše nubbi siiddaolmmoš, iige ođđaássi dehe kruvvnna bálvaleddji. Áibbas sierra galgá máinnašit nuortalaččaid siidačoakkámiid (*sååbbar, norrös*), mat ledje nuortalaččaid olles sosiálalaš eallima guovddážat ja vástide duopmoválddi geavtimis siiddas vel 1900-logu álggus. Stáhta maid dovddastii ja

3 Ruota váldegottis lei dábálaš, ahte guovllus guhkká orron dievdoolmmoš lei duođašteaddjin dikkis go gažaldat lei eatnamiid rájiin (Letto-Vanamo 1995: 137). Nappo Ruota váldegotti riektegeavvanortnet lei patriarkálalaš dien áiggis.

suodjalii dán báikkálaš iešráđđema ja riektedikšuma eaige dan sajis lean iežá molssaevttolaš vuogit čoavdit nuortalaččaid áššiid. (Korpijaakko 1987: 110.) Nuortalaččaid siidačoakkámat eai leat goassege ollásit jávkan goit Suoma bealde, muhto daid hápmi lea rievdan áiggi mielde (gč. Tanhua 2020).

Ruota beale Sámis eai gávdno čielga čálalaš duodaštusat siida-gearregiin, iige dain leat báhcán árbediehtu. Ruota lánkaásaheapmi dovddai soabadallama vejolašvuoda áššiin, main lága jalgii sáhtii soabadit. Duopmostuollu maid dovddastii duomuinis soabadallama aktan vuohkin čoavdit ja nannet ášši. (Korpijaakko 1987: 111–113.) Eanodagas gávdnojit 1700-logu álggus mánggat diggeáššit, main leat soabadan jo ovdal dikki dehe mañemustá dellego ášši lea leamašan dikkis. Eandalii boazoáššiin diggi lei dávjá ávžžuhan, ahte oassebealit soabale. Sivvan lei dávjá dat, ahte boazoáššiide lei váttis oazžut duodaštusaid. Soabadallon ášši riektefápmu lei seammá dásis go dábálaš duomus. (Ibid. 114–116.) Dávjá maid olggobeale olbmot dego leansmánit, lánveolbmát (*lautamies, nämndeman*) dehe báhpat ledje veahkkin vai oassebealit sáhtále soahpat (ibid. 117–119).

2.5 Jagi 1751 Strömstad rádjesoahpamuš ja sámeriekti

Ruota ja Dánmárkku gaskkas dahkkojuvvui jagis 1751 ráfisoahpamuš, man gohčode Strömstad rádjesoahpamuššan. Dan mañjel dát Durdno-sa Sámi guovllut šadde Dánmárku-Norgga vuollái: Guovdageainnu ja Ávjovári siiddat, oassi Deanu siiddas ja unna oasis Ruovdnila, Suovditvári ja Bealdojávrru siiddain.

Strömstad rádjesoahpamuša Lappekodisilla-lassebeavdegirjjis dáhkiduvvui friija johtinriehti siiddaolbmuid dán guovtti riikka gaskkas, muhto soahpamuš maid ráddjii siiddaolbmuid rivttiid. Kodisilla 2 § jalgii siiddaolbmot eai ožžon šat doallat vearroeatnamiid guktuin váldegottiin, muhto ferteje välljet juoppágoappá váldegotti vearroeatnama. Kodisilla 3–10 §:s meroštallojuvvui ee. dárkileappot, man váldegotti riikkavuložin siiddaolbmot ledje das ovddos. (Korpijaakko 1985b: 43–44.) Kodisilla 10–14 §:s dovddastuvvoje siiddaolbmuid rievttit johtit váldegottiid rájiid rastá ja johtit ealuin nuppi váldegoddái ja geavtit nuppi váldegotti eatnamiid ja čáziid. (Korpijaakko 1987: 120.)

Kodisilla 22 §:s lea mearriduvvon riektegeavvanmeannudeamis, jus sámiid gaskii šadde johtimiid aktavuodas riiddut. Riidduid galggai vuosttažin čoavdit ng. sámerievttis, man ságadoallin lei leansmánni ja dasa lassin lahttun ledje guokte lávdeolbmá. Jus sámit ovddaste sierra riikkavulošvuodaid, de rievtti čoakkádus lei iežalágan. Sámerievtti duomus sáhtii váidit gihligodderiektái. (Ibid. 120.) Dát sámeriekti lea doaiman goit vel 1800-logu álgogeažis, muhto das leat seilon hui unnán čálalaš dieđut. Pedersen jalgii akta čilgehus dasa, ahte eai gávdno eanet čálalaš gáldut dán rievttis, sáhtta leat dat, ahte sámeleansmánniin ii lean beavdegirje- dehe bábervuorkáortnet. Váilevaš čállingelbbolašvuohta lea maid akta vejolaš čilgehus. (Pedersen 2006: 10.)

3 Siiddat Ruota váldegottis (áigodagas 1553–1809)

3.1 Siiddat eanan- ja duopmogirjiin

Ruota váldegotti áigodagas gieđahallojuvvo dán dutkamušas dat áigodat mii bisttii gonagas Gustav Vasa mañemuš jagiin gitta Fredrikshamn (suom. *Hamina*) ráffái (1553–1809). Áššegirjijt, mat muitalit siiddain, ihtet 1550-logus ja dat gávdnojit válldi girjedoaluin. Durdnosa Sámi jagi 1553 válldi girjedoaluin namuhuvvojit čuovvovaš siiddat: Lulakylla⁴, Tingeweru, Ruonala, Usze Jocke, Theno, Affueaura, Lemo Jerff⁵, Lapa Jerff, Kuothe Kylla ja Ingers Lappe^{6, 7} (gč. FTLW 1553–1561: 1–9). Dain vuosttas válldi girjedoaluin oidno, ahte siiddaolbmot mákse vearu ee. náhkiguin ja duljiiguin. Ruota váldegoddi lei delle beroštuvvan unna eliid náhkiin ja omd. akta neahtenáhkki lei vearuhusas seammaárvosaš go guokte bohccoduolji (Korpijaakko 1985b: 35).

4 Siggevári siida gohčoduvvui maid Lulesiidan (Lullakyla, Lulleby) (S. Aikio 2017: 161).

5 Smith jalgii dát merkejupmi lea «Lemo Jerff og Carekes». Lemo Jerff lea Bajit Leavdnjajávri, Porsánjgguvuona lulábealde. Carekes vuohon lea Ruonávuovdi (Gargia). (Smith 1938: 4–5.)

6 Suovditvári siidda boares namma lei Ingers lappby. «Ingira sámesiida» -nama leat addán ruottelaččat iežaset girkosudjaleaddji mielde, muhto dát namma ii leat báhcán eallit. (S. Aikio 2017: 174.)

7 Siggevárri, Diggevárri, Ruovdnil, Ohcejohka, Deatnu, Ávjovárri, Leavdnjajávri, Láhppojavri, Guovdageaidnu ja Suovditvári.

Jagi 1559 válldi girjedoaluin máinnašuvvojit sierra Siggevári, Diggevári, Ruovdnila ja Suovditvári siiddaid jávrrit (*thresher*) ja daid geavaheaddjit (*bruckar*) (gč. FTLW 1553–1561: 18–22). Jagis 1595 dahkon Teusina (suom. *Täyssinä*) ráfi maŋjel Durdnosa Sámi siiddain Guovdageaidnu, Ávjovárri, Láhppojávri, Deatnu ja Ohcejohka mákse vearu Dánmárku-Norgga, Ruota ja Ruošša váldegottiide. Ruovdnila, Suovditvári, Diggevári ja Siggevári siiddat mákse vearu dušše Ruota váldegodái. (Korpiaakko 1985b: 20.)

Duopmoválldi siiddain gevte vel 1500-logu loahpas válldit. Dieđut dán áigodagas leat seilon unnán. Earret eará jagis 1559 gávdno duopmu, mas čuožžu, ahte Diggevári siidii gullan Anders Jonsson sáhkohalai dannego lei duhkostallan gonagasa válldi. (Korpiaakko 1985a: 14.) Jagi 1620 Durdnosa Sámi válldi girjedoaluin lea diehtu dikkis (*tingh*) geahččobohccuin. Das ledje mielde 11 lávdeolbmá (*tolfmän*) ja sin namat ledje čállon muorranamaiguin (*bomerke*). (gč. FTKL 1612–1620: 16–17.)

Maŋemustá jagi 1615 rájes válldi girjedoaluin oidno, gos muhtin olmmoš lei álgoálggus bohtán siidii. Ovdamearkka dihte Diggevári siidii ledje bohtán njeallje siiddaolbmo Julevu Sámis (*frå Lulå*). Jus siiddaolmmoš lei vuolgán eret (*rymd*) siiddas, de merkejuvvui gosa son vulgii, ee. mearragáddái (*till Siöen*). (FTKL 1612–1620: 16.)

Jagi 1639 duopmogirjjiin oidno, ahte siiddaolbmot leat čohkkán dikkis (*häradsrätt*) lávdeolmmájain (*nemden*). Siiddaolbmuin (*aff lapparne*) ledje dikkis lávdeolmmájain Diggevári siiddas Jon Andersson, Per Andersson, Henrik Thomasson ja Olof Olsson, ja Siggevári siiddas Anders Jönsson ja Erik Nilsson. (DTL 1639–1699: 1.)

Jagi 1655 dikkis váldi (*befalningzman*) váruhii Ruovdnila, Suovditvári ja Beal DOJávrrri siiddaolbmuid, ahte jus muhtin čiehkádii meahcis golbma jagi, iige máksán dan botta vearuid kruvdnii dain eatnamiin ja čáziin maid son gevttii, de son sáhtii massit daid (*ibid.* 12).

Jagi 1660 duopmogirjjiin oidno, ahte Sámi ráji vuolábealde Pellos lei bohtán Mikkel Jönsson, gii hálidii álgit odđaássin Vuottesjávraí (*Wondes tråsk*), mii lei Beal DOJávrrri ja Gihttela siiddaid rájis. Son oaččui dasa lobi go dat lei eamidis árbeenan (*ibid.* 23). Ná Sámi ráji bajábeallái bohte ráji vuolábealde odđaássit jo ovdal jagi 1673 plakáhta. Jagis

1661 Bealdojávrrri siiddaolbmot stevdneje Giema Sámi Gihttela siidda siiddaolbmuid diggái ovdalis máinnašuvvon Vuottesjávrrri bivdimis. Diggi mearridii, ahte guktot siiddat sáhttet bivdit dán jávrris (ibid. 27). Dát lea ovdamearka áššis, mas guokte siidda ledje vuostálagaid dikkis.

Jagis 1671 dikkis lea nannejuvvon geaidda Ruovdnila, Suovditvári ja Bealdojávrrri siiddaolbmuide gullojit guolástanrievttit dihto jávrriin. Gilbbesjávri lei Ruovdnila siidda aktasaš, muhto visot iežá dán diggeáššis máinnašuvvon jávrride lei guolástanriekti dihto olbmos. (Ibid. 61–63.)

Jagiid 1669–1678 Durdnosa Sámi vearrolisttuide lea merkejuvvon sierra Gáiduma siida (*Cautima Jaurii*) (MLTL 1638–1694: 69–85). Jagi 1677 vearrogirjjiin čállo, ahte Julevu Sámi Gáiduma siiddaolbmot leat jo guhkit áigge báhtaran Durdnosa Sápmai (ibid. 87). Báhtareami sivvan lei dat ahte Julevu Sámi Silbbatjáhkkái (*Kedkevaara*) lei rahppon ruvke 1660-logus (Korpijaakko 1989: 471).

Deanu dikkis lei jagis 1686 ášši, mas sáhtta vuohttit, ahte árbbolaččain lea riekti árbet siidda eatnamiid ja čáziid. Siiddaolbmot ledje riidalan *Inoxo Páina-* ja *Ráckas Kåstat* -nammasaš luossabivdosajiin, mat don doložis gevtojuvvoje árbejuvvon oasi jelgii. Sarre Klemmetsson, Klemmet Persson ja Gjermund Joksson geahččale goitge lágalaš vuodu haga oazžut daid alcceseaset. Dikki jelgii lei govttolaš, ahte juohke siiddaolmmoš galgai geavtit iežas árbeoasi, dán guovllu boares ja don doloža rájes leamašan dábiid mielde, bárdni ja nieida seamma stuora rivttiin. (DTLK 1639–1725: 77; gč. maid Korpijaakko 1985a: 61.) Ovdalis máinnašuvvon duopmu čájeha vieruiduvvan rievtti dovddasteami lassin dan, ahte árbenriekti lei Sámis dásseárvosaš.

Mañemustá 1600-logu duopmogirjjit mitalit dološ siiddaid lassin siiddaolbmuid boazosiiddain (*någons by*) ja mañemustá 1700-logu álggus aktonas siiddaolbmuid vearroeatnamiin (*skatteland*). Earret eará jagis 1685 Diggeváris lei diggeášši, mas Lars Landa čuoččuhii, ahte su sarvvis livččii mastan Amund Larssona boazosiidii (*Amundz by*). Landa dubmehalai sáhuide boasttoduodašteamis. (DTL 1639–1699: 141.) Durdnosa Sámis čállojuvvo vearroeatnamis ee. jagi 1703 dikkis, go Siggevári siiddaolmmoš Henrik Eriksson vearroeatnamis navdojuvvui leat málbmasuotna (DTL 1700–1714: 64–65). Vearroeatnamiin hubmo

Giema ja Durdnosa Sámi dikkiin jeavddalaččat easka jagi 1695 manjel (Hiltunen 2007: 131). Eanodagas tearbma *vearroeanan* gevtojuvvui vuosttas geardde jagis 1701 ja Čohkkirasas sullii seammá áigge (Arell 1977: 250).

Jagis 1737 ovddos Durdnosa Sámi eanangirjjiin namuhuvvo jahkásaččat sierra, man *vearroatnamis* siiddaolmmoš mávssii sámevearu. *Vearroeanan* lei *dábálaččat* juogo vuopmi, jávri dehe duottar (ee. *Suppawoma*, *Ruostojärfwi* ja *Rustotunderi*)⁸. *Vearroatnamat* leat logahallon *dárkilit* eandalii 1740- ja 1750-logu eanangirjjiin. Das ovddos eanangirjjiin *máinnašuvvo* *dábálaččat* vuopmi, masa siiddaolmmoš gulai dehe mas son mávssii *vearu*.⁹ (Gč. JUTL 1695–1730; JUTL 1731–1756; JUTL 1757–1800; JUTLK 1716–1752.)

Jagi 1774 eanangirjjiin leat *máinnašuvvon* siiddaolbmuid boazomearit ja sierra vel dat, man galle *varrása*, *njinjelasa* ja *miesi sis* leat. *Vearrosupmiin* ja *boazologuin* *sáhttá* *vuohttit*, ahte dat *geain* ledje olu bohccot *mákse* *eamet* *vearu*, *muhto* *lea* *maid* *čielggas*, ahte *sturoit* *boazomearri* *gáibidii* *maid* *viidát* *guohtuneatnamiid*. *Dán* *dihte* *ii* *sáhte* *sihkkarit* *dadjat*, ahte *sámevearru* *livččii* *máksojuvvon* *dušše* *ealáhusa* *viidodaga* *dego* *ee.* *boazologu* *vuodul*. (JUTL 1757–1800: 145–151; vrd. Enbuske 2008: 268.)

Eandalii 1700-logu *álgobealde* Durdnosa Sámi *oarjesiiddain*, ee. *Ruovdnilis*, ledje *mánnga* *eananriekteášši*, *main* *aktonas* *siiddaolbmot* ledje *dikkis* (gč. DTL 1700–1714; DTL 1715–1726; DTL 1727–1732; DTL 1733–1736; DTL 1737–1740; DTL 1741–1750). Durdnosa Sámi *nuortasiiddain*, ee. *Deanus* ja *Ávjováris*, *vuohon* *diggeáššit* ledje *hui* *unnán* 1600-logus *gitta* 1700-logu *álgui* (gč. DTLK 1639–1725).

Ruovdnila *siiddas* ledje 1700-logus *maid* *goit* *guokte* *diggeášši*, *mas* *ášši* *lea* *dolvojuvvon* *diggái* *mánngga* *siiddaolbm*o *namas*. Jagis 1707 *báhppa* Olaus Sirma *gildojuvvui* *bivdimis* *dihto* *jávrriin*, *daningo* *dát* *jávrrit* ledje *Ruovdnila* *siiddaolbmuid* *don* *dološ* *bivdočázit*. Jagis 1758 *stuora* *joavku* *Ruovdnila* *siiddaolbmuin* ledje *stevdnen* *diggái* Nils Guttormsona, *gii* *lei* *stevdnejeddjiid* *mielas* *bivdán* *lobi* *haga* *jávrriid*,

8 Suhpevuopmi, Rostojávri ja Rostu.

9 Vuomit mat gávdnojit dološ eanangirjjiin vástidit dálá čearuid (omd. *Sárevuopmi* ja *Lávnjitvuopmi*).

maid sin máddarat, Ruovdnila siiddaolbmot, ledje bivdán don doloža rájes. Diggi dupmii Nilsa fárret eret dan guovllus. (Korpijaakko 1989: 218–221.)

Čohkkirasa dikkis lei jagis 1740 ovdan ášši, mas Per Jonsson lei vuovdán Mikkel Henriksonii *Giehpanvuopmi* (*Kieppovuoma*)-nammasaš árbeeatnama aktan bivdogiellaeatnamiiguin, bivdočáziiguin jna. Gávpi lei čuorvvuhuvvon golmma sierra dikkis, muhto aktage Per sogain ii lonistan eatnama alccesis. Duopmár attiige gávppis giddodatgirjji dehege duođaštusa das, ahte eanangávpi lei lágalaččat dahkkon ja čuorvvuhuvvon. (DTL 1737–1740: 192–194; gč. maid Korpijaakko 1985a: 62–63.) Dát diggeášši čájeha, ahte siiddaolmmoš basttii maid oastit vearroeatnama.

Jagi 1744 Guovdageainnu diggeáššis čielgá, ahte siiddain ledje maid aktasašeatnamat (*allmänning*), maid sáhtii geavtit go jodii mearragáddái (DTLK 1736–1751: 193). Jagis 1760 lei Eanodaga dikkis ášši, mas ledje vuostálagaid Jon Jonsson Labba ja Nils Larsson Hurri. Labba lei guođohan ealus vearroeatnamis, mii gulai Hurrii. Dan dihte diggi mearridii, ahte Labba ferte máksit sáhku. Dán áššis diggi deattuhii goitge duomus aktonas vearroeatnama sajis dan, ahte guktot gulaiga sierra siiddaide. Dát lei akta vuosttas diggeáššiin, main sáhtá vuohttit, ahte aktonas vearroeatnamiin ii lean šat nu olu mearkkašupmi. (DTL 1751–1760: 214–216; gč. maid Päiviö 2001: 65–66.) Jagi 1760 sámeválddi rávvagat (*lappfogdeinstruktion*) šaddet guovddáš riektegáldun diggeáššiin 1760-logus ovddos (gč. DTL 1761–1767; DTL 1761–1767; DTL 1768–1777; DTL 1778–1784). Jagis 1774 ovddos riiddut aktonas vearroeatnamiin nohket Durdnosa Sámi oarjesiiddain (Päiviö 2001: 68).

3.2 Makkár lei siiddaid ja siiddaolbmuid sajádat Ruota váldegotti áigodagas, mo dat rievddai ja manin?

Korpijaakko (1985b: 20) juohká siiddaid vearuhusa Ruota váldegottis golmma áigodahkii: vearuhus ovdal jagi 1602, jagiin 1602–1695 ja jagis 1695 ovddos. Suomas jagi 1695 vearuhus heaittihuvvui easka jagis 1924 (*ibid.* 71).

Sámit báhtare iežaset vearroeatnamiin 1600-logu gaskamuttus eandalii lassánan ruvkedoaimmaid dihte. Báhpát ja eananhearrá Johan

Graan hálide goitge, ahte sámít bisole iežaset vearroeatnamiin. Dat lei váldosivvan manin áсахuvvui jagi 1670 plakáhta. Dan ulbmilin lei eastit siiddaolbmuid fárremis eret ruovttuguovllusteaset. (Ibid. 72–77.) Váldegotti motiivan lei maid, ahte ruvkebargu joatkašuválii ja dat lei sivvan jagi 1673 orrunplakáhta ásaheapmái. Dán plakáhta ulbmilin lei oččodit ruottelaččaid ja suomelaččaid fárret Sámi ráji bajábeallái. Fárrejeddjii de fállujuvvui 15 jagi dievaslaš vearrofriddjavuohta ja beastin soahteveagas. Jagi 1673 privilegium vuohon mearridii sierrarivttiin dego ee. buhtadusain, jus siiddaolmmoš ilmmuhii málbmasuonas iežas eatnamis ja dasa bođii ruvke. Dát riekti lei seammá go dálonis. (Ibid. 96–100.)

Suovditvári siidii bohte Sámi ráji vuolábealde ođđaássit jo ovdal jagi 1673 plakáhta. Sii merkejuvvoje eanangirjjiide goitge siiddaolbmuid jovkui daningo sii mákse sámevearu. (Hiltunen 2007: 131–138.) Jagi 1673 plakáhta ja jagi 1695 vearuhusa maŋnel Suovditvári ja Bealdojávrrí siiddaid guvlui bohte olu ođđaássit Sámi ráji vuolábealde (gč. ibid. 149–156; Korpíjaakko-Labba 2000: 112–118).

Láhkaásaheami oavvildan dikkit dolloje Sámis jagi 1639 rájes. Válddit fuolahe láhkageavtimis 1500-logu gaskamuttu rájes 1600-logu lohppii. (Korpíjaakko-Labba 2000: 34.) Sámi ráji siste juohke siiddas lei iežas diggi, muhto dávjá dolloje aktasaš dikkitnai. Dikkit dolloje aktii jagis dálvet, go delle lei álki johtit. Diggegiellan lei ruotagiella. Dikkis lei maid sámegielat dulka. Sivaheaddjin dikkis lei juogo gili leansmánni dehe váldi. Dikkis čohkkáje eanemustá 12 báikkálaš lávdeolbmá. Lávdeolmájin válljejuvvoje rehálaš, buorre ja bealátkeahtes dievddut. Sii galge maid orrut dain guovlluin, gos dikkis lei duopmováldi. (Korpíjaakko 1985a: 18–19.)

Lávdegottiid rolla áššiid čoavdimis lea iešguđet áigodagain leamašan iežálágan. Earret eará 1600-logu loahppageažis duopmár ja lávdegoddi čovde dábálaččat ovttas sihke diggeášši áššálaš ja vuoigatvuodalaš beali. Jagi 1734 lága maŋnel dilli goitge rievddai ja dan maŋnel dušše ovttamielaláš lávdegoddi sáhtii čoavdit ášši, jus dat lei duopmára oainnu vuostá. (Ibid. 19–20.) Korpíjaakko jalgii siiddaid lávdegottiin čohkkáje vel 1700-logus aivve sámít. Dát lei mearkkašahtti ášši, daningo dat dáhkidii, ahte sámiid riekteipmárdus váldojuvvui vuhtii maid duopmostuoluid siste. (Ibid. 20.)

Riekti ovdal 1800-logu gohčoduvvo riektediehtagis ovdamodearna rievtti áigodahkan. Ruotas dát áigodat álgá 1600-logus. Ovdamodearna rievtti áigodaga deháleamos vuoigatvuodalaš ságastallama arenat ledje dikkit. (Letto-Vanamo 2011: 490.) Siiddaolbmuid vearroeatnamiidda dehe guolástanbáikkiide guoskevaš riiddut čovdojenai vel 1700-logus dikkis. Dábáleamos vuohki oažžut oamastusa vearroeatnamii dehe guolástanbáikái lei árben dehe doloža rájes geavtin (*ylimuistoinen nautinta*), muhto maid muhtimin gávpi dehe lonuheapmi. (Korpijaakko 1986: 168.) Earret eará mádjit- ja goddebivdu ledje ealáhusat, maiguin sáhtii bargat dušše stuorit joavkkuin. Daid eatnamiid ja čáziid kollektiivvalaš geavtin lei čielggas maid Ruota váldegoddái gullon siiddain. (Ibid. 165–166.)

Korpijaakko (1989) duodaštii nákkosgirjjistis, ahte Ruota váldegoddi dovddastii unnimustá 1700-logu gaskamuttu rádjai siiddaolbmuid rivttiid daláš oamastanriektin. Korpijaakko guorahalai nákkosgirjjistis čuohtenáre diggeášši ja iežá áššegirjji, mat ee. duodašte, ahte siiddaolbmot oamaste vearroeatnamiiddiset, mat ledje siiddaid guovlluin. Jebens (1999) nákkosgirjji jalgii Durdnosa-Sámi siiddaolbmuid riekti eatnamiiddáseaset ovdal jagi 1751 vástida oamastanrievtti dehe sullasaš rievtti. Päiviö (2011) nákkosgirjji jalgii siiddaolbmuin lei 1700-logus vearroolbmáriekti (*skattemannarätt*) iežaset eatnamiidda. Ruota alimus rievtti jagi 1981 Vearroduottar-duomus nannejuvvui, ahte eananoamastusa lei don dolin vejolaš oažžut boazodoaluin, guolásteamiin ja bivdduin (Hyvärinen 2010: 128).

Päiviö (2000: 3) jalgii sámiid vejolašvuohta váikkuhit siiddaid eatnamiidda unnui jagi 1760 sámeválddi (*lappfogde*) rávvagiid mañjel. Dát rávvagat adde sámeváldái stuora mearridanválddi siiddaid eatnamiidda. Sámiin lei dan ovdal stuora váikkuhanváldi, go sii čohkkáje dikkis lahtun.

Sámiid eanangeavtináššit sirdašuvve dikkiin leanastivrraide 1700-logu loahpas (Päiviö 2001: 12). Leanastivrrat álge 1700-logu loahpabealde čuoččuhit, ahte vearroeatnamat ledje kruvna (váldegotti) eatnamat ja sullii jagis 1800 dát ipmárdus gávdnogodii maid dikkiin. Vearroeatnamiid mearri unnui das ovddos. Vearroeatnamiid mearri unnui maid dan dihte, ahte aktonas vearroeatnamat ledje ilá unnit

johtti sámi boazodollui. (HD T 853-18: 66.) Boazosámit álge ealuid sturroma dihte 1700-logu gaskamuttus smiehttat ođđasit eanangeavtima. Stuora ealuid guođoheapmi unna vearroeatnamiin dagahii maid bohcuide dávddaid. (Päiviö 2001: 64.) Sullii jagis 1760 dávddat godde guokte goalmádasa Durdnosa Sámi oarjesiiddaid bohccuin (Näkkäljärvi 2000: 119). Boazosámit álge dihto ládje ovttastahttit iežaset vearroeatnamiid boazodoalu dihte, ja aktonas vearroeatnamiid mearkkašupmi johtti sámi boazodoalus nogai. Jagis 1767 ovddos sámevearu máksán olbmot dihttojit dálá Suoma beale guovlluin dušše Eanodagas, Anáris ja Ohcejogas (Korpijaakko-Labba 2000: 94).

4 Siiddat Ruošša válldi áigge (1809–1917)

4.1 Siiddat eanan- ja duopmogirjjiin

Fredrikshamn dehege Hamina ráffi Ruota ja Ruošša gaskkas šattai jagis 1809. Ráfisoahpamuš dagahii, ahte oassi Durdnosa Sámis šattai Ruošša válldi vuollái. Dát oassi namuhuvvui jagi 1810 eanangirjjis Ohcejoga Sápmin ja Eanodaga Sápmin (gč. Korpijaakko-Labba 2000: 21). Ruovdnila ja Suovditvári siiddat luoddane Geaggáneanu ja Rádjeeanu buohta. Sullii bealli daid ovdalis máinnašuvvon siiddaid guovlluin šadde Ruošša vuollái (ibid. 103). Dát oasis Ruovdnila ja Suovditvári siiddaid guovlluin ja Beal DOJÁVRRi siidda guovlu gulle Eanodaga Sápmai. Ohcejoga Sápmai gulle Ohcejoga siidda guovlu ja oasis Deanu siidda guovllus. Suoma bealde báhce goitge fápmui Ruota áigásaš lágat. Eananrivttiin eai dáhpáhuvvan mangelágan rievdadusat ovdal 1860-logu. (Ibid. 97–98.)

Ohcejogas ledje jagis 1810 seammá olu siiddaolbmot go Ruota válldi áiggi maŋemuš eanangirjjis. Jagi 1810 eanangirjjiide lei merkejuvvon Eanodagas dušše akta siiddaolmmoš. Son lei Johan Persson Eira Beal DOJÁVRRi siiddas. De easka jagis 1812 ilbme Eanodaga eanangirjjiide lasi siiddaolbmot: Henrik Persson Orbus, Jon Larsson Rast, Nils Larsson Valkeapää, Per Guttormson Labba ja Lars Nilsson Hurri. (Ibid. 108–110.)

Ruošša válldi áigodagas gávdnojit jahkásaš eanangirjjiid lassin keaisára mearridan sierra eanangirjjiit jagiin 1845, 1875 ja 1905. Siiddaolbmot mákse dellennai eananvearrun gehččon sámevearu. (Ibid. 177–180.) Rádjesoahpamuša maŋjel vuosttas Suoma bealde dollon diggi lei

jagis 1812 Eanodaga Márkanis. Delle dikki lávdeolmmájin välljejuvvoje maid siiddaolbmot. Jagis 1816 ovddos dikkit dolloje Muonániskkis. Jagis 1816 ovddos siiddaolbmot ja siiddaid lávdeolbmát eai šat báljo dihtto dikkiin. Siiddaolbmuid gaskasaš riiddut ja sin iežá áššit jávket dan mañnel dikkiin measta ollásit. (Ibid. 105–106.)

4.2 Vearroeatnamat guolástandállun ja ođđadállun

Ohcejoga Sámis siiddaolbmot vuodđudišgohte 1800-logus ng. guolástandáluid. Korpijaakko-Labba (2000: 130) jelgii guolástandálu ledje siiddaolbmuid vuohki sihkkarastit iežaset eatnamiid árbejuvvon priváhta anu. Nahkiaisaja (2016: 90) oainnu mielde guolástandáluid vuodđudeaddjit ledje guolástansámit ja sin guolástanbáikkiide gulloje orrunsažit, niittut ja guollečázit. Guolástandáluin lei stuora mearkašupmi Ohcejoga olbmuide. Guolástandállu lei doppe dábáleamos orrunvuohki 1840–1860-loguin. Dan mañnel mánga guolástandálu iežáhuhttoje ođđadállun. (Ibid. 96.) Eiseválddit dohkkehe guolástandáluid vuodđudeami ee. danin, go ii lean sihkkar, heivejitgo Ohcejoga guovllu eatnamat eanandolui, man ođđadáluid vuodđudeapmi livččii minddar gáibidan (ibid. 101).

Korpijaakko-Labba jelgii guolástandálu vuodđudeapmi ii váikkuhan eanangeavtinstáhtusii: dálu hálddašeaddji bisui siiddaolmmožin «dálu» nannemis fuolatkeahtá. Guolástandáluin eai lean vearrofriddjavuođat ja vearru máksojuvvui dego ovdalnai sámevearu aktavuodas ja oassin. (Korpijaakko-Labba 2000: 130).

Ohcejoga vuosttaš ođđadálloohcamuš lei dikkis jagis 1831. Jagi 1861 Ohcejoga dikkis giedahalloje 32 ođđadálu ohcamušat. Dáin mángasat ledje dan ovdal guolástandálu. (Nahkiaisaja 2016: 95–97.) Ođđadálu vuodđudeami mañnel vuodđudeaddji oaččui 20 jagi vearrofriddjavuođa. Ođđadáluin lei álo bealdu, muhto guolástandáluin ii lean. Ohcejogas ođđadáluid vuodđun ledje niittut ja šibitdoallu. (Ibid. 98–100.)

Vearuhusáššegirjjiid jelgii Anáris ii jagis 1901 lean šat aktage, gii livččii máksán sámevearu. Maid Anárii fárren boazosámit ledje jo delle dáluiduvvan, eaige šat máksán sámevearu, nuppe ládje go Ohcejogas ja Eanodagas. Nahkiaisaja jelgii Eanodagas buohkat, geat mákse delle sámevearu ledje boazosámit. Nuppe dáfus delle vel Ohcejogas eanas

dain, geat mákse sámevearu, ledje guolástansámit. (Ibid. 116.) Anáris ja Ohcejogas mánga guolástan- ja boazosámi, geat ledje ovdal máksán sámevearu, ásahe maid kruvnavuovdedáluid 1800-logu loahpas (gč. ibid. 156–164).

Nahkiaisaja jelgii Ohcejoga guolástandáluid vuodđudeami olis ledje guokte dási got sámiid rievttit ipmirduvvoje. Bajit dásis stáhta ipmirdii ja meannudii sámiid rivvtiid eatnamiidda ja čáziide hálddašan-riektin ja árbejuvvon geavtinriektin. Stáhta lei nappo luobahan orruide hálddašánválddi eatnamiidda, mat ledje álgoálggus gullan stáhtii. Guvernevra stáhta ovddasteaddjin nannii rivvtiid maid maŋit buolvvaide dehege anii, ahte eatnamat ja čázit ledje árbejuvvon. Vuolit dásis, nappo báikkálaš dásis, lei hui čielggas, ahte sámit ieža atne eatnamiid, čáziid ja daidda gullan rivvtiid priváhttan. Sámiid geahččanguovllus gažaldat lei árbevirolaš sohkguovlluin, mat ledje dávjá leamašan seammá soga hálddus jahkečuđiid. Gažaldat lei sámiid mielas de delle eambbos go dušše hálddašeamis dehege geavtimis. (Nahkiaisaja 2016 103.)

4.3 Sámiide mihtilmas ealáhusaid ja johtti sámiid dilli

Lappi guovllu ekonomalaš áššiid komitea celkkii jagis 1900, ahte boazodoallu lei ein siiddaolbmuid váldoealáhus (KM 3/1905: 79). Johtti sámiid boazodoalu hehtteje garrasit jagiid 1852 ja 1889 rádjegiddemat. Dát rádjegiddemat hehtteje maid dakkár sámiid, geat ledje Ruošša riikkavuložat. Suoma stuorafurstagotti siste oassi Eanodaga sámiin šadde muotkut Soađegili guvlui ja oassi Ohcejoga sámiin Anárii. Rádjegidde-
miid maŋjel Suoma beallái báhcán boazosiiddat šadde ná sajáiduvvat odđasit. Johtti sámiid dili iežáhuhtii maid Suoma senáhta jagi 1898 mearráduš, mii geatnegahtii boazoolbmuid vuodđudit bálgosiid. Bohccuid sáhtii guođohit ng. stáhtaeatnamiin, jus gulai bálgosii.¹⁰

Guolástansámit, geat ledje álgán dálolažžan, orruogohte fásta ja álge šibit- ja eanandoalu olis bargat bohccuiguin. Dáluhis olbmuid komitea čilgii jagis 1901, ahte fásta orrun lei jo nu dábálaš, ahte eanas sámiin ledje merkejuvvon áššegirjiide eanandoallin, vaikko seammás barge bohccuiguin. (Nahkiaisaja 2016: 265–266.) Johtti siiddaolbmot

10 Bálggusortnega vuodđun lea Guossáma guovllu suopmelaččaid dálonboazodoallu.

(*paimentolaislappalaiset*) ledje merkejuvvon áššegirjiide 1900-logu álgus ng. dáluhis olmmožin (KM 12/1901: 129; KM 3/1905: 80).

Siiddaolbmuid meahcástan- ja guolástanrievttit hedjone Ruošša válldi áigge. Jagiid 1868 ja 1898 meahcástanlágain ja jagi 1865 guolástanjuolggadusas eai váldon siiddaolbmuid rievttit vuhtii (Hyvärinen 1979: 82). Antti Aikio (2010: 196) jelgii maid Lappekodusilla suodjeváikkuhus sámiide unnui Suoma bealde 1800-logus.

4.4 Makkár lei siiddaid ja siiddaolbmuid sajádat Ruošša válldi áigodagas, mo dat rievddai ja manin?

Jagi 1809 maŋŋel Ruošša eiseválddit dulkoje, ahte Eanodaga, Anára ja Ohcejoga Sámi siiddaolbmot gieđahalloje ein jagi 1760 sámeválddi rávvagiid dárkkuhan «siidan». Dáid siiddaid lahtut vástide sámevearu máksimis boares vuogi mielde solidáralaččat. Dát dilli seailui dan rádjai go sámevearru heaittihuvvui Suomas jagis 1924. (Korpijaakko-Labba 2000: 124.)

Jagi 1843 keaisára reivves mearriduvvo, ahte sámit mákset «Ohcejoga, Eanodaga ja Anára Sámis» vearu solidáralaččat. Hyvärinen jelgii maŋemustá 1800-logus sámevearus lei šaddan suohkanvearru. Siiddat dehe sámiid eatnamat eai oidno 1800-logu eanangirjiin. Dat leat juogo namuhuvvon suohkanin dehe daid ovttaštahttimiin leat šaddan suohkanat. Stáhta ii dán áigodagas dorvvastan sámiide daid rivttiid, maid sámevearu máksin livččii geatnegahtán. (Hyvärinen 1979: 72, 82.)

Samuli Aikio (1992: 203) jelgii 1800-logus eiseválddit eai šat váldán vuhtii sámiid oainnuid ja danin sámiid sajádat hedjonii. Päiviö namuha, ahte Ruotas váikkuhe sosiáladarwinistalaš jurdagat 1800-logus. Sámit báhce delle unnitlohkui ee. dikkiin ja suohkaniin. Ná váldoálbmoga oaidnu domineregođii. (Päiviö 2001: 95–96.) Maid Suoma bealde dikkiin eai siiddaolbmot šat dihtton lávdeolmmájin. Vaikko sosiáladarwinisma ii váikkuhan vel dien áigodagas Suoma bealde, de Ruošša válldi áigge Suomas boares Ruota válldi áigásaš hálldahusgeavadagat rivde seamás go virgegoddi molsašuvai (Lehtola 1997: 32, 46).

5 Siiddat Suoma iehčanasvuoda áigge (1917–)

5.1 Sámevearu heaittiheapmi

Sámevearru ovttas dihto iežá eananvearuiguin heaittihuvvui Suomas lágain jagis 1924. Stáhta ággan daid eananvearuid heaittiheapmái lei, ahte dat ledje «boarásmuvvan» ja stáhta dinii nu unnán dain (VaVM 28/1924: 1). Láhkaevttohusas čállo, ahte eananvearru máksojuvvo eananopmodagas. Dasa lassin daddjo, ahte sámevearru lea fásta vearru. (HE 9/1924 vp: 229.) Sámevearu vuodđun ledje vel Suoma iehčanasvuoda áiggenai ee. Lappi rávanjuolggadusat (*lappmarksreglementet*) jagis 1749 (EV 38/1923 vp: 5).

Vaikko sámevearru heaittihuvvui, de giddodatvuoigatvuodalaččat siiddaolbmuid sierra sajádat oidno vel dan mañjel. Johtti siiddaolbmot leat namuhuvvon vel Eanodaga heaggagirjjiin jagis 1968 sierra ee. dálulbmuin ja láigodálolaččain (*torppari*) (Korpijaakko-Labba 2000: 185).

5.2 Stuorajuohku davvin

Stuorajuohku (*isojako*) álggii Ruota váldegottis jagis 1749. Dan ulbmilin lei burgit eanandoalu sárgajuogu ja sirdit giliid aktasaš eatnamiid ovttaskas olbmuide (gč. Talvitie 2016). Stuorajuogu álgoálgosaš ulbmilin lei nappo ordnet odđasit dáluid eananoamastusa giliid siste. Easka mañjeleappos stuorajuhkui laktojuvvui maid ng. liigeeatnamiid earuheapmi stáhtii. (Korpijaakko-Labba 2003: 324.) Aitosaš stuorajuohku čađahuvvui Anára, Eanodaga ja Ohcejoga gielddain 1920–1960-loguin. Dáidda gielddaide áshuvvui jagis 1925 sierraláhka stuorajuogus. Dán lágas váilot ng. stáhta liigeeatnamiid earuheapmái guoskevaš njuolggadusat (ibid. 325).

Nahkiaisaja (2016: 189) jalgii ii leat dutkojuvvon, maid stuorajuohku dagahii ee. sámiiid eanangeavtimii. Korpijaakko-Labba jalgii Eanodaga, Anára ja Ohcejoga siiddaolbmot eai lean iežaset gielddaid stuorajuoguid osolaččat. Sii eai galgange leat osolažžan, dan dáfus go stuorajuogus dutkojuvvoje dušše eanandoalodáluid rievttit. Eanangirjjiid mielde siiddaolbmuin lei buoret riekti stuorajuogus dáluid olggo-beallái báhcán guvlui: dát guovlu ii fal leat dán rádjai mange guorahallamis čielgaduuvvon. (Korpijaakko-Labba 2000: 224.)

5.3 Čáhcerádjegeavvan

Čáhcerádjegeavvan čadahuvvui Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gield-dain stuorajuogu maŋnel 1970–1990-loguin. Das meroštalloje gilliid dehe juohkegottiid (*jakokunta, skifteslag*) aktasaš čáhceguovllu rájit stáhta čáhceguovllu vuostá (Korpijaakko-Labba 2003: 334). Ruovdnila, Suovditvári ja Bealdojávrrri siiddaid osolaččaid riekteguoddit stevdne-je Suoma stáhta diggái, go sámiid ja siiddaid rievttit eai vuhtiiváldon čáhcerádjegeavvamis. Alimus riekti geahčai goitge, ahte čáhcerádjegeavvamis eai guorahallo siiddaid čáhcerievttit. (KKO 1984 T 1329: 4–8.) Siiddaid oamastanriektegáibádusat eai hilgojuvvon dán riektegeavvamis. Daid ii lean fal vejolaš čoavdit, go čáhcerádjegeavvamis dutkojuvvoje dušše giddodatregisterii merkejuvvon dáluid čáhcerievttit. (Korpijaakko-Labba 2000: 12.)

6 Loahpahus

Siiddaid ja siiddaolbmuid sajádat lea rievdan áiggi mielde. Ruota váldegotti áigge siiddaid sajádat lei nanu ja siiddaolbmuid rievttit dovdastuvvoje. Muhto juo delle sisabahkken ollii Sápmái ee. ođđaássiid ja ruvkkiid hámis. 1800-logus siiddaid sajádat hedjonii ja siiddat jávke goit Suoma beale áššegirjjiin. Sámevearu heaittiheapmi Suomas botkii maŋemus aktavuoda 1600-logu loahpa riektedillái.

Samuli Aikio (1992: 111) čoahkkáigeassá bures, ahte siiddaid dili leat muhtán ealáhusaid rievdan ja stáhtaid leavvan. Dan sáhtá maid dán dutkamušas giedahallon gálduid vuodul duodaštit. Boazodili rievdan dagahii nuppástusaid 1700-logus Durdnosa Sámis. Stáhtaid rájit biđgeje Durdnosa Sámi siiddaid 1750-logu rájes ja dasa lassin rádjegidemat 1800-logus hehtteje boazodili. Eanangeavtináššit sirdašuvve siiddaid dikkiin stáhtaid eiseválddiide. Siiddaolbmot bággejuvvoje smiehttat eanangeavtima ođđasit dehe suddjet iežaset dološ árbeeatnamiid ođđa vugiiguin, dego Ohcejoga Sámis 1800-logus, go vuodđude guolástándáluid. Suoma senáhta dagai jagis 1898 mearrádusa, mii geatnegah-tii boazoolbmuid vuodđudit bálgosiid ja dat iežáhuhtii sámiid boazodili Suoma bealde Ruošša válddi áigge loahpas. Sámiid rievttit eai gomi-huvvon lágain, muhto veháziid mielde ođđa geavadagaiguin (Lehtola 1997: 32).

Gáldut

Girjjálašvuohta

- Aikio, Antti 2010: Suomen saamelaisten historiallinen erilliskehitys. – Kai Kokko (doaimm.), *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*. Rovaniemi: Lapin yliopisto. 186–198.
- Aikio, Samuli 1992: *Olbmot ovdal min*. Ohcejohka: Girjegiišá Oy.
- Aikio, Samuli 2017: *Davvisámi báikenamat*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Arell, Nils 1977: *Rennomadismen i Torne lappmark – markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken*. Umeå: Umeå universitet.
- Enbuske, Matti 2008: *Vanhan Lapin valtamailla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hiltunen, Mauno 2007: *Norjan ja Norlannin välissä*. Oulu: Oulun historiaseura.
- Hirvonen, Ari 2011: *Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/225264>
- Hyvärinen, Heikki J. 1979: Saamelainen kiinteistö oikeudessamme. *Saamelaisvaltuuskunnan julkaisuja 1*. Anár: Sámi Parlameanta.
- Hyvärinen, Heikki J. 2010: Saamelaisten kulttuurin ja elinkeinojen sääntely. – Kai Kokko (doaimm.), *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*. Rovaniemi: Lapin yliopisto. 120–148.
- Jebens, Otto 1999: *Om eiendomsretten til grunnen i Indre Finnmark*. Oslo: Cappelen.
- Korpijaakko, Kaisa 1985a: *Saamelaiset ja maanomistusoikeus 1*. Diedut 3/1983. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Korpijaakko, Kaisa 1985b: *Saamelaiset ja maanomistusoikeus 2*. Diedut 4/1983. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Korpijaakko, Kaisa 1986: Nomadiko sittenkin maanomistaja? – Terttu Utriainen, Harri Vento & Richard Foley (doaimm.), *Lapin korkeakoulun oikeustieteiden osaston juhlakirja*. Juridica Lapponica 1. Rovaniemi: Lapin korkeakoulu. 159–183.
- Korpijaakko, Kaisa 1987: Kotakäräjät – oliko niitä? Sovinnoista ja sovintomenettelyistä Enontekiöllä 1700-luvulla. – Lars D. Eriksson (doaimm.), *Oikeutta ja historiaa. Heikki Ylikankaan 50-vuotisjuhlakirja*. Juva: WSOY. 109–125.
- Korpijaakko, Kaisa 1989: *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

- Korpijaakko-Labba, Kaisa 2000: *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa – kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun*. Diedut 1/1999. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa 2003: Valtionmaat Suomen kiinteistöjärjestelmässä – erityisesti silmällä pitäen saamelaisten maa-oikeusasiaa. – Mika Hemmo (doaimm.), *Oikeustiede / Jurisprudentia. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen vuosikirja XXXVI*: 295–350.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa 2007: *Maanomistustyöryhmän selvitys saamelaiskäräjille. II osamietintö*. Anár: Sámediggi.
- Lehtola, Veli-Pekka 1997: *Saamelaiset – historia, yhteiskunta ja taide*. Jyväskylä: Gummerus.
- Letto-Vanamo, Pia 1995: *Oikeuden Eurooppa. Luentoja oikeushistoriasta*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Letto-Vanamo, Pia 2011: Oikeushistoria ja oikeuden harmonisaatio. – *Oikeus* 40 (4): 487–494.
- Nahkiaisoja, Tarja 2016: *Saamelaisten maat ja vedet kruunun uudistiloiksi: asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella vuosina 1749–1925*. Oulu: Oulun yliopisto. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526210506>
- Näkkäläjärvi, Klemetti 2000: The siida, or Sámi village, as the basis of community life. – Klemetti Näkkäläjärvi & Jukka Pennanen (doaimm.), *Siiddastallan. From Lapp communities to modern Sámi life*. Anár: Sámi Musea. 114–121.
- Pedersen, Steinar 2006: Sámi historjjálaš riektevuogádagat – muhtun fuopmášumit. – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2006: 3–17.
- Päiviö, Nils-Johan 2000: *Lapps katteland i Jukkasjärvi och deras utveckling*. Diedut 1/2000. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Päiviö, Nils-Johan 2001: *Lapps kattelands rättsliga utveckling i Sverige*. Diedut 3/2001. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Päiviö, Nils-Johan 2011: *Från skattemannarätt till nyttjanderätt. En rätthistorisk studie av utvecklingen av samernas rättigheter från slutet 1500-talet till 1886 års renbeteslag*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sara, Mikkel Nils 2010: Mainna lágiin galget siiddat joatkahuvvat? Siidda sulladallama gažaldagat. – *Sámi dieđalaš áigečála* 2/2010: 25–55.
- Siltala, Raimo 2001: *Johdatus oikeusteoriaan*. Forum iuris: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut X. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Smith, Peter Lorenz 1938: *Kautokeino og Kautokeinolappene. En historisk og ergologisk regionalstudie*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XXXIV. Oslo: Aschehoug.

Talvitie, Petri 2016: Hämäläistalonpojat ja isojako 1760-luvulla. – *Maata ja taloutta – Näkökulmia maatalouden historiaan. Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 16 (2). <https://journal.fi/ennenjanyt/issue/view/7734>

Tanhua, Sonja 2020: Kolttaamelainen kyläkokousjärjestelmä muutosten keskellä. – *Moniulotteinen Eurooppa. Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 20 (1): 29–49. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.89201>

Virggálaš gáldut

EV 38/1923 vp = Eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen laiksi eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Helsinki 1923.

HE 9/1924 vp = Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Helsinki 1924.

KM 12/1901 = Komiteanmietintö n:o 12 Keisariiliselle Majesteetille. Tilattoman väestön alakomitea. Tilastollinen tutkimus yhteiskunta-taloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901. IV H. Paavilainen Karjan- ja porojen omistus. Helsinki 1901.

KM 3/1905 = Komiteanmietintö n:o 3 Keisarilliselle Majesteetille. Komitealta Lapinmaan taloudellisten olojen tutkimista varten. Helsinki 1905.

VaVM 28/1924 = Valtionvarainvaliokunnan mietintö N:o 28 hallituksen esityksen johdosta, joka sisältää ehdotuksen laiksi eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Helsinki 1924.

Duopmostuoluid duomut ja mearráduusat

HD T 853-18 = Högsta domstolens dom 2020-01-23 i mål T 853-18.

KKO 1984 T 1329 = Korkein oikeus 27.06.1984 no. 1329.

Hovr T 214-16 = Övre Norrland hovrättens dom 2018-01-23 i mål T 214-16.

Leangáviikka musea áššegirjjit¹¹

DTL 1639–1699 = Dombok Torneå Lappmark 1639–1699.

DTL 1700–1714 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1700–1714.

DTL 1715–1726 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1715–1726.

11 Doaimmahan Kåre Rauø ja Dag A. Larsen, almmuhan jagiid 1994–2002, Lenvik museum.

- DTL 1727–1732 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1727–1732.
- DTL 1733–1736 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1733–1736.
- DTL 1737–1740 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1737–1740.
- DTL 1741–1750 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1741–1750.
- DTL 1751–1760 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1751–1760.
- DTL 1761–1767 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1761–1767.
- DTL 1768–1777 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1768–1777.
- DTL 1778–1784 = Dombok Torneå Lappmark: Jukkasjärvi og Enontekis tinglag 1778–1784.
- DTLK 1639–1725 = Dombok Torneå Lappmark: Kautokeino, Aviovare, Teno, Utsjok tingsteder 1639–1725.
- DTLK 1726–1735 = Dombok Torneå Lappmark: Kautokeino, Aviovare, Teno, Utsjok tingsteder 1726–1735.
- DTLK 1736–1751 = Dombok Torneå Lappmark: Kautokeino, Aviovare, Teno, Utsjok tingsteder 1736–1751.
- FTLW 1553–1561 = Fogderegnskap for Torneå lappmark og «Wästersiön» 1553–1561.
- FTKL 1612–1620 = Fogderegnskap for Torneå og Kemi lappmarker 1612–1620.
- JUTL 1695–1730 = «Jorde och uppbördsbok» for Torneå Lappmark 1695–1730. Jukkasjärvi pastorat og Enontekis anneks.
- JUTL 1731–1756 = «Jorde och uppbördsbok» for Torneå Lappmark 1731–1756. Jukkasjärvi pastorat og Enontekis anneks.
- JUTL 1757–1800 = «Jorde och uppbördsbok» for Torneå Lappmark 1757–1800. Jukkasjärvi pastorat og Enontekis anneks.
- JUTLK 1638–1715 = «Jorde och uppbördsbok» for Torneå Lappmark 1638–1715. Kautokeino Aviovara Teno Utsjok byer.
- JUTLK 1716–1752 = «Jorde och uppbördsbok» for Torneå Lappmark 1716–1752. Kautokeino Aviovara Teno Utsjok byer.

MLTL 1638–1694 = «Mantahls längder» for Torneå Lappmark 1638–1694.
Jukkasjärvi pastorat og Enontekis annex.

Iežá gáldut

Sammallahti, Pekka 2013: Muistio saamelaismääritelmästä. Helsinki.

Sámi siidas and siida people in Torne Sápmi in written sources

The objective of my article is to research what written sources tell about the juridical status of the siidas (Sámi villages) as collectives, and of the members of the siidas. My research question is what was the legal status of siida and siida members in different eras, how has it changed and why. The geographical area where my research is focused on is the historical Torne Sápmi (Sámi land) area. Legal history research shows that the members of the siidas owned their tax-lands and that siidas had a collective responsibility to pay taxes to the kingdoms on the lands of the siidas. The ancient siidas disappeared from the official documents in Finland at the latest when Finland became part of Russia in the 19th century, even if the siida members paid taxes on the siida lands until the 1920s. The tax that they paid was defined as landtax which was paid on land property. There are many reasons why the ancient siidas disappeared. The main reasons were the division of the siidas by the state borders, changes in reindeer herding and the transfer of decision-making power on land issues from the local district courts to the state administration.

Keywords: Torne Sápmi, Sámi siida; village, reindeer herding, hunting, fishing

Oula-Antti Labba

oulaantti.labba@gmail.com

Siiddat ja siiddaolbmot Suoma sierralágain ja sierralágaid ovdabargguin

BIEHTTÁRA JUHÁNA OVLLÁ-ÁNTE¹

Dán artihkkalis dutkkan siiddaid ja siiddaolbmuid sajádaga Suoma iehčanasvuoda áigge (1917–) sierralágain ja sierralágaid ovdabargguin. Mu dutkangažaldat lea makkár lea leamašan siiddaid, siiddaolbmuid ja sámide mihtilmas ealáhusaid vuoigatvuođalaš sajádat dán áigodagas ja got dat oidno láchkaásaheamis ja láchkaásahanbarggus gitta otná beaivvi rádjai. Suoma iehčanasvuoda álgoáigge siiddaolbmuid riektesajádat namuhuvvui dávjá sierralágaid ovdabargguin, muhto ii dovddastuvvon ieš lágain. Sihke Sámi Parlameanta ja ovttaskas sámít geahččale maid 1970-logu loahpa bealde gitta 1990-logu álgui oazžut siiddaid sajádaga dovddastuvvot sierralágain. Dán áigodagas siiddat vuohon ihtigohte lágaid ovdabargguide, muhto eai ieš lágaid.

Fáddásánit: siiddat, siiddaolbmot, boazodoallu, guolásteapmi, meahcásteapmi, Suopma

1 Álggahus

1.1 Temá ja ulbmil

Dán artihkkala olis lean dutkan, mo siiddaolbmuid ja siiddaid sajádat oidno Suoma iehčanasvuoda áigge láchkaásaheamis ja lágaid ovdabargguin. Riektégáldut maid lean dutkan leat jagis 1917 ovddos guvlui. Gálduin siiddat leat suomagillii *lapinkylä* dehe *porokylä*. *Lapinkylä* dárkkuha dábálaččat dološ siiddaid (gč. Sara 2010: 35). *Porokylä* dárkkuha boazosiidda. Dološ siiddat gohčoduvvojit maid *sámesiidan* (gč. Aikio 1992). Dulkon ieš, ahte sihke dološ siiddat ja boazosiiddat leat *sámesiiddat* ja guktot gullet tearpma *sámesiida* vuollái. *Siida*-sánis leat mánga mearkkašumi, muhto dát dutkamuš gieđahallá sihke dološ siiddaid ja

¹ Oula-Antti Labba lea eret Eanodagas. Son bargá Suoma riekteministeriija demokratiija- ja válgaovttadagas erenoamáššesedovdin.

boazosiiddaid. Siiddaolbmuiin geavahuvvo gálduin suomagillii nama-
hus *lappalainen*.

1.2 Gáldut

Dán dutkamuša gáldun leat lágat, lágaid ovdabarggut, duopmostuoluid duomut ja riektedieđalaš dutkamušat. Dasa lassin gáldun leat ee. áššegirjijt ja iežá dieđalaš dutkamušat. Dán dutkamušas guorahalan eandalii sierralágaid. Lágat juhkkovuvvojit ee. almmolaš ja sierralágaide. Almmolaš láhka (lát. *lex generalis*) lea láhka mainna addovuvvojit sierra doibmii guoskevaš almmolaš njuolggadusat. Almmolaš lágaid njuolggadusat leat hui abstrákta dásis, daningo ulbmilin lea mearridit viidát dan doaimmas, mii lea gažaldagas. Earret eará hálddahusláhka (434/2003) ja sámi giellaláhka (1086/2003) leat Suomas almmolaš lágat. (Niemivuo 2008: 48.) Sierraláhka (lát. *lex specialis*) lea fas láhka mainna mearriduvvo dihto earenomáš dehe ovttaskas doaimmas ja mii mearkkaša spiehkastaga almmolaš lágas. Sierralágain addovuvvojit njuolggadusat mat dievasmahttet, dárkkánuhttet ja spiehkastit almmolaš lágain. (Ibid.)

Dán dutkamušas guorahallojuvvon sierraláгат leat ee. boazodol-
lui guoskevaš lágat, guolástanlágat, meahcástanlágat ja luonddusuodja-
lanlágat. Dát ovdalis máinnašuvvon lágat stivrejit sámiide mihtilmas
ealáhusaid dego boazodoalu, guolásteami ja meahcásteami sajádaga.
Ovdamearkka dihte Suoma vuodđoláhka (731/1999) ii leat sierraláhka
ja dat ii leat dan dihte gieđahallojuvvon sierra dán dutkamušas, vaik-
ko Suoma vuodđolága 17.3 §:s leage dovddastuvvon sámiid riekti álgo-
álbmogin ovddidit ja doalahit iežaset giela ja kultuvrra. Dasa lassin
vuodđolága sámiide guoskevaš paragrafáid ovdabargguin namuhuvvo
sierra, ahte sámi kultuvra sisttisoallá sámiid árbevirolaš ealáhusaid
dego boazodoalu, guolásteami ja meahcásteami (HE 309/1993 vp: 65).
Vuodđolága 15 §:s dovddastuvvo maid opmodatsuodji. Vuodđoláhka
lea norbmahierarkiijas² riikka alimus siskkáldas láhka ja dat dieđusge
muđui stivre maid sierralágaid sisdoalu. Dasa lassin hálddahuslágat

2 Norbmahierarkiija oaivvilda, ahte bajit norbma sisttisoallá álo fápmudusa vuolit dási norbma addimii. Riekteortnega vuodđun leat nappo sierra dási riektenorpmat. Vuodđun lea dutki Hans Kelsena teoriija buhtis riektenorbmaoahpus, man guovddáš oassin lea norbmahierarkiija (gč. Kelsen & Nikkola 1968: 239–247).

dego sámediggeláhka (974/1995) ja nuortalašláhka³ (253/1995), mat leat oavvilduvvon earret iežá sámiid giela ja kultuvrra doalaheapmái ja ovddideapmái, leat ráddjejuvvon eret dán dutkamušas. Dasa lassin dán dutkamušas leat ráddjejuvvon eret láhkaevttohusat ja čielggadeamit mat leat Suomas dahkkon namalassii ILO 169 -soahpamuša⁴ ratifiseren-viggamušaid dihte (ee. KM 14/2001).

Lágaid ovdabarggut leat Suomas ráđđehusa evttohusat, komiteasmiehttamušat, váljagottiid smiehttamušat ja váljagottiid cealkamušat. Lágaid dulkoma dáfus lága ovdabarggut leat mearkkašahtti riektégáldut, dan dihte go dain buktojuvvo ovdan, mat leat lágaásaheaddji mihtomearit ja ulbmilat lága ektui. Lágaid ovdabarggut leat Suoma riekteortnegis ng. heajut geatnegahtti riektégáldut (*heikosti velvoittavat oikeuslähteet, svagt bindande rättskällor*). Heajut geatnegahtti riektégáldut leat mearkkašahttit duopmostuollomearrádusa ákkastallamiid vuoi-gatvuođalaš jáhkehahttivuođa ektui. Jus duopmostuollomearrádusas guđđojuvvojit ilmmá ákkaid eret heajut geatnegahtti riektégáldut, mearrádus sáhtttá váidinmutter árvvoštallojuvvot ođđasit. Dat sáhtttá dagahit, ahte mearrádus nuppástuvvá váidinstánsas. (Karhu 2003: 792.)

Diedalaš dutkamušain eandalii Heikki J. Hyvärinen artihkkalis «Saamelaisten kulttuurin ja elinkeinojen sääntely» leat maid gieđahallojuvvon viidát dáid ovdalis máinnašuvvon sierralágaid historjá ja sámiide mihtilmas ealáhusaid sajádat dain sierralágain (gč. Hyvärinen 2010).

1.3 Metoda

Dutkanmetodan leat riektehistorjjálaš ja juridihkalaš metodat. Daid oasil go dutkamuš guorahallá boares ja gomihuvvon lágaid de metodan lea riektehistorjjálaš metoda. Riektehistorjjás riekti čadnojuvvo dihto áigái ja báikái. Riektehistorjá dutká juridihkalaš fenomenaid historjjálaš ovdáneami. Vuoigatvuođalaš fenomenat sáhttet leat ee. riektenorpmat,

3 Nuppi máilmmisoađi mannel nuortalaččat sirdojuvvoje Sovjetlihtu háldui báhcán Beahcáma guovllus Anára gieldda Njávdáma, Njellima ja Kevjávvrri guovlluide. Nuortalaččaid ásaiduhttin vuodđduvvá ee. nuortalašlágaid main vuosstaš bodii fápmui 1950-logus.

4 Riikkaidgaskasaš bargoorganisašuvvna (ILO) soahpamuš nr. 169 álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái, mii lea válbmanan geassemánus 1989.

vuoiगतवुodalaš geavadagat, institušuvnnat ja riektedieđa. (Hirvonen 2011: 28.) Riektehistorjjálaš dutkama aktan vuodđoprinsihppan lea čielggadit manin riekti rievdá. Vuodđun das leat dábálaččat historjádutkama almmolaš metodat. (Siltala 2001: 16.) Historjádutkama metoda vuodđuduvvá gálduid dutkamii ja analyseremii. Gáldut juhkkovuvvojit ee. primára ja sekundára gálduide. Primára gáldun dán dutkamušas leat ee. lágat ja lágaid ovdabarggut. Sekundára gáldun leat dieđalaš dutkamušat. Juridihkalaš metoda lea riektediehtagaga dábálaš metoda. Riektedieđa dutká norpmaid máilmmi. Diehtu man dat buvttada norpmaid duodalašvuodas lea normatiivvalaš diehtu nappo dieđalaš diehtu riektenorpmain. (Hirvonen 2011: 22.)

1.4 Geográfalaš ráddjen

Dutkanguovlun lea Suoma beale sámeguovlu. Suoma beale sámeguovlu nappo sámiid ruovttoguovlu lea vuosttaš gearde virggálaččat meroštallojuvvon jagi 1952 sámeláhkaevttohusa komiteasmiehtamušas (KM 12/1952). Dát evttohus ii goitge šaddan láhkan. Jagis 1952 evttohuvvon sámiid ruovttoguovllu rájit ledje measta seammá⁵ go got rájit leat meroštallojuvvon jagi 1973 Sámi Parlameantta ásašus (824/1973) ja got dat leat ein otná beaivve meroštallojuvvon Suoma sámediggelágas. Suoma sámediggelága 4 § mielde sámiid ruovttuguovlun oaivvilduvvojit Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddaid viidodagat ja Soađegili gieldda Sámi bálgoša viidodat.

1.5 Terminologiija

Dán dutkamušas geavahuvvo davvisámegiell terminologiija. Muhtin sajiin čujuhuvvo suoma- dehe ruotagiellat terbmii. Vierisgiellat tearpmat leat ruođuid siste ja kursiverejuvvon. Lean jorgalan sáni *lappalainen* (*lapp*) sátnin *siiddaolmmoš* eandalii delle, jus *lappalainen* dárkkuha čielgasit aktonas olbmo ng. giddodatvuoiगतवुodalaš (*kiinteistöoikeudellinen*, *fastighetsrättslig*) sajadaga. Dološ áššegirjjiin gevtojuvvo siiddaide gullan olbmui ruotagillii namahus *lapp* ja suomagillii namahus *lappalainen*.

5 Jagi 1952 komiteasmiehtamušas sámeguovlui evttohuvvoje gullat Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddaid lassin Soađegili ja Gihttela gielddaid davimus oasis (gč. KM 12/1952: 61–62 ja mielddus).

Dálá dieđu jelgii ii sáhte sihkkarit dadjat, ahte áibbas visot geat merkejuvvoje áššegirjjiide namahusain *lapp* dehe *lappalainen* ja mákse siidavearu⁶ (*lapinvero*, *lappskatt*) livčče leamašan etnihkalaš sámit.⁷

Jus goitge gáldus lea gevtojuvvon sátni *saamelainen* (*same*) maid ealáhuslaš dehe giddodatvuoigatvuođalaš mearkkašumis, de lean jorgalan dan *sápmelazžan*. Suoma iehčanasvuođa áigásaš áššegirjjiin ja iežá čállosiin *lappalainen* sáhtii muhtimin dárkkuhit maid etnihkalaš sámi, muhto ee. heaggagirjjiin (álbmotregistariin) *lappalainen* dárkkuhii ein čielgasit olbmo giddodatvuoigatvuođalaš sajádaga iige etnistehta (gč. Labba 2024, kapihttal 2.2).

2 Siiddat, siiddaolbmot ja sámeealáhusat sierralágain ja sierralágaid ovdabargguin Suoma iehčanasvuođa áigge

2.1 Boazodoallolágat

Suoma vuosttas boazodoalloláhka (239/1932) ásahuvvui jagis 1932. Lága guovddáš ovdabargun lei jagi 1929 komiteasmiehttamuš (KM). Das siiddaolbmuid sajádat oidnui ee. ná:

[...] Historjjálaš geahčastat Suoma áramus boazodollui čájeha, ahte min boazodoalu vuodđudeddjiin, siiddaolbmuin (*lappalaisilla*), ii lean duššefal don dološ geavada vuodul, muhto maid iežas áiggi čadni vugiin, gonagasa čálalaš dáhkidemiin nannejuvvon riekti geavtit visot eatnamiid mat leat Sámeгуovlluin (*la-peissa*) ee. boazodollui ilmmá, ahte aktage muosehuhtá sin. Dát

6 Siidavearru ovttas dihto iežá eananvearuiguin heaittihuvvui Suomas lágain jagis 1924. Stáhta ággan daid eananvearuid heaittiheapmái lei, ahte dat ledje «boarásmuvvan» ja stáhta dinii nu unnán dain (VaVM 28/1924: 1). Láhkaevttohusas lea čállon, ahte eananvearru máksojuvvo eananopmodagas. Dasa lassin daddjo, ahte siidavearru lea fásta vearru. (HE 9/1924 vp: 229.)

7 Ovdal dán boazodoalu stivreje Suomas Ruošša válldi áigásaš mearrádusat. Ruošša senáhta reivviin jagis 1898 mearriduvvui bálgosiid vuodđudeami eaktun ng. kruvnnaeatnamiidda mieđihuvvon guohtun- ja čuollanrieki. Áššis deattuhuvvui bálgosiid ovddasvástádus boazodoalu ng. stáhta eatnamiidda dagahan vahágiin. Dárkilut njuolggadusat boazodoalus ng. stáhta eatnamis doaimmahuvvoje jagis 1916 bohccuid guodoheamis kruvnnavuovddis addon senáhta mearrádusain, man vuodđun ledje jagiin 1912–1914 doaimman ng. boazoguohtunkommišuvnna dutkamušat ja evttohusat. (HE 31/1930: 1.)

siiddaolbmuid ovdariecti gal rihkkojuvvui ja garvojuvvui, velába eiseválddiid mearrádusaiguin oasil duvdojuvvui eret, muhto dat **ii goassege namalassii gomihuvvon**. Sáhtá dadjat nuppe ládje, ahte doppe gos **siiddaolbmot leat ieža nagodan seailut nu, ahte eai suomaiduva⁸ (suomalaistu)**, sin ovdalaš eanangeavtinriecti **lea seilon prinsihpalaččat seammán go ovdalge**. (KM 8/1929: 50; čáli deattuheapmi.)

Dát jagi 1929 komiteasmiehttamušas namuhuvvon siiddaolbmuid eanangeavahanriecti ii goitge dovddastuvvon jagiid 1932, 1948 ja 1990 boazodoallolágain. Vuosttaš boazodoallolága gieđahallan komitea celkkii, ahte boazodoalus lea don doloža rájes leamašan geavahanriecti eatnamii beroškeahtá das, ahte makkár eanan lea ja gii lea oamastan eatnama (KM 8/1929: 5; HE 31/1930: 1). Hyvärinen (1979: 95) oainnu mielde vuosttaš boazodoallolága gieđahallan komitea garvvii vuhtiiváldimis dan, geas lea boazodoalloriecti.

Vuosttas boazodoallolága válmmaštallit celke maid, ahte ovdal boazodoalloriecti lei siiddaolbmuid aktoriecti, muhto dađi mielde go siiddaolbmot šadde murdit davvelii suomelaš ođđaássiid dihte dehe go siiddaolbmot suddaluvve (*sulautua*) ođđaássiide, de áiggi mielde maiddáii suomelaš boazodoallit besse sisa boazodollui ja álge hárjehit boazodoalu eanandoalu olis oalgealáhussan. (HE 31/1930: 1.) Boazodoalloriecti sirdimii ođđaássiide ii gávdno lágalaš vuodđu, baicce dat lei lágahis meannudeapmi (gč. Hyvärinen 2010: 130). Hyvärinen oainnu mielde siidavearu heaittiheapmi jagis 1925 dagahii dan, ahte sámiid mañemus giddodatvuoigatvuođalaš merkejupmi jávkka giddodatregisteris. Ná eiseválddit gehčče, ahte maid sámiid boazodoalloriecti lei heaittihuvvon, ja viiddide de boazodoalloriecti guoskat maid suomelaččaid (Hyvärinen 1979: 94). Boazodoalloriecti šattai Suomas buohkaidriecti (*yleisoikeus*) nuppe ládje go Norggas ja Ruotas gos boazodoallu seallui sámiid aktoriectin (Magga 2018: 255).

Sáhtá nappo dadjat, ahte komitea ja Suoma riikkabeaivvit kolektivisereje siiddaolbmuid boazodoalloriecti, juobe kolonialisttalaš ákkaiguin, ođđaássiide ja daid mañisbohttiide. Jus riektevuodđu ja

8 Sátne suomaiduvvat dárkkuha dán aktavuodas dáluiduvvama (*uudisasukkaaksi ryhtyminen*) (Hyvärinen 2010: 318).

málle livččii válđojuvvon Ruota jagi 1886 boazodoallolágas⁹, de boazodoalloriekti livččii galgan dovddastuvvot daidda geat ledje álgoálgosaš siidarivttiid riekteguoddit ja geat ledje doalahan dán rievtti, nappo siiddaolbmuide – siidarivttiid olis vuosttamuššan daidda geat ledje giddodatvuoigatvuođalaččat bisson siiddaolmmožin ja doalahan daid rivttiid. Johtti siiddaolbmot leat namuhuvvon vel Eanodaga heaggagirjjiin jagis 1968 sierra ee. dáluolbmuin ja láigodálolaččain (*torppari*) (Korpjaakko-Labba 2000: 185).

Vuosttas boazodoallolága ovdabargguin boahtá ovdan, ahte boazodoallolága válmmaštalli komitea ja riikkabeaivvit eai gullan sámiiid oainnuid. Nuppi boazodoallolága, jagi 1948 boazodoallolága (444/1948) válmmaštallamis riikkabeivviid eanandoalloválgagoddi gulai goit sámiin Samii Litto -searvvi ságadoalli Nilla Outakoski ja maiddái boazosápmelaš Oula Aikio (MvM 12/1946: 1). Dien muttus sámiin ii várra lean šat vejolašvuohta váikkuhit boazodoallorievtti vuđđui daningo dat lei juo vuosttas nappo jagi 1932 boazodoallolágas meroštallojuvvon.

Suomas lei maid 1970-logus komitea, mii gieđahalai boazodoallolága odasteami ja attii olggos smiehtamuša boazodoallolágas (gč. KM 26:1976). Jagis 1977 eanan- ja meahccedoalloministeriija ášahii bargojoavkku dárkkistit boazodoallolága. Dat almmustattii jagis 1979 boazodoalloláhkaevttohusa ja jagis 1980 ee. boazodoalloásahusevttohusa. Daid vuodul bargojuvvui ráđđehusa evttohus boazodoalloláhkan (HE 69/1985 vp). Dat gopmánii riikkabeivviin, ja eanan- ja meahccedoalloministeriija ášahii jagis 1987 bargojoavkku, man ulbmilin lei dárkkistit evttohusa eandalii sámiiid sajádaga dáfus. (HE 244/1989 vp: 4.) Juo 1970-logu bealde, muhto eandalii 1980-logus go dálá boazodoallolága

9 Ruota vuosttas boazodoalloláhka jagis 1886 nannii siiddaid siiddaolbmuid eanan-geavaheami áidna virggálaš ovttađahkan. Siiddaid vearroeatnamiidda gullon rievttit seammás rievdaduvvoje siidda aktasaš riektin. Dan mañnel siidajuogus lea rievdaduvvon sullasaš juoguin čearuide (*saamelaiskylä, sameby*). Sámegiliid guovlluin gili lahtuin lea ein riekti boazodollui, guolásteapmái ja meahcásteapmái bissovaš geavahanriektin (*nautintaoikeus*). Vaikko riektesuodji leanai hedjonan, de Ruota beale siiddaolbmuid rivttiid vuodđun lea ein čearuid olis dat riektevuodđu, mii lea jahkečudiid boaris. (Korpjaakko-Labba 2000: 19.)

válmmaštallan lei vel jođus, de Sámi Parlameanta¹⁰ gáibidii, ahte sámiid ja siiddaid rievttit galget dovddastuvvot boazodoallolágas (gč. Lehtola 2005: 120–127). Sámiid ja siiddaolbmuid rievttit eai goitge sámiid garrara viggamušain fuolatkeahtá dovddastuvvon dálá boazodoallolágas (848/1990), mii bođii fápmui jagis 1990.

Suoma dálá boazodoallolága jelgii boazodoalu oažžu hárjehit dihto ráddjehusaiguin boazodoalloguovllus, fuolatkeahtá eananoamastan- dehe hálddašanrievttis. Dát riekti ii leat lágas ráddjejuvvon dihto etnikkalaš jovkui dehe giddodatvuoigatvuodalaš sajádahkii gullelaš olbmuide, muhto lea juohke áidna boazooamasteaddji riekti. Boazodoallolága jelgii bohccuid oažžu oamastit olmmoš, gii orru boazodoalloguovllus ja lea Eurohpá ekonomalaš guvlui gullelaš stáhta riikkavuloš. Boazodoalloriekti lea Suomas nappo almmolaš riekti (*yleisoikeus*) (gč. Hyvärinen 2010: 131).

Dálá boazodoalloláhkii guoskevaš Suoma riikkabeivviid vuodđoláhkaválgagotti (VLG) cealkámušas daddjo, ahte eandalii Eanodaga Giehtaruohttasis boazodoalu vuodđun ii leat bálggusortnet muhto boazosiiddat (*porokylä*), ja danin bálggusortnet ii vealttakeahtá heive dohko (PeVL 3/1990 vp: 3). Ieš boazodoallolágas siiddat eai goitge namuhuvvon. Maid sámiid eananoamastanrievttit ja sajádat álgoálbmogin buktuojuvvojit ovdan dálá boazodoalloláhkii guoskevaš VLG cealkámušas, muhto ieš láhkii dáin ii lean váikkuhus. Válđoággan lei delle, ahte sámiid rievttit čovdojuvvojit boazodoallolága buohta easka dasto go sámeláhkavetttohus (gč. 3.1) lea riikkabeivviin. (Ibid. 1–2.)

Nu daddjon sohkamearkaortnet lea Suoma boazodoallolágas áidna njuolggadus, man vuodđun lea sámi riekteipmárdus ja vieruiduvvan riekti. Maid boazodoallolága ovdabargguin daddjuvvo, ahte sohkamearkanjuolggadus lea ásahuvvon sámi boazodoalu árbevieruid seailuma dihte (HE 244/1989 vp: 13). Nuppe dáfus boazodoallolágas lea daddjon, ahte sohkamearkaortnega galgá čuovvut, *jus vejolaš*. Dát dagaha, ahte lágas sátnehápmi lea láivi iige geatnegahte nu garrasit. Dasa

10 Suoma bealde sámiid parlamentáralaš bargu álggahuvvui jagis 1973 go Sámi Parlameanta ásahuvvui. Sámi Parlameantta vuoigatvuodalaš vuodđun lei ásahus Sámi Parlameanttas (824/1973). Sámi Parlameantta barggu jotkkii jagi 1996 rájes Sámediggi, man sajádat lea dovddastuvvon sihke Suoma vuodđolágas ja sierralágas (sámediggeláhka). (Gč. ee. Lehtola 2005.)

lassin hálddahaslaš mearridanváldi mearkaáššiin lea Bálgosiid ovtastumis. Bálgosiid ovtastumi stivrra eanetlogus leat láddelaš boazooamasteaddjit, main lea áibbas iežálágan ipmárdus sohkamearkkain go sámiin. (Gč. ee. KHO:2016:212.)

Suoma láhkaásaheapmi ja bálggusortnet ovddastit dihtolágan láddelaš oainnu boazodoalus, mas boazu adnojuvvo dušše šibihin, ja boazodoallu lea oassi eanandoalus (Lehtola 2005: 126). Sáhttába juobe dadjat, ahte eanandoallu lea dán láddelaš boazodoallohálddašanmálles váldoealáhus ja boazodoallu easka oalgeealáhus (Näkkäljärvi & Pennanen 2000: 66).

2.1.1 Boazodálloláhka

Boazodálloláhka (590/1969) bođii fápmui jagis 1969 ja gomihuvvui jagis 1990. Boazodálloláhka dagai vejolažžan ja álkibun boazodoallái háhkat viesu ja vehá eatnama alccesis ng. stáhtaeatnamiin. Láhka lei álgoálggus oaivvilduvvon buohkaide, geaid váldodienas bođii boazodoalus. Láhka dárkkistuvvui jagis 1974 ja dan mielde maid eavttut fidnet boazodálu šadde loážžadeabbon. Boazodállolágas ii lean aktage máinnašupmi siiddaid dehe sámiid rivttiin. Eanas boazodáluin ceggejuvvojenai sámiid ruovttoguovllu olggobeallái. Boazodálu ožžo maid dakkár olbmot, geat oamaste eatnama jo ovddežis. (Gč. Renko & Sutinen 2006.) Boazodáluide eai gula ee. rievttit čáziide (Hyvärinen 2010: 138–139).

Go boazodálloláhka lei riikkabeivviid giedahallamis, de riikka-beaiáirasat Tuure Salo ja Veikko Vennamo cuiggodeigga, ahte boazodálloláhka ii váldde vuhtii sámiid, eandalii johtti sámiid, dárbbuid (PTK 38/1969 vp: 600). Maiddái jagis 1974 bargojuvvon boazodállolága dárkkisteami olis dahkkon Klemola sierraoaivilis oidno, ahte láhkaevttohus ii vuhtiiváldde sámiid rivttiid (KM 39:1973). Boazodálut maid háddjeje boazosámi servošiid (Korpijaakko 2000: 71).

2.1.2 Láhka boazodoalu ja luondduealáhusaid strukturdoarjagiin

Boazodoalu doarjagiin mearriduvvo dán áigge sierralágas boazodoalu ja luondduealáhusaid strukturdoarjagiin (986/2011). Dego Suoma boazodoallolágas, de dán lágasge eai namuhuvvo siiddat sierra.

Strukturdoarjjalága vuosttaš paragrafas nappo ulbmilparagrafas buktovuvvo gal ovdan, ahte dán «lága vuollásaš doaimbajuin galgá gidet erenoamáš fuopmášumi sámiiid vejolašvuodaide álgoálbmogin bajásdoallat ja ovddidit iežaset kulturhápmái gullelaš ealáhusaid sámiiid ruovttuguovllus». Sátnehápmi dávista vuodđolága 17.3 § sátnehámi. Dát ulbmil ii goitge ollašuva geavatlaččat, daningo lága 4 §:s boazodoaluin dárkkuhuvvo «boazodoallolágas oaivvilduvvon boazodoallu», daningo Suoma boazodoalloláhka ii dovddas sierra sámiiid boazodoalu (Hyvärinen 2010: 136).

2.2 Guolástanlágat

Suoma iehčanasvuoda áigge vuosttas guolástanláhka (503/1951) ása-huvvui jagis 1951. Dán lágas eai máinnašuvvon siiddat dehe sámít. Čuovvovaš guolástanláhka (286/1982) válbmejuvvui Suoma riikkabeivviin 1970-logus aktanaga Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddaid čáhcerádjegavvanláhkaevttohusain. VLG giddii delle fuomášumi dakkár sámiiid guolástanrivttiide, geat eai oamastan eatnama:

[...] Maid luondduealáhusain mearkkašahtti oasi dietnasa ožžon olbmui, geat eai oamas eatnama ja geat orrot dain gielddain, main maid **eanas gullet sámeálbmogii**, lea árbevirolaččat leamašan ja lea ein rádjegavvanlága dárkkuhan dihto čázadagain dákkár **unnimustá návddašanrivttiide sulastahtti guolástanriekti**, mii čielgasit unno rádjegavvanlága dárkkuhan čáhcerádjegavvama ollašuhttima olis, mii lea dál giedahallamis ja jus čáhceguovllut šaddet guolástanláhkaásaheamis oaivvilduvvon almmolaš guolástanhálddahusa birii. Go daddjojuvvon eatnama oamaskehtes álbmoga guolástanriekti sihke ámmátguolásteami ja ruovttudárboguolásteami lunddogin galgá adnojuvvot dakkár opmodaga árvosaš ovdun hálddašeaddjai, gii lea vuodđoláhkaválgagotti geavadis **gehččojuvvon návddašit ráđđehushámi 6 §:s dárkkuhuvvon opmodatsuojis**, galgá čáhceguovlluid rádjegavvanláhka giedahallot **vuodđolága ásahanortnegis**. (PeVL 7/1978 vp: 2; čállit deatuheapmi.)

VLG maid lasiha, ahte čáhceguovlluide don doloža rájes návddašemiin dehe iežá vugiin ožžojuvvon priváhta rievtti dorvvasteami dihte čáhcerádjegeavvanláhkii galggalii lasihit cealkaga, mii oaivvilda, ahte láhka lea seammá maiddá luondduealáhusain ealli *siidda (saamelaiskylä)* doloža rájes geavahemiin (*ylimuistoinen nautinta*) dehe iežá vugiin ožžojuvvon vuoigatvuodaid olis (ibid. 3).

VLG čoakkánbeavdegirjjiin ja áššedovdicealkámušain oidno, ahte dáluhis sámiid rivttiid ja siiddaid sajádaga vuhtiiváldima sivvan VLG cealkámušas ledje namalassii dološ siiddaid rievttit (gč. PeV PTK 7/1978 vp). Antero Jyränki buktá ovdan iežas cealkámušastis, ahte sámiin dán golmma davimus gieldda guovllus lea ein dievas guolástanriekti iežaset orrungieldda čáziide. Dát riekti gulai álgoálggus siiddaide ja sámit leat doalahan dán rievtti juo čuđiid jagiid gaskkalduvakeahtá (PeV PTK 19.05.1978 mielddus b 7 7/1978 vp: 6). Mikael Hidén vuohon buktá ovdan, ahte siiddaid rievttit eai leat gomihuvvon dehe heaittihuvvon mainnaga lágain (PeV PTK 19.05.1978 mielddus a 7 7/1978 vp: 11). VLG čoakkánbeavdegirjjiin maid oaidná, ahte mánggat Ohcejoga beale sámit geain ledje vejolaččat dálut bealušte riikkabeivviid evttohusa ja guottihe čáhcerádjegeavvama¹¹ ollašuhttima riikkabeivviid evttohusa mielde. Eanodaga dáluhis sámit vuohon vuostálaste čáhcerádjegeavvama. (Gč. PeV PTK 03.04.1978 7/1978 vp: 7–10.)

Riikkabeivviid vuodđoláhkaválgagoddi suddjii nu garrasit dáluhis sámiid guolástanrivttiid, ahte jagis 1993 dat celkkii, ahte guolástanlága ii sáhte rievdadit oppa vuodđolága ásahanortnegisge¹², jus dat heajuda sámiid opmodatrievtti (gč. PeVL 30/1993 vp: 2). Čáhcerádjegeavvama mañnel jagis 1997 ásahuvvui ođđa guolástanláhka (1212/1997) ja dan

11 Čáhcerádjegeavvan čadahuvvui Suomas Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddain stuorajuogu mañnel 1970–1990-loguin. Das meroštallojuvvoje giliid dehe juohkegottiid (*jakokunta, skifteslag*) aktasaš čáhceguovllu rájit stáhta čáhceguovllu vuostá (Korpijaakko-Labba 2003: 334).

12 Suoma vuodđolága 73 § mielde vuodđolága ásahanortnet dárkkuha, ahte láhkaevttohus dohkkehuvvo vuosttažin lága nuppi giedahallamis riikkabeivviid ovttageardán eanetloguin. Dan mañnel láhkaevttohus guđđojuvvo vuoiñjastit čuovvovaš válgabadjái. Válggaid mañnel čoahkkaneaddji riikkabeivvit jotket vuoiñjastan láhkaevttohusa giedahallama ja dat galgá dohkkehuvvot de mearreeanetloguin, nappo 2/3 jienastusas addojuvvon jienain. Láhkaevttohus ii goitge guđđojuvvo vuoiñjastit válggaid badjel, jus dat almmuhuvvo hohpolazžan unnimustá 5/6 guottáhusain. Dan mañnel láhkaevttohus sáhtá dohkkehuvvot 2/3 eanetloguin.

boadusin Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gieldalaččat ožžo lobi guolástit nuvttá daid gielddaid ng. stáhtačáziin. Dasa lassin ng. almmolaš guolástanrievttit, dego stággoaggun, viiddiduvvoje guoskat maid daid ovdalis máinnašuvvon gielddaid jávrride ja jogaide (HE 143/1997 vp: 2).

Sihke Johtti Sápmelaččat -searvi ja njeallje Eanodaga sámi, geat eai oamastan eatnama, ledje duhtameahtumat jagi 1997 guolástanláhkii ja váide lága ásaheami maŋjel áššis Eurohpá olmmošriekteduopmostullui (EOD). Váidaleddjiid mielas dát odđa láhka ee. loavkidii sin opmodatsuoji ja vealahii sin. EOD dutkkai aktonas olbmuid váidalusa, muhto geahčai, ahte váidaleaddjit eai bastán nohkka čájehit, got odđa láhka vealahii sin ja váikkuhii sin opmodatsuodjái. (Gč. ECtHR 18 January 2005.) EOD ii máhttán árvoštallat, got guolástanrivttiid viiddideapmi váikkuhii váidaleddjiid rivttiide (Koivurova 2013: 234). Sámiid geahččanguovllus lea goitge oppalaš dásis čielggas, ahte rivttiid viiddideapmi ee. lasiha guollebivddu ja unnida sámiid vejolašvuodaid guolástit sin árbevirolaš eatnamiin.

Ovdalis máinnašuvvon Eanodaga, Ohcejoga ja Anára gieldalaččaid nuvttá guolástanlohpi lea dálá jagi 2015 guolástanlágas (379/2015) goitge gáržžiduvvon. Lága ovdabargguin ákkastallan sámiid guolástanrivttiin maid lea rievdan. Ohcejoga, Anára ja Eanodaga gieldalaččaid friija guolástanrivttiid vuodđun eai adnojuvvo šat opmodatsuodji ja siiddaid rievttit, baicce guolásteami dehálašvuoda báikkálaš olbmuide (HE 192/2014 vp: 37). Láhkaevttohusas celkojuvvo, ahte siiddaid (*lapinkylä*) rievttit leat historjjálaččat dábálaččat guoskan dušše fal iežas siidda guovllu iige nuppi siiddaid guovlluide viiddiduvvon guolástanriekti dovdojuvvo (ibid. 36). Dát dulkojuvvo lea nuppe dáfus boastut danin go dološ siiddaid áigodagas siseatnama siiddaid siiddaolbmot guoláste mearrasámi siiddaid guovlluin ja maid nuppe ládje mearrasámi siiddaolbmot guoláste siseatnama siiddaid jávrriin (gč. ee. Schnitler 1962: 314–315). Dál go guolástanlága vuodustusain leat sihkkon eret opmodatsuoji ákkaid, de láhkaásaheadji lea várra maid huobmán, ahte delle guolásteami lea álkit geahččalit ráddjet. Ná geavai dálá guolástanlága olis ja nuvttá bivdu ráddjejuvviige dihto oalgejogain Eanodaga, Anára ja Ohcejoga guovllus. Lea goitge buorre muitit, ahte vaikko siiddaolbmuid rievttit eai leat dovddastuvvon lágas, de dat ii dárkkut, ahte

rievttit livčče jávkan. Suoma alimus rievtti duomus jagis 2022 boahtá ovdan, ahte ovdalis máinnašuvvon jagis 2015 bargon láchkarievdadus guolástanláhkii rihkku sámiid rievtti álgoálbmogin ovddidit ja doalahit iežaset giela ja kultuvrra.¹³

2.3 Meahcástanlágat

Suoma meahcástanláhkaásaheami prinsihppan lea leamašan álggu rájes dat, ahte eananoamasteaddjis lea leamašan aktoriekti meahcásteapmái dain eatnamiin, maid son oamasta (KM 12/1921: 2). Meahcástanriekti lea ná riekti, mii návddaša vuodđolágas áсахuvvon opmodatsuoji (KM 37/1949: 10).

Suoma iehčanasvuoda áigge vuosttas meahcástanláhkii (146/1932) guoskevaš komiteasmiehttamušas daddjo, ahte go johtti boazodolliide (*paimentolaisina eläville porojen pitäjille*) sáhtta leat dárbu miedihit juogalágan viiddidemiid daidda ráddjehusaide, maid meahcástanláhka sisttisdoallá, de komitea lea lága 4 §:i váldán njuolggadusa, man jalgii dan lea láhkaásahemiin vejolaš miedihit ilmmá, ahte meahcástanlága dárbbáša iežáhuhttit (KM 12/1921: 20). *Johtti boazodoallit* dárkkuhit oalle sihkkarit johtti siiddaolbmuid. Siiddaolbmuid sajádat lea dovddastuvvon dán lágas sullii seamma ládje go jagi 1923 luonddusuodjalanlágas (gč. 2.4). Lea mearkkašahtti, ahte dát njuolggadus lea addon dan áiggis, go siiddaolbmot mákse vel siidavearu.

Suoma dálá meahcástanláhka (615/1993) lea leamašan fámus jagi 1993 rájes ja dat lea dárkkistuvvon mánggii dan mañjel. Nu gohčoduvvon stáhtaeatnamiin sáhtta Lappi ja Kainuu eanangottiin ja Davvi-Nuortabađaeatnama eanangotti dihto gielddain bivdit Suoma dálá meahcástanlága jalgii dakkár, geas lea ruoktogiela dain ovdalis máinnašuvvon guovlluin. Dát guovlu lea seammá go boazodoallolágas áсахuvvon

13 Sivaheaddji gáibidii báikkálaš sápmelaččaide A, B, C ja D ránggáštusa lobihis guollebivddus, go sii ledje guolástan vuokkain ja stákkuin stáhta čázádatguovllus Veahčajogas Meahciráddehusa lobi haga. Alimus riekti árvvoštalai čovdosis ákkastallama mielde, ahte guolástanlága 10 § 2 momeantta (379/2015) mielde luosa ja dápmoha goargjanguovllu sierra guolástanlohpi ja dasa laktojuvvon lohpevuogádat dagahit nu mearkkašahtti ráddjehusaide báikkálaš sápmelaččaide, ahte njuolggadusa guoskadeamis livččii čielga ruossalasvuolta sidjiide vuodđolága 17 § 3 momeanttas dorrvastuvvon vuoigatvuodaiguin. Guolástanlága njuolggadus guddojuvvui vuodđolága 106 § vuodul guoskatkeahhtá, ja sivahus lobihis guollebivddus hilgojuvvui. (AR:2022:26, s. 1.)

boazodoalloguovlu. Láhkaevttohusa vuodustusain máinnašuvvo dušše, ahte davimus Suomas ássi olbmui lea don doloža rájes leamašan friddja meahcástanriekti (HE 300/1992 vp: 10). Vaikko dat ii leat meahcástanlágaid ovdabargguin buktojuvvon ovdan, de orru, ahte álgoálggus siiddaolbmuid gullon meahcástanrievttit leat Suomas vehá seamma ládje kollektiviserejuvvon buohkaide go boazodoalloriekti.

Rievssahiid ja gironiid gárdun lea meahcástanásahusa (666/1993) jalgii lobálaš Suomas dušše Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddaid guovllus. Dát guovlu lea seammá go guolástanlágas meroštallojuvvon guovlu gos siiddaolbmuid rievttit leat leamašan nuvtá guolásteami vuodđun, muhto meahcástanásahusas ii leat dađi dárkkibut čilgejuvvon dán njuolggadusa riektivuodđu. Oalle sihkarit dan sivvan lea dušše dat, ahte rievssahiid ja gironiid gárdun lea dábálaš dán guovllus iige iežá sajis.

2.4 Jagi 1923 luonddusuodjalanláhka

Suoma iehčanasvuoda áigge vuosttas luonddusuodjalanláhka (71/1923) bodii fápmui jagis 1923. Dán lága 4 §:s daddjo, ahte ásahusain sáhtá muddet dakkár spiehkastagaid lága 2 §:s máinnašuvvon gildosiidda, mat almmolaš suodjalanguovllus dehe dan lahkosis orru populašuvnna dehe johtti siiddaolbmuid (*paimentolaislappalaisten*) ovddu dihte dehe minddar leat dehálaččat. Lága ovdabargguin čilgejuvvo, ahte ráfáiduh-tinmearrádus, mii guoská stáhtii gullelaš guovllu, ii oaččo ráddjet dakkár rievtti, man muhtin lea jo dan ovdal háhkan dehe joksan. (KM 10/1921: 31.) Ná gehččojuvvui, ahte siiddaolbmui lei vel jagi ovdal siidavearu heaittiheami riekti eatnamii dehe ealáhussii, muhto dát ii geatnegahtán láhkaásaheaddji masage (Hyvärinen 1979: 82). Tearbma *johtti siiddaolmmoš* lea leamašan Suoma láhkaásaheamis jagi 1997 rádjai, nappo dassáži go jagi 1923 luonddusuodjalanláhka gomihuvvui. Jagi 1996 luonddusuodjalanlágas (1096/1996) dát tearbma ii šat gávdno, muhto das gávdno gal tearbma *sápmelaš*. (Hyvärinen 2010: 120–121.)

3 Siiddat iežá láhkaevttohusain ja lágaid ovdabargguin

3.1 Sámeláhkaevttohusat

Sámeláhka geahččaluvvui čadahuvvot vuosttas geardde 1950-logu álgus ja nuppádis 1970-logus. Goalmmát dehege jagi 1990 sámeláhkaevttohusa ulbmilin lei máhcahit ng. stáhtaeatnamiid oamastusa ruovtto-luotta siiddaide. Evttohusa jalgii dáluid olggobeallái báhcán guovllut sámi ruovttuguovllus dehege dálá stáhta meahcceguovlu ja dasa vuodđuduvvon suodjalanguovllut šattale sámiid aktasašeatnamin. Sámiid aktasaš eanan livččii juohkašuvvan sierra siiddaid guovlluide ja livččii siiddaid oamastusas. Siiddaid aktasašeanan (*yhteismaa*) livččii juogekeahes eanan- ja čáhceguovlu, mii merkejuvvolii giddodatregisterii (*kiinteistörekisteri, fastighetsregister*) stáhtaeatnama sadjái. (KM 32/1990: 47.) Dát láhkaevttohusat eai goitge goassege mannan Suoma riikkabeivviide.

3.2 Vuodđoláhkaváljagotti cealkámuš jagis 2004

Suoma riikkabeivviid vuodđoláhkaváljagoddi buvttii ovdan jagis 2004 Bállas-Ylläs álbmotmeahci vuodđudanplánaid olis hábmejuvvon cealkámušas siiddaid rivttiid. Vuodđoláhkaváljagoddi celkkii, ahte manemus áiggi dutkamuš lea bidjan stáhta oamastanrievtti eatnamiidda gažaldatvuložin. Lea maid čájehuvvon, ahte siiddaide (*lapinkylä*) gullon bearrašiin ja siiddaid osolaččain lea leamašan juogo akto dehe ovttas nuppiiguin dálá oamasteaddji hálddašeapmái sulastahti riekti dehege oamastanriekti vearroeatnamiidda. Vearroeatnamat leat leamašan guollečázit, bivdobáikkít, guohtuneatnamat ja iežá sierranas geavahussii čujuhuvvon guovllut. (PeVL 29/2004: 4.)

4 Loahpahus

Siiddaid ja siiddaolbmuid sajádat ii leat dovddastuvvon Suoma dálá boazodoallo-, guolástan- dehe meahcástanlágas iige iežáinge sierralágain, mat leat leamašan dán dutkamuša gáldomateriálan. Eandalii eanan- ja vuovdedoalloomisteriija ii leat háliidan dovddastit ja čielggadit siiddaid ja sámiid rivttiid eatnamiidda, čáziide ja ealáhusaide. Dát vuhtto čielgasit boazodoallo- ja guolástanlágaid válmmaštallamis. (Lehtola 2005: 120.)

Dego dán artihkkala álggus lea buktuojuvvon ovdan, de Suoma vuodđolága 17.3 § jelgii sámiin lea álgoálbmogin riekti doalahit ja ovdidit iežaset giela ja kultuvrra. Dát lea ng. kultuvrralaš riekti, man vuodđun lea ee. Ovttastuvvan našuvnnaid siviila ja politihkalaš rivttiid soahpamuša artihkal 27. Dát vuodđolága prinsihpat eai goit oidno dain sierralágain, mat gusket sámiide mihtilmas ealáhusaide. Dasa lassin siiddaid ja siiddaolbmuid árbevirolaš eanan- ja čáhcerievttit leat maid priváhtarievttit, mat leat dovddastuvvon jo olu ovdal go odđaaigásaš álbmogiidgaskasaš riekti lea šaddan ja olmmošriektesoahpamušat leat dahkkon. Dan dáfus sáhtá dadjat, ahte sihke sámiid kultuvrralaš rievttit ja siiddaid árbbolaččaid priváhtarievttit eai leat jur dovddastuvvon Suoma láhkaásaheamis. Nuppe dáfus jus rievttit leat dovddastuvvon, de dat leat čállon lágaide nu, ahte dat eai geatnegahte mearrideddjiid doarvái (ee. sohkamearka boazodoallolágas dehege sámiid riekti doalahit ja ovddidit iežaset kultuvrra lágas boazodoalu ja luondduealáhusaid strukturdoarjagiin).

Dego ovdalis máinnašuvvon Suoma vuodđoláhkaváljagotti cealkámuš jagis 2004 geažida, de Suoma stáhta ii leat bastán čájehit lágalaš oažžuma (*laillinen saanto*) dasa, got siiddaid eatnamat leat sirdašuvvan stáhtii. Eandalii ILO 169 -soahpamuša válbmaneami maŋnel sámiid čáhce- ja eananáššit leat geahččaluvvon čoavdit Suomas ng. politihkalaš geainnu bakte mánga geardde. Bohtosat leat dán rádjai leamašan láivvit. Aktan sivvan dasa lea, ahte Suoma politihkalaš mearrideaddjit ja stáhta ovddasteaddjit leat guldalan ja deattuhan dán áššis eanetge váldoálbmoga go sámiid oainnuid.

Gáldut

Girjjálašvuohta

Aikio, Samuli 1992: *Olbmot ovdal min*. Ohcejohka: Girjegiisá Oy.

Hirvonen, Ari 2011: *Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/225264>

Hyvärinen, Heikki J. 1979: *Saamelainen kiinteistö oikeudessamme*. Saamelaisvaltuuskunnan julkaisuja 1. Anár: Sámi Parlameanta.

- Hyvärinen, Heikki J. 2010: Saamelaisten kulttuurin ja elinkeinojen sääntely. – Kai Kokko (doaimm.), *Kysymyksiä saamelaisten oikeusasemasta*. Rovaniemi: Lapin yliopisto. 120–148.
- Karhu, Juha 2003: Perusoikeudet ja oikeuslähdeoppi. – *Lakimies* 5/2003: 789–807.
- Kelsen, Hans & Nikkola, Olli 1968: *Puhdas oikeusoppi (Reine Rechtslehre)*. Helsinki: WSOY.
- Koivurova, Timo 2013: Jurisprudence of the European Court of Human Rights regarding indigenous peoples: retrospect and prospects. – Malgosia Fitzmaurice & Panos Merkouris (doaimm.), *The interpretation and application of the European Convention of Human Rights. Legal and practical implications*. Leiden: Martinus Nijhoff. 217–257.
https://doi.org/10.1163/9789004242838_009
- Korpijaakko, Kaisa 2000: Threats to reindeer herding. – Klemetti Näkkäljärvi & Jukka Pennanen (doaimm.), *Siiddastallan. From Lapp communities to modern Sámi life*. Anár: Sámi Musea. 71.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa 2000: *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa – kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun*. Diedut 1/1999. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Korpijaakko-Labba, Kaisa 2003: Valtionmaat Suomen kiinteistöjärjestelmässä – erityisesti silmällä pitäen saamelaisten maa-oikeusasiaa. – Mika Hemmo (doaimm.), *Oikeustiede / Jurisprudentia. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen vuosikirja XXXVI*: 295–350.
- Labba, Oula-Antti 2024: Durdnosa Sámi guovllu siiddat ja siiddaolbmot čálalaš gálduin 1500-logus 1900-lohkui. – *Sámi diedalaš áigečála* 2024:1: 73–99.
- Lehtola, Veli-Pekka 2005: *Saamelaisten parlamentti*. Anár: Sámediggi.
- Magga, Anne-Maria 2018: ”Ounastunturin terrori” ja uudisasutus Enontekiöllä. Saamelainen poronhoito suomalaisen asuttajakolonialismin aikakaudella. – *Politiikka* 60 (3): 251–259.
- Niemivuo, Matti 2008: *Lain kirjain. Lakitekniikka ja lakikieli*. Helsinki: Edita.
- Näkkäljärvi, Klemetti & Pennanen, Jukka 2000: The assimilation of Sámi reindeer-herding administration into the Finnish government. – Klemetti Näkkäljärvi & Jukka Pennanen (doaimm.), *Siiddastallan. From Lapp communities to modern Sámi life*. Anár: Sámi Musea. 66.
- Renko, Merja & Sutinen, Taru 2006: *Poroja kahta puolen puuta – tutkimus porotilojen kehityksestä ja toimeentulosta*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Sara, Mikkel Nils 2010: Mainna lágiin galget siiddat joatkahuvvat? Siidda sulladallama gažaldagat. – *Sámi diedalaš áigečála* 2/2010: 25–55.

Schnitler, Peter 1962: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745*. Oslo: Oslo: Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt.

Siltala, Raimo 2001: *Johdatus oikeusteoriaan*. Forum iuris: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut X. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Virggálaš gáldut

HE 9/1924 vp = Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Helsinki 1924.

HE 31/1930 vp = Hallituksen esitys Eduskunnalle poronhoitolaiksi. Helsinki 1930.

HE 69/1985 vp = Hallituksen esitys Eduskunnalle poronhoitolaiksi. Helsinki 1985.

HE 244/1989 vp = Hallituksen esitys Eduskunnalle poronhoitolaiksi. Helsinki 1989.

HE 300/1992 vp = Hallituksen esitys Eduskunnalle metsästyslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. Helsinki 1992.

HE 309/1994 vp = Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta. Helsinki 1994.

HE 143/1997 vp = Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kalastuslain muuttamisesta. Helsinki 1997.

HE 192/2014 vp = Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kalastuslain muuttamisesta. Helsinki 2014.

KM 10/1921 = Lainvalmistelukunnan ehdotus n:o 10 valtioneuvostolle. Ehdotus luonnonsuojelua koskevaksi lainsäädännöksi. Helsinki 1921.

KM 12/1921 = Komiteanmietintö n:o 12 valtioneuvostolle. Mietintö metsästyslainsäädännön uudistamista varten asetetulta komitealta. Helsinki 1921.

KM 8/1929 = Komiteanmietintö n:o 8 valtioneuvostolle. Erinäisiä poronhoitoa koskevia kysymyksiä selvittämään asetettu komitea. Helsinki 1929.

KM 37/1949 = Komiteanmietintö n:o 37 valtioneuvostolle. Metsästyslaki uudistamaan asetetun komitean ehdotus uudeksi metsästyslaiksi perusteluineen. Helsinki 1949.

KM 12/1952 = Saamelaisasiain komiteanmietintö. Helsinki 1952.

KM 39/1973 = Porotilalain tarkistustoimikunnan mietintö. Helsinki 1973.

KM 26/1976 = Poronhoitolakitoimikunnan mietintö. Helsinki 1976.

KM 32/1990 = Komiteanmietintö n:o 32 valtioneuvostolle. Saamelaisasiain neuvottelukunnan mietintö I. Ehdotus saamelaislaiksi ja erinäisten lakien muuttamiseksi. Helsinki 1990.

KM 14/2001 = Saamelaistoimikunnan mietintö. Helsinki 2001.

MvM 12/1946 = Maatalousvaliokunnan mietintö N:o 12 hallituksen esityksen johdosta uudeksi poronhoitolaiksi. Helsinki 1946.

PeVL 7/1978 vp = Perustuslakivaliokunnan lausunto n:o 7 hallituksen esityksestä Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa suoritettavaa vesialueiden rajankäyntiä sekä kalastamista pohjoisella vesialueella koskevaksi lainsäädännöksi. Helsinki 1978.

PeVL 3/1990 vp = Perustuslakivaliokunnan lausunto n:o 3 hallituksen esityksestä poronhoitolaiksi. Helsinki 1990.

PeVL 30/1993 vp = Perustuslakivaliokunnan lausunto n:o 30 hallituksen esityksestä laiksi kalastuslain muuttamisesta. Helsinki 1993.

PeVL 29/2004 = Perustuslakivaliokunnan lausunto n:o 29 hallituksen esityksestä laeiksi Pallas-Yllästunturin kansallispuistosta sekä eräiden luonnonsuojelualueiden perustamisesta valtionmaille annetun lain muuttamisesta. Helsinki 2004.

VaVM 28/1924 = Valtionvarainvaliokunnan mietintö N:o 28 hallituksen esityksen johdosta, joka sisältää ehdotuksen laiksi eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Helsinki 1924.

Duopmostuoluid duomut ja mearrádusat

AR:2022:26 = Suoma alimus rievvti duopmu Veahčajoga guolástanáššis jagis 2022.

ECtHR 18 January 2005 = European Court of Human Rights application no. 42969/98 by Johti Sápmelaččat ry. and Others against Finland.

KHO:2016:212 = Suoma alimus hálddahusrievvti mearrádus Neakkela bálgosa boazomearkaáššis jagis 2016.

Iežá gáldut

PeV PTK 7/1978 vp = Suoma vuodđoláhkaváljagotti čoakkánbeavdegirjjit 03.04.1978, 04.04.1978 ja 19.05.1978 aktan mildosiiguin.

PTK 38/1969 vp = Riikkabeivviid čoakkánbeavdegirji 09.05.1969.

Oanádusat

KM Komiteasmiehttámuš

VLG Vuodđoláhkaváljagoddi

Sámi siidas and siida people in the special laws and preliminary works of laws during the Finnish independence era

My article aims to investigate the recognition of the legal status of *siidas* (Sámi villages) as collectives, along with their individual members, within the framework of special laws (*lex specialis*) and legislative preparations during the period of Finland's independence (1917–). My research questions include: what was and is the legal status of *siida* and *siida* members in this era, how has the status changed and why. The region of focus for my research encompasses the Sámi homeland in Finland. During the initial years of Finnish independence, the legal standing of *siida* members were frequently mentioned in legislative proposals and other preparatory documents. However, the legislation that was enacted failed to acknowledge their status and rights. For example, the reindeer herding rights of the Sámi *siida* people have been extended to the descendants of Finnish settlers without a legal basis. Numerous efforts were made by individual Sámi individuals and the Sámi Parliament to seek recognition of the legal status of Sámi villages and their residents within the *lex specialis*.

Keywords: Sámi villages, fishing, reindeer herding, hunting, legal status of *siidas*

Oula-Antti Labba
oulaantti.labba@gmail.com

Muitalusaid mearkkašupmi otná servodagas: Sámi lágaid ozus narratiiva láchkametoda bokte

FIERRANJOT KIRSTTE RÁVDNÁ¹

Artihkal guorahallá sámi lága ja láchkaprinsihpaid narratiiva láchkametoda vehkiin Gufihttara lonuhus -muitalusa vuodul. Narratiiva láchkametoda leaba hábmen eamiálbmotlága dutkit Val Napoleon ja Hadley Friedland, ja dat lea geavahuvvon viidát Kanadas mañimus nuppelogi jagi. Artihkkala ulbmil lea ovddidit eamiálbmotláchkadutkamuša Sámis ja sámi lágaid guorahallama servodaga ja árbbi siskkobealde, ovdanbuktit sámedutkamušii metoda, man eará eamiálbmotlágaid dutkit leat geavahan buriin ja mávssolaš bohtosiin, ja kártet Gufihttara lonuhus -muitalusa lágaid ja láchkaprinsihpaid. Artihkkala loahpas suokkardan mo gávdnon láchkaprinsihpaid sáhtá geavahit otná servodathástalusaid čoavdimis dego mánáidsuodjalusas, ja makkár áššiid váldit vuhtii, jos sámedutkamušas háliidit joatkit narratiiva láchkametoda geavaheami gávdnan dihtii sámiid iežaset lágaid ja láchkaprinsihpaid. Sámis gávdnojit dutkamušat sámi dáhpelágas, sámiid vieruid ja njuolggadusaid rollas nationála lágain ja láchkaásaheamis ja das mo gearretmearrádusat leat váldán vuhtii sámi dáhpelága, muhto narratiiva láchkametoda ii leat ovdal geavahuvvon sámi muitalusaid analyseremis ja sámi lágaid gávdnamis.

Fáddásáni: sámi láchka, eamiálbmotláchka, sámi muitalusat, láchkaprinsihpat, mánáidsuodjalus, gufihttarat, njálmmálaš árbevierru

1 Álggahus

Buot servodagain leat iežaset vuogit ordnet ja stivret iežaset, juohkit ovddasvástádusa, čoavdit riidduid, hálddašit soahpameahttunvuodaid ja riidduid ja ovddidit dorvvolaš- ja oadjebasvuoda. Eamiálbmotservodagat eai leat spiehkastagat. Numo eará servodagain, eamiálbmogiin leat sin iežaset árbevirolaš láchka- ja politihkalaš vierut, mat leat hábmejuvvon ráhkadit ortnega gaskavuodain olbmuid gaskkas ja olbmuid ja

1 Rauna Kuokkanen lea Deatnogáttis, Fierranjogas eret. Son bargá Lappi universitehta arktalaš eamiálbmotdutkanmuša dutkanprofessoran Roavvenjárggas.

eatnamiid gaskavuodain. Dábálaš koloniála áddejumi mielde eamiálbmogiin eai leamaš historjjálaččat eaige otnábeaivve leat iežaset lágat. Dákkár oaidnu vuodđduvvá badjelgeahččalas ja eahpelogalaš jurdagii ahte eamiálbmogat eai leamaš álbmogat, dahje dat eai leamaš doarvái siviliserejuvvon hábmet iežaset ortnega, servodaga ja lágaid. Nubbi dábálaš čuolbma lea oaidnu, man mielde legitiima láhka ii sáhte šaddat ja doaibmat almmá guovddáš autoritehtaid ja stáhta virggálaš láhkaásahusaid haga, numo olbmot dávjá maiddái eamiálbmotservodagain leat hárijánan jurddašit. Ásahusaid «váilli» dihtii eamiálbmogiid láhkaortnegat leat dávjá badjelgehččon ja uhcahaston ja daid leat atnán eahperelevántan dahje eahpeluohtehahttin hábmet rivttes láhttema prinsihpaid (Borrows 2010). Ásahusaid váili ii goit doala deaivása, baicce dat leat mánggii earáláganat go váldoservodaga ásahusat ja danin eai leat áddejuvvon ásahussan. Vaikko otná veardádalli láhkadutkamuš lea skáhpon buoret áddejumi eamiálbmogiid láhkaortnegiin, de lea áin liikká dárbu olu čiekŋalut dovdamušii ja analysii daid birra. Lea maiddái čielggas, ahte njálmálaš láhkaárbevierus ii leat dárbu kompleaksa ásahusaide (Glenn 2014).

Numo eará álbmogiin, sámiin leat maid guhká leamaš iežaset vuogit ja vierut ordnet ja hálddašit iežaset áššiid – doaimmaid, mat leat dábálepmosat man beare lága siskkobealde ja servodagas (vrd. Webber 2009). Ii leat dušše boastut muhto eahpelogalaš navdit ahte sámit dahje eará eamiálbmogat livčče lean árbevirolaččat «lágaheamit» (vrd. Friedland 2012). Boasttonavdosiin lágaid váilumis leat leamaš hui vahátlaš politihkalaš ja lágalaš čuovvumušat eamiálbmotservodagain (omd. Asch & Macklem 1991, Tully 1995). Mángga eamiálbmotservodagas, maiddái Sámis, historjjálaš ja otná koloniála proseassat leat cuvken vuodu, mii doallá eamiálbmotservodagaid čoahkis: diehtoortnegiid, gaska- ja oktavuodaid dihto eatnamiidda ja čáziide, dáin sorjavaš ealahusaid, gielaid, ja sosiála, politihkalaš, kultuvrralaš ja lágalaš vieruid ja dábiid.² Dasa lassin stáhtain lea guhkes historjá iežaset lágaid geavaheames eamiálbmogiid vuostá eatnamiid, identitehtaid ja rivttiid rivvemis. Eamiálbmotservodagaid huksen ja nanosmahttin gáibida dáid

2 Historjjálaš ja otnábeai kolonialismma birra Sámis geahča omd. Lawrence ja Åhrén (2016).

cuvkejuvvon ja háddjejuvvon osiid odđasit guorahallama ja vihkkehallama. Vuolggasadjin dása berre leat dat, ahte eamiálbmogat leat, numo earátge, fihtolaš álbmogat, ja ahte eamiálbmogiid lánkaárbevieruin gávdnojit dárbbaslaš ja mávssolaš intellektuála resurssat ja readdut kollektiiva jurddašeapmái ja soahpamii duostut otná servodatlaš hástalusaid.

Dán artihkkalis guorahalan sámi lágaid narratiiva lánkametoda vehkiin eatnašiid oahpes Gufihttara lonuhus -muitalusa vuodul. Narratiiva lánkametoda gohčoduvvo maiddá eamiálbmogiid riektegeavat -metodan (eang. *Indigenous case brief*) dahje ILRU-metodan. Manjmuš namahus lea oanádus namas *Indigenous Law Research Unit* Victoria universitehtas (Brihttalaš Kolumbia, Kanada), gos dutkit Val Napoleon ja Hadley Friedland leaba ráhkadan ja geavahišgohtán dán metoda. Mu artihkkalis leat golbma ulbmila: 1) ovddidit eamiálbmotlágaid dutkamusa Sámis ja sámi lágaid guorahallama servodaga ja árbbi siskkobealde, 2) ovdanbuktit sámedutkamii mávssolaš metoda, man eamiálbmotlágaid dutkit leat geavahan iešguđetlágan servodatlaš prošeavttain ja proseassain, ja 3) čielggadit narratiiva lánkametoda vehkiin Gufihttara lonuhus -muitalusa lánkaprinsihpaid. Artihkal álgá ságain *eamiálbmotláhka*-doahpáris ja eamiálbmotlága ja dan dutkamusa mearkkašumis ja viggamušain otná eamiálbmotservodagain. Dasto čilgen narratiiva lánkametoda dárkileappot. Gohčodan metoda *narratiiva lánkametodan* sirret dan eará narratiiva metodain iešguđet dieđasurggiin (gč. omd. Trinh 1989, Riessman 1993, Archibald 1997, Sterling 1997, Mohanty 2003). Goalmmát oasis guorahalan Gufihttara lonuhus -muitalusa metoda iešguđet lánkkiid bokte ja njealját, manjmuš oasis suokkardan ja ovdanbuvttán lágaid ja prinsihpaid, mat gávdnojedje muitalusas. Narratiiva lánkametoda geatnegahtá kollektiiva guorahallama muitalusain identifiserejuvvon lánkaprinsihpain oazžun dihtii loahpalaš bohtosiid. Dán artihkkala guorahallamis váilu oktasaš suokkardeapmi earáiguin sámeservodagas, man dihtii artihkkala bohtosat eai leat loahpalaččat.

2 Eamiálbmotláhka

Doaba *eamiálbmotláhka* (eang. *Indigenous law*) lea viiddit go *dáhpeláhkka* (eang. *customary law*). Eamiálbmotláhka sisttisdoallá geavadiid, vieruid ja vugiid, maid eamiálbmotservodagat leat hábmen ja geavahan ovdal ja maŋŋá kolonisašuvnna ráhkadit sosiála ortnega, ja maiguin sii leat hálddašan oktasaš áššiid, numo dahkan mearrádusaid, hálddašan eanan- ja čáhcegeavaheami ja čoavdán bearašáššiid ja iešguđetlágan riidduid ja sierraoaivilvuodaid. Eandalii Davvi-Amerihkás lea maŋimus moattelogi jagi áigge šaddagohtán odđa, dál jo bures sajiiduvvan dutkansuorgi, man vuolggasadjin lea ahte eamiálbmogiin leat álo leamaš ja ain leat sin iežaset láhkaárbevierut ja -ortnegat, main lea otnábeai mearkkašupmi (Henderson 1994, Tully 1995, Webber 1995, Ross 1996, Fletcher 2006, Christie 2009, Webber 2009, Borrowes 2010, Milward 2012, Napoleon 2013, Napoleon & Friedland 2014). Dán dutkansuorgái lea mihtilmas ahte dan sadjai ahte atnit eamiálbmogiid láhkaárbevieruid árvvoštallat stáhta láchkavuogádagaid, dutkit numo John Borrowes, Val Napoleon ja Matthew L.M. Fletcher suokkardit eamiálbmotlágaid sisdoalu ja detáljaid dáid árbevieruid siskkobealde ja geavahit metodologiijaid, mat dohkkehit ja atnet eamiálbmogiid vieruid láhkan. Maŋimus jagiid áigge dát ja ollu eará dutkit leat guorahalla-gohtán vuđolot gažaldagaid, numo teorehtalaš ja metodologalaš rámmaid, mat dorjot eamiálbmotlágaid prinsihpaid atnuiváldima geavadis otnábeavve. Eamiálbmotláhka oahpahuvvo Kanada muhtin universitehtaid láchkaskuvllain ja maidái váldoservodaga láhkaaddit ja gearretvuogádat eanet ja eanet dovddastit ja geavahišgohtet eamiálbmotlágaid oassin Kanada lágaid.³

Danne go eamiálbmogiin eai leat leamaš formála láhkaaddi ása-husat ja go eamiálbmogiid láhkaortnegat leat dihtomielaláčat biđgejuvvon, eamiálbmotlágaid identifiseremis, kártemis, áddemis ja dulko-mis leat mánggalágan váttisvuodát, numo daid gávdnan ja legitimeren

3 Kanadas omd. Victoria, Alberta, Saskatchewan, Ottawa, Windsor, ja McGill universitehtaid láchkaskuvllain oahpahit eamiálbmotlága. Mearrádusat mat dohkkehit dahje geavahit eamiálbmotlágaid Kanadas leat omd. *Delgamuukw v. British Columbia* [1997] 3 SCR 1010; *Mitchell v MRN*, 2001 SCC 33, [2001] 1 SCR 911; *Pastion v Dene Tha' First Nation* 2018 FC 648, paragrafát 1–14; *Beaver v Hill* 2018 ONCA 816, paragrafát 17 ja 58, ja *Restoule v. Canada (Attorney General)*, 2018 ONSC 7701.

(Fletcher 2006, Borrows 2010). Eanaš diliin eamiálbmotlágat eai leat leamaš čálalaš hámis ja danin eai leat gávdnamis dahje viežžamis seamma hámis go dábálaš láhkaresurssat. Dát hástalus lea ereliiggán stuoris davviguovlluid eamiálbmogiid láhkaarbevieruid guorahallamis, mat eai leat jur ollenge guorahallon lánhan. Davviriikkain gávdnokit dutkamušat sámi dáhpelágas, sámiid vieruid ja njuolggadusaid rolas nationála lágain ja lánkaásaheamis ja das mo gearretmearrádušat leat váldán vuhtii sámi dáhpelága (Solem 1970, Korpijaakko 1989, T. G. Svensson 1999, Oskal & Sara 2001, Bull 2004, Eriksen 2004, Helander 2004, Smith 2004, Hågvár 2006, Torp 2011, Helander-Renvall 2013). Dát dutkamušat eai leat goit geavahan eamiálbmogiid lánkadutkama siskobealde hábmejuvvon metodaid guorahallat sámiid lágaid ja lánka-prinsihpaid. Narratiiva lánkametoda ii leat ovdal geavahuvvon sámi muitalusaid analyseremis, muhto Kristina Labba lea guorahallan metoda heivema ja heiveheami sámi lánkadutkamuššii (Labba 2020). Lánkadutkamuša olggobealde gávdnokit muhtin guorahallamat das, mo sámi muitalusat ovdanbuktet rávvagiid etihkalaš láhttemii ja riektabargamii (omd. Magga ja earát 2002).

Dáhpelánkadutkamušaid lassin sámi rivttiid dutkamuš lea oalle viiddis dutkansuorgi, mii sisttisdoallá stáhta lánkaásaheami sámiid ektui, numo lánkahistorjja, vuodđolága, opmodatlága ja riikkaidgaskašaš eamiálbmotrivttiid. Dát dutkamuš guorahallá nationála ja riikkaidgaskašaš lágaid váikkuhusaid sámiide ja sin eanan- ja čáhcevuogiatvuodaide, opmodatrivttiide ja árbevirolaš ealáhusaide (Bengtsson 2004, Eriksen 2008, Skogvang 2012, Bankes & Koivurova 2013, Ravna 2013, Allard & Skogvang 2015, Åhrén 2016). Vaikko sámi lánka ii leat (vel) dovddastuvvon sierra lánkavuogá dahkan, de davviriikkalaš lánkatheoriija hállá *sámelánka*-doahpágis ja dohkkeha dan ahte sierra sámi lánkakultuvra gávdná (Allard 2015, E.-M. Svensson 2015, Skogvang 2017). Metodologalaččat sámi lánkadutkamuššii lea mihtilmas geavahit dábálaš váldorávnnji lahkonanvugiid ja normatiivvalaš lánkatheoriijaid.

Eamiálbmotlágat leat bálgát eamiálbmogiid iešstivrejupmái (gč. omd. Austin 2009). Lánka lea oassin hálddašeami ja stivrejumi struktuvrraid ja daninassii mávssolaš resursa buot servodagaid oktasaš áššiid stivremis. Konfliktačoavdinreaidduid ráhkademiin lánka meroštallá

olmmošlaš doaimmaid, gulahallama ja ovttasbarggu rámmaid. Ovdamearkka dihtii Ovttastuvvan našuvnnaid Eamiálbmogiid rivvtiid julggaštus (2007) nanne iešmearridanrievtti oassin eamiálbmogiid vuoi-gatvuodaid doalahit, ovddidit ja nanosmahttit sin iežaset lágalaš ja politihkalaš geavadiid, doaibmavugiid ja ásahusaid. Dát lea goit mángga eamiálbmogii leamaš váttis earret eará resursa- ja doarjjaváilli geažil muhto maddái danin go sii leat gártan čavga oassin stáhtaid vuogádagaid, mat leat vuđolaččat háddjen eamiálbmogiid iežaset vieruid, ortnegiid ja ásahusaid.

Eamiálbmogiid lágaid vuodđu lea servodaga politihkalaš, vuoinjalaš ja sosiála árvvuin, mat bohtet ovdan árbečehpiid ja earáid oahpa-husain ja láhttemis. Lágat gávdnojit mitalusain, danin go daidda leat čoggon eamiálbmogiid soahpameahttunvuodaid ja riidduid čoavdima vásáhusat ja viisodat. Muhtin mitalusat leat boarrásabbot go stáhtaid lágat. Dat leat doaibman beaktilit jahkeduháhiid, eaige leat goassige gomihuvvon dahje šluhttejuvvon. Mitalusaid sáhtta ovdanbuktit vugi-guin, mat čalmmustahttet čiekŋalut prinsihpaid ja ortnega, ja dáinna lágiin doibmet normatiivvalaš autoritehta gáldun riidduid čoavdimis. Ovdamearkka dihtii Amerihkás navajoálbmoga iežas gearretvuogádat geavaha mitalusaid vástidit láchkagažaldagaide dáhpáhusain, maid gearretvuogádat lea gohččojuvvon giedahallat (Borrows 2002: 13).

Riekteárbevierru mii vuodđuduvvá ovddit duomuid ja mearrá-dusaid dulkomii, gohčoduvvo *common law* -árbevierrun.⁴ Dan vuolgga-sadji lea gaskaáigásaš Englánddas ja dat lea viidát anus Englándda ovddeš kolonijain ja máilmmi ng. angloriikkain (USA, Kanada, Aotearoa, Australia jná.). *Common law* -árbevierru atná duopmostuoluid ovddit mearrádusaid lágalaččat čadni ovdadáhpáhussan (eang. *precedent*). Si-viilariekteárbevierus, man ruohttasat leat antihka romalaš lágain, leat fas riekteprinsihpat kodifierejuvvon oktilaš vuogádahkan (omd. čállon hápmái čohkkejuvvon nationála lágat), mii doaibmá rievtti ja riekteortnega primára gáldun (gč. Glenn 2014, viidát ja čihččet lohku).

4 *Common law* -terbmii ii leat vel vuogáiduvvan jorgalus sámegeillii ja danin dat lea eangalsgillii dán artihkkalis. Ruotageillii *common law* lea *vanlig lag* ja suomageillii *tapaoikeus*.

Eamiálbmogiid árbevierut ja mitalusat (maiddái Sámis) sihke sulastahttet ja spiehkcasit *common law* -árbevierus. Dat leat seammaláganat, go daid vehkiin vigget vuoduštit ovttamielalašvuoda viiddes prinsihpain ja juogo nannet dahje árvoštallat dihto spiehkastagaid viidát dohkkehuvvon njuolggadusain. Ovdadáhpáhusvuogádat ja eamiálbmogiid mitalusat leat seammaláganat maiddái danin, go guktot vurkejit vássán nákkuid ja daidda laktáseaddji čovdosiid fáktaid. Sihke eamiálbmogiid mitalusaid ja riektegeavada ovdadáhpáhusaid dulkojit áššedovdit ja dat ovdanbuktojuvvojit čulbmii heivvolaš vugiin. Dasa lassin sihke eamiálbmogiid mitalusat ja ovdadáhpáhusat leat daid guldaleaddjiid mielas autoritehtalaččat, ja daid njuolggadusaid rihkkumis leat lunddolaš, morálalaš ja kultuvrralaš čuovvumušat. Muitalusaid dulkon ovddida vuđolaš persovnnalaš ja ásahuslaš čatnašumi daidda árvvuide ja prinsihpaide, mat leat mitalusaid vuodđun. Buot dát bealit dorjot eamiálbmogiid mitalusaid guorahallama diehtoollisvuhtan, mii deavdá mánga seamma doaimma go riektegeavada ovdadáhpáhus (Borrows 2002: 14).

Eamiálbmogiid mitalusat spiehkcasit sihke hámi ja sisdoalu dáfus riektegeavada ovdadáhpáhusain dan vuodul mo daid leat rádján ja geavahan. Eamiálbmogat leat geavahan njálmmálaš árbevieru mitalit ja juogadit dehálaš dieđuid. Dát dieđut vurkojuvvojit ja juhkkujuvvojit vugiiguin, mat atnet árvvus muittu ja njálmmálaš ovdanbuktima ja mat dahket vejolažžan eamiálbmogiid lánkaortnegiid jeavddalaš ođasmahttima. Dákkár riektevuogádat ii leat sorjavaš vuosttas «autenttalaš» muitaleames dahje das, ahte mo nu lánkai mañit dáhpáhusat «billistivčče» riekteprinsihpa. Árbevieru ođđasit dulkon otná dárbbuid deavdimii leage dán metodologiija gievravuhta (Borrows 2002: 14).

Eamiálbmotlágaid guorahallan álgá otná eamiálbmogiid duohtavuodain ja vásáhusain, ii romantiserejuvvon jurdagiin vássán áiggis. Eamiálbmotlágaid guorahallamis leat positiivvalaš váikkuhusat servodaga návccaide váldit (ođđasit) atnui iežaset stivrenmáliid, ollašuttit iešmearrideami, birashálddašeami ja servodatplánema. Mángga eamiálbmogii sin iežaset lágaid kárten fállá ođđa vugiid dilis, mas dálá lahkonanvuogit ja ásahusat eai leat nákcen gávdnat holisttalaš čovdosiid guhkesáigásaš servodatváttisvuodaide.

2.1 Narratiiva láchkametoda

Napoleon ja Friedland leaba hábmen narratiiva láchkametoda ovttasbargadettiin čieža iešguđet guovllu eamiálbmotservodagain ja dat lea viidát geavahuvvon ja oahpahuvvon Kanadas. Metoda vuodđun lea *common law* -riekteárbevieru metoda, mii lea heivehuvvon eamiálbmogiid njálmmálaš árbevieru dárkilis suokkardeapmái. Sudno metoda inspirašuvdnan leamaš John Borrows bargu, mas son muitala ođđasit dihto máidnasiid ja geavaha *common law* -ovdadáhpáhusmetoda identifiseret láchkaprinsihpaid ovttaskas muitalusain. Go váldá vuhtii mo riektvuogádaga mearrádusat Kanadas leat maiddái muitalusat (nappo dárkilit hábmejuvvon dihto málle mielde dihto dieđuid muitaleapmi), Napoleon guoktá mielas orui heivvolaš ovttaštahttit dáid láchkapedagogihkaid. Buot ovdadáhpáhusat leat muitalusat maiddái danin, ahte dat álo ovddastit gean nu veršuvnna dáhpáhusain ja gean nu oaiviliid, ja dat leat searválagaid guorahallon ja dohkkehuvvon Kanada riektvuogádagas (Friedland & Napoleon 2015–2016: 22).

Napoleon ja Friedland välljiiga diđolaččat bargat almmolaš, čállojuvvon ja almmustuvvon muitalusain guovtti sivas. Soai eaba háliidan mannat iežaska ovttasbargoguimmiid lusa guoros giedaiguin ja dadjat «muital munnuide iežadet lágaid birra». Soai háliideigga garvit ekstraktiiva dynamihka, mii dávjá šaddá searvvušdutkanmušas ja mii soaitá ovttagardánahttit bohtosiid nu ahte dat šaddet dušše njuolggadusaid deskriptiiva čilgehussan. Nubbi sivva lei ahte soai háliideigga vuđolaš ságastallamiid ovttasbargoguimmiiguin ja oažžut kritihkalaš máhcahaga iežaska metodas. Danin soai barggaiga fokusjoavkkuiguin álo go vejolaš ja dagaiga jearahallamiid eambo go ovttain olbmuiin hávális. Sudno ulbmil lei hábmet vuollin bajás -áddejumi das, ahte láchka lea álo kollaboratiiva doaibma. Dáinna lágiin soai maiddái garvviiga oainnu, ahte lea dušše okta árbečeahppi dahje okta olmmoš, geas livčče rivttes vástádusat. Dát lei vuohki doarjut viidát čoahkkádusa ja juhkkujuvvon ovddasvástádusa, mat leat desentraliserejuvvon servodagaid guovddáš iešvuodat (Friedland & Napoleon 2015–2016: 22–23).

Narratiiva láchkametoda álgá árbevirolaš muitalusaid ja njálmmálaš historjjá dárkilis guorahallamiin ja analysain, man maŋná lea vuđolaš servodatlaš ságastallanproseassa, mas guorahallama bohtosat

suokkardallojuvvojit ja gažaduvvojit beaktilit. Seamma muitalusa iešguđet veršuvnnat váldojuvvojit mielde oktasaš guorahallamii, vai muitalusa ádden ja dulkon lea viidát ja čiekŋalut. Metodii lea mihtilmas dulkonproseassaid čađačuovgivuohta ja dárkilis gálduide čujuheapmi (omd. jearahallamat, fokusjoavkkut dahje njálmmálaš dahje almmustuvvon muitalusteavsttat). Metoda buvttada viđaosat syntesa, mas meroštallojuvvojit 1) riekteproseassat heivvolaš autoritehtalaš mearrideaddjiid meroštallama várás ja dat, mo riektečulbmii vástiduvvo, 2) vejolaš čovdosat dahje vástáduusat riektečulbmii, 3) lágalaš geatnegasvuodát, 4) substantiiva ja prosedurála rievttit ja 5) riekteprinsihpat. Substantiiva rievttit leat vuodđoolmmošrievttit ja -geatnegasvuodát. Dat muitalit maid olbmot sáhttet vuordit guhtet guimmiineaset dahje stivrejeadji orgánas. Prosedurála rievttit dábálaččat gusket vuoiggalašvuoda lágalaš mearrádusaid dahkamii. Albma eallimis substantiiva ja prosedurála rievttit dávjá mannet badjálaga (Friedland 2018: 99).

Eamiálbmotlágaid čielggadeapmi narratiiva metodain dahká vejolažžan siskkáldas oainnu, mii fas doarju čovdosa mearkkašumi ja dan heiveheami otná iešguđet diliin. Dát eastada lága šaddamis romantihkalaš dahje historjjálaš artefáktan. Mánŋga eamiálbmotservodaga Kanadas leat geavahan narratiiva láchkametoda, mii lea buvttadan juridihkalaš resurssaid áigeguovdilis riektegažaldagaid guorahallamii (Friedland 2018, Napoleon 2018).⁵ Metoda geavahuvvo lagaš ovtasbarggus eamiálbmotservodagaid árbečehpiiguin ja eará olbmuiguin ulbmilin buvttadit ovtas loahpparaportta, mii sisttisoallá vuđolaš guorahallama riekteprinsihpain. Dát lahkonanvuohki láchčá saji sierramielalašvuodaide, digaštallamiidda ja nyánssaide, mat gávdnojit buot doaimbi riekteortnegiin. Vaikko narratiiva metoda ii rievdat eamiálbmotlágaid, iige dat leat daid formála kodifieren, de dat buvttada dieđu ja áddejumi eamiálbmotlágain geavatlaš ja áddehahti hámis. Dáinna lágiin eamiálbmotlágaid lea álkit fáhtet, áddet ja geavahit. Narratiiva metodas juohke muitalus suokkarduvvo čuovvovaš málle vehkiin:

5 Ovdamearkkat narratiiva metoda bohtosiin leat gávdnamis Victoria universitehta Indigenous Law Research Unit neahttasiidduin <https://ilru.ca/research/>.

Dáhpáhus: *Muitalusá namma ja dievaslaš gáldodieđut.*

Ášši/čuolbma: *Mii lea muitalusá váldováttisvuohta? Maid muitalus geahččala muitalit guldaleaddjiide?*

Fáktat: *Guđe fáktain muitalusas lea mearkkašupmi dán čulbmii? Ášši mearrida relevánta fáktaid. Iešguđet fáktain lea mearkkašupmi dan mielde mii lea meroštallon muitalusá čuolbman dahje váldováttisvuohtan.*

Mearráduš/čoavddus: *Mii muitalusas mearriduvvo, mii čoavdá váttisvuođa? Jos muitalusas ii leat čielga olmmošlaš mearráduš, mii doaimmaid čoavdá váttisvuođa? Lea mávssolaš ahte dát lea symmetralaš identifiserejuvvo čuolmmain. Eanaš muitalusain leat mánga mearrádusa, ja lea mávssolaš fihttet, guđe mearráduš dahje doaibma buvttada čovdosa álggus meroštallon čulbmii.*

Čilgehus (sivva/vuodđu/ratio): *Mii lea čilgehus mearrádusa dahje čovdosa duohken? Leago čilgehus daddjon muitalusas? Jos ii, maid sáhtta atnit dajakeahtes čilgehussan mearrádussii dahje čovdossii? Dát lea vuodduštus, mii dahká proseassa láhkaanalysan. Muhtumin muitalusat dattet dan ieža, eará háviid dat leat implisihta. Juohke dáhpáhusas berre guorahallat *manin*-gažaldaga mearrádusa dahje čovdosa duohken.*

Ruođut: *Maid galgá bidjat ruođuid sisa dán muitalusas? Muhtin áššit soitet leat guorahallanrámma olggobealde, nappo dat eai leat dárbblašlaččat meroštallon čuolmma guorahallamii. Muitalusain ja láchkadáhpáhusain leat álo áššit, mat eai leat relevánttat analysa ektui. Dan sadjái go diktit daid heađuštit guorahallama, metoda ávžžuha bidjat daid ruođuid sisa dassái go leat guorahallan mánga muitalusá. Álo sáhtta maŋŋá suokkardit, makkár ságastallamiid ruođuid sisa biddjon áššit bohciidit – dávjá dáin ságastallamiin lea produktiiva vuorrováikkuhus muitalusáiguin (Friedland & Napoleon 2015–2016: 23–24). Ruođut geavahuvvojit gaskaboddosaččat vurket dakkár áššiid dahje beliid muitalusas, mat muđui hehtejit čovdosa gávdnamis. Ruođut leat ereliiggán dehálaččat olbmuide, geat leat bajásšaddan eamiálbmoga kosmologijja dahje epistemologijja olggobealde. Ovdamearkka dihtii jos muitalusat sisttisdoallet «badjellunddolaš» dahje eará elemeanttaid, maid dihto lohkki ii ádde, son sáhtta bidjat daid ruođuid sisa nu guhká go lea dárbu. Dáinna lágiin sáhtta maidái dovddastit ja dohkkehit ahte ii ádde buot sihkokeahtta*

maidige ollásit eret dahje heaittekeahttá láhkaprinsihpaid guorahalama (Friedland & Napoleon 2015–2016: 25).

Metoda geavahettiineaskka Napoleon guovttos Friedlandiin fuomášeigga, ahte muhtimin mitalusat molsašudde sakka. Muhtin mitalusat ledje váilevaččat, masá beare bihtát, go earáin ledje eanet procedurála dieđut. Dát nannii dan oainnu, man dehálaš lea bargat eanet go ovttain mitalusain juridihkalaš dutkamuša juohke oassesuorggis. Ovdamearkka dihtii deneálbmogii gullelaš vuoras George Blondin muituha, ahte juohke mitalus sáhtta leat iehčanas dahje dan sáhtta atnit oassin stuorát ollisvuoda (Friedland & Napoleon 2015–2016: 24).

Go duopmostuolu duomut ovdanbuktojit, mearrádusaid lea oalle álki identifiseret. Muitalusaid guorahaladettiin lea hui dábálaš, ahte lea hástaleaddji identifiseret áššáigullelaš mearrádusaid. Okta dábálaš feaila lea identifiseret juohke áidna mearrádusa man beare dahkki dahká, maid dakkáriid, mat čielgasit botnjet čuolmma vearrát guvlui dan sadjái ahte čovdet dan. Dát lea hástaleaddji maiddái danin, go mitalusain lea dávjá eanet go okta čoavdiviggamuš, mii ii doaimma dahje ii čoavdde ášši ollislaččat. Lea mávssolaš maid atnit mielas ahte buot lágat lihkadit. Almmolaš eallima áššiid identifiseren ja dulkonvejolašvuodaid viidodaga fuomášupmi lea ávkkálat go geahččalit gávdnat muhtin «autenttalaš» dahje «buhtes» váimmusmearkkašumi dahje dorvvastit dušše ovttá árbečeahpi áššedovdamuššii (Friedland & Napoleon 2015–2016: 24–25).

Napoleon guovttos fuomášuhttiba, ahte vaikko soai guorahallaba mitalusaid ja geavaheaba heivehuvvon dáhpeanalysisa (eang. *case brief*), de gávdnojit maiddái ollu eará resurssat, gáldut ja analysavuogit, maid sáhtta geavahit. Gávdnojit iešguđetlágan vuogit bargat mitalusaiguin ja suokkardit ja ovdanbuktit eamiálbmogiid lágaid. Ovdamearkka dihtii dihto lingvisttalaš lahkonanvuogit ja relašunmetodat identifiserejit riektegeatnegasvuodaid fuolkegaskavuhtan. Maiddái eanan ja seremonijat leat láhkagáldut. Narratiiva metoda ii leat juogo-dahje, muhto dan sáhtta geavahit ovttas eará metodaiguin (Friedland & Napoleon 2015–2016: 26). Deháleamos sudnuide lea, ahte beroškeahttá mo mii válljet čatnasit eamiálbmogiid riektevieruid guorahallamii, mii berret leat barggusteamet dárkilat, čađačuovgit ja jearggalaččat (eang. *consistent*). Dát máksá

ahte mii čujuhit gálduide, lehkosest dat dihto árbečeahppi, seremoniija, muitalus dahje historjjálaš čilgehus antropologalaš girjjálašvuodas, dahje buot dát. Dát mearkkaša ahte mii eat dušše govvit láhttemiid dahje ideálaid dahje daga doarjjahis navdosiid lága birra, ja ahte mii guorahallat duohta mearrádusaid dahje vástádusaid (Friedland & Napoleon 2015–2016: 26).

3 Gufihttara lonuhus -muitalus narratiiva láhkametoda vuodul

Dán artihkkalis suokkardan Gufihttara lonuhus -muitalusa, man Johan Turi lea čállán bajás girjjistis *Muitalus sámiiid birra* (1910) ja man Sofe Nillá Biret Máret Kárášjogas lea ođđasit máinnastan. Sofe Nillá Biret Máreha mitalus lea almmustuvvan čoakkáldagas *Muitalusat, máidnasat ja cukcasat* (Berg 1986: 46–48). Turi gohčoda gufihttariid uldan ja sus leat mánga mitalusa ulddaid váralašvuodas.⁶ Okta lea dat go ulda «hálliida lonuhit čáppa čáhppesvuovttat mánáid alccasis iežaset boares váhnemiiguin, maid eai gille biebmat» (Turi 1987 [1910], 156).

Gufihttara lonuhus -muitalusa váldosisdoallu lea Sofe Nillá Biret Máreha mielde ná: Vánhemiin lea čáppa njuoratmáná, mii báhcá okto nohkkat. Man nu siva dihtii vánhenguovttos eaba muite bidjat silbaruđa dahje stállenibbi gándamáná gietkamii «amas gufihttarat eai lonut gándda iežaset romes mánáin dahje boares dárpmehis olbmui» (Berg 1986: 46). Máná lonuhuvvo ja eadni fuomáša dalán, ahte máná lea rievdan, muhto joatká máná dikšuma numo ovdal. Boares badjeolmmoš boahtá fitnat, ja imaštallá vajot, leago gufihtar lonuhan máná, go lea nu earáhuvvan iige leat sturron dan rájes go son mañimuš oinnii dan. Dalle easkka vánhenguovttos jáhkkiiba, ahte sudnos lea gufihttara lonuhus, muhto eaba leat ovdal duostan goabbat guoibmáseaskka dan dovddastit. Badjeolmmoš rávve eatni vuoššat nu unnán suohkada go vejolaš, bidjat dan stuorámuš gárrái mii gávdno ja gárreravdda dievva vel basttiid. Gári galgá beavddi ala ja buohkat olggos vuordit. Eadni ieš galgá náđđut uksagurrii guovlat sisa čoavddaráiggis. Nu dahkkui ja

6 Sámeگیelain leat mánga namahusa eatnanvuol'olbmuide, davvisámeگیillii *ulda*, *gufihtar* ja *ganeš*. Lemet Jon Aage čilge, ahte *ganeš* lea álgoálgošaččat sámeگیela sátni, go *ulda* ja *gufihtar* leat loatnasánit skandinávalaš gielain (*hulder* ja *govetter*) (Solbakk 2009: 34).

go gollá vehá áigi, mánná čuožžila ja vázzila beavdegurrii, muhto lea dál oaidnit dego boares almmái. Son fuoiku, go nu unnán lea borramuš ahte ii leat doarvái buohkaid biebmat. Ovdalگو áddjá geargá gazza-goahhtit suohkathinná, eadni čelle stohpui, mas gufihtaráddjá soasiha ja njuike leavttuin ruovttoluotta gietkamii. Son ii goit geargga ollásit gokčat iežas, baicce nubbi juolgi sorro ja báhcá ollesšattot juolgin.

Seamma badjealmmái boahťa fas fitnat ja beassá gullat, ahte mánná lea duođaid gufihtaráddjá. Badjealmmái fas rávve eatni, ahte galgá mannat mánáin doaresbeallái «moadde beanagullama eret dálus muhtin stuorra bovnna lusa», nuollat máná ja «bidjat stuorra bovnna ala davás čalmmiid» (Berg 1986: 48). Badjealmmái buktá lánjain bárgiduvvon rissi, mainna eadni galgá «golmma geardde vuos garrasit spáikuliť». Mánná riehcugoahťa das ja fargga «guoira rivgu bođii sáđa sáđa viehkan lávkái», su salas vel čáppa čáhpesvuovttat mánná. Rivgu gohčču heaitit rissemis su boares áhččeriebu amas jápmit ja huiká: «Áhčči lea sivaheapmi. Gea dá lea du durde čivga.» (Ibid.) Nie oazžuba vánhenguovttos iežaska máná ruovttoluotta, ja badjealmmái šaddá máná ristáhččin. Vánhenguovttos oazžuba vel eanet mánáid ja dás duohko álo muitiba bidjat silbaruđa ja stálleniibbi bárdnemáná gietkamii, ja neidamáná gietkamii fas áimmi ja guottahaga, eaige sudno mánáid šat beassan gufihttarat lonuhit.

Turi veršuvdna lea oanehut ja das váilu čoavddus máná lonuhusii. Dan sadjái Turi muitala, ahte lonuhuvvon mánat «gale šaddet ja hupmet seammá ládje go iežá olbmot, muhto leat goit veháš iežalágáťat hámis ja luonddus» (Turi 1987 [1910], 157). Dán vuodul sáhťtá dulkot, ahte muhtimin gufihttara lonuhusat báhcet eallit olbmuid gaskii loahpalaččat ja ahte Gufihttara lonuhus -muitalusa oktan ulbmilin lea čilget muhtin olbmuid earáláganvuodá ja iežaslágan hámi. Dát bealli áššis ii leat goit relevánta dán artihkkala guorahallamis ja biddjo dán artihkkalis ruođuid sisa.

Ášši/čuolbma: Gufihttara lonuhus -muitalusa čuolbma lea, ahte vánhenguovttos vajáldahttiba bidjat silbba dahje stáli iežaska máná gietkamii dan boddii go ieža leaba eret stobus, mas čuovvu ahte sudno mánná lonuhuvvo gufihtaráđjain. Mu analysa mielde muitalus geahččala muitalit guldaleaddjiide, ahte njuoratmánáid galgá dihto láhkai

suodjalit bahádahkkiid vuostá; ahte dihto vuogit ja vierut suodjalit máná. Muitalus maiddái geahččala mitalit, ahte olbmot galget váldit vára boarrásut, eallilan olbmuid viisodagas ja rávvagiin.

Fáktat: Vuosttas fáhta, mas lea mearkkašupmi mitalusa čulbmii lea silbba dahje stáli vajálduhttin eret gietkamis gáhtten dihtii máná suolavuoda vuostá. Nubbi fáhta, mas lea mearkkašupmi leat badjealbmá rávvagat ja goalmát fas juonalašvuohta, mainna galgá dájuhit gufih-taradjá eret gietkamis. Njealját fáhta lea ahte rissi mainna gufih-taraddjá rissehalla, galgá leat dihtolágan ja ahte gufih-tarlonuhus dolvo-juvvo dihto báikái ja biddjo dihto láhkai stuorra bovnna ala rissehalla várás.

Mearrádus/čoavddus: Mitalusas mearriduvvo čuovvut dárkilit ja doaibmat badjealbmá rávvagiid mielde, mat čovdet čuolmma. Gufih-tara mitalusas eai leat eará mearrádusat, mat livčče symmetralaččat bajábealde identifiserejuvvo čuolmmain.

Čilgehus: Čilgehus mitalusa mearrádussii dájuhit ja risset gufih-taradjá lea vanhenguoktá hállu gádjut ja oažžut iežaska máná ruovtto-luotta. Dát ii leat daddjon sierra muhto boahtá ovdan implisihtalaččat hui čielgasit mitalusas.

Ruođut: Gufih-tara lonuhus -mitalusas eai leat olus eahpečielga áššit dahje buncaraggát, maid galggašii bidjat ruođuid sisa vai guora-halla šaddá álkibun. Kánske Sofe Nillá Biret Máreha veršuvnnas lea dárbu bidjat ruođuid sisa dieđuid suohkada birra, eandalii jos ii leat loh-kan Turi veršuvnna. Lohkki soaitá báhcit imaštit, mii mearkkašumiid lea das, ahte galgá dušše binnáža vuoššat suohkada ja bidjat dan stuorá-mus gárrái ja ollu basttiid. Biret Máreha mitalusas ii boađe ovdan, ahte ulddat lonuhit mánáid biebmat iežaset vanhemiid, geaid ieža eai viša biebmat, muhto Turi mitala dan dieđu. Dát čájeha narratiiva lách-kametoda guovddáš gáibádusa, ahte guorahallama oktavuodas berre váldit vuhtii ja suokkardit mitalusa buot vejolaš veršuvnnaid, danin go iešguđet veršuvdna buktá ovdan iešguđet áššiid ja dieđuid.

Nubbi fáhta man soaitá leat buorre bidjat ruođuid sisa lea silb-ba dahje stáli bidjan máná gietkamii suddjen dihtii su lonohallamis gufih-tariin. Ii goabbáge veršuvdna mital manin justa silba ja stáli várjaleaba okto báhcán mánáid, ja manin dávvirat maid galgá bidjat

gietkamii leat sohkabeali mielde, mii ii oro guođđimin saji sohkabeliid mánggabealatvuhtii dahje mánáid válljenmunnái das, maid háliidit bargagoahtit go sturrot. Baicce lea servodatlaš vuordámuš ahte stuorodettiin gándamánát bargagohtet niibbiin ja dárbbášit ruđa go fas nieidamánáid vurdet goarrut. Dát fákta lea miellagiddevaš muhto ii leat relevánta dán artihkkalis meroštallon čulbmii.

4 Gufihttara lonuhus -muitalusa lágat ja láchkaprinsihpat

Láchkaproseassat muitalit *mo* láchkaáššit mearriduvvojit ja *gii* dadjá áššis mañimuš sáni. Juohke láchkaortnegis galget leat dihto proseassat nu ahte eanaš olbmot dohkkehit mearrádusa, maiddá dilis mas eai buohkat leat persovnnalaččat ovttá oaivilis. Dát proseassat dáhkidit, ahte kollektiiva mearrádusat adnojuvvojit legitiiman ja autoritatiivan servodagas (Friedland 2018: 75). Gufihttara lonuhus -muitalusas legitiima mearrádusat dahkkojit vánhemiid gaskkas ja autoritatiivvalaš mearrádusdahkkit leat vánhemiid lassin vuorrasat, geain lea ovddeš diehtu, mo dihto dilis galgá doaibmat. Muitalus maiddái čájeha čielgasit, ahte leat dihto prosedurála láchkkit, maid vehkiin dahkat legitiima ja beaktilis mearrádusaid, mat dasto buvttihit čovdosiid. Dán muitalusas nappo legitiima mearrádusa dahkan ii leat kollektiiva ja almmolaš. Go lea sáhka máná suoládeames, autoritatiivvalaš mearrádusdahkkit leat máná vánhemat. Dát lea áddemis jos váldá vuhtii, ahte vánhemiin lea bajimus ja stuorámuš ovddasvástáduš iežaset mánáin. Dán vuodul sáhttá dadjat, ahte okta sámi láchkaprinsihppa lea, ahte mánáide guoski áššiin vánhemat leat legitiima ja autoritatiivvalaš mearrideaddjit. Nubbi láchkaprinsihppa mánáide guoski áššiid mearrádusain lea ahte galgá váldit vára vuorrasut olbmuid ráđiin ja váldit sin veahki ja rávvagiid vuostá.

Gufihttara lonuhus -muitalusas leat njeallje guovddáš prosedurála láchkkit: 1) juohkit dieđu ja eahpádusaid earáiguin ja dohkkehit váttisvuodá, 2) dárkut ja čohkket duođaštusaid mearridan dihtii leago duođaid sáhka gufihttara lonuhusas, 3) mearridit mo čoavdit ášši ja 4) doaibmat dárkilit mearrádusa vuodul. Dasa lassin Gufihttara lonuhus -muitalus čájeha prinsihpaid lágalaš rivttiin – nappo maid olbmot sáhttet vuordit nubbi nuppis. Rievttit masá álo mákset dan, ahte geas nu earás lea

geatnegasvuohta, mii mo nu láchkai laktása áššái (Friedland 2018: 99). Gufihttara lonuhus -muitalusas okta dákkár guovddáš láchkaprinsihppa lea vanhemiid geatnegasvuohta suodjalit, gáhttet ja gádjut iežaset mánáid. Nubbi lea boarrásut olbmuid geatnegasvuohta rávvet ja veahkehit olbmuid, geain ii leat seamma ollu diehtu ja vásáhus.

Rievttit leat hárve absoluhtat. Eanaš rivttiin galgá heivehit eará olbmuid rivttiiguin ja geatnegasvuođaiguin, ja joavkku ollislaš dárbbuiguin. Dát doallá deaivása sihke eamiálbmotservodagain, nationála olmmošvuoigatvuođain ja álbmogiidgaskasaš lágas. Go mii hállat lágalaš rivttiin, dávjá lea sáhka substantiiva ja prosedurála rivttiin. (Friedland 2018: 99.)

Maiddá Gufihttara lonuhus -muitalusas leat sihke substantiiva ja prosedurála rievttit. Substantiiva rievttit leat 1) riekti eallimii ja dorvvolašvuhtii, 2) riekti oažžut veahki ja 3) riekti oažžut iežas mánáid ruovttoluotta. Prosedurála rievttit leat 1) riekti sihkkarastot sivalažžan, 2) riekti rávvet ja 3) riekti mearridit. Sihke riekti eallimii ja dorvvolašvuhtii ja riekti oažžut veahki laktásit geatnegasvuhtii suodjalit mánáid. Vanhemiin, geaid geatnegasvuohta lea várjalit iežaset mánáid, lea riekti oažžut veahki ja gádjut mánáid dalle go vearrivuohta lea dáhpáhuvvan. Riekti oažžut iežas mánáid ruovttoluotta laktása máná riektái eallimii ja dorvvolašvuhtii ja maiddá bearraša ja soga čavddisvuhtii. Prosedurála rivttiin riekti sihkkarastot sivalažžan Gufihttara lonuhus -muitalusas gullá gufihtarádjái, gii lea lonuhuvvon mánáin, ja vanhemiid geatnegasvuhtii duođaštit, ahte sáhka lea namalassii gufihttara lonuhusas iige eará áššis. Dákkár láchkaprinsihppa lea dábálaš buot láchkaortnegiin – sivalačča ii sáhte dubmet ovdalgo lea sihkkarvuohta su sivalašvuođas. Riekti rávvet laktása boarrásut buolvva geatnegasvuhtii juogadit iežaset dieđuid, máhtu ja vásáhusa earáiguin. Riekti mearridit gullá Gufihttara lonuhus -muitalusas máná láchppin vanhenguoktái muhto maiddá gufihtarádjá niidii, gii lea suoládan vanhenguoktá gándamáná ja lonuhan dan iežas áhčiin. Su riektái gullá mearridit buktit olbmo máná ruovttoluotta ja viežžat iežas áhči eret rissehállamis. Dáinna lágiin maiddá gufihtarnissonis ja -ádjás lea riekti bearraša ja soga čavddisvuhtii.

Dárkilit meroštallon substantiiva ja prosedurála rivttiid lassin Gufihttara lonuhus -muitalusas leat oppalaš vuodđoprinsihpat. Friedland fuomášuhtta, ahte go olbmot dahket lágalaš mearrádusaid, sii váldet vuhtii rivttiid, geatnegasvuodaid ja oppalaš prinsihpaid, mat gusket áššái (Friedland 2018: 101). Okta dákkár oppalaš prinsihppa Gufihttara lonuhus -muitalusas lea goabbatguimmešvuoda prinsihppa, mii lea hui dábálaš eamiálbmotmáilmmis ja sin máilmeipmárdusain. Gufihttara lonuhus -muitalusas dát boahdá ovdan guovtti láhkai: guktot nissonat oažžuba iežaska olbmuid ruovttoluotta; váldopersovdna oažžu iežas gándamáná ja gufihtarnisu fas iežas áhči. Dasa lassin boarrásut badjealmmái beassá gáddjojuvvon gándamáná ristáhččin giittosin iežas veahki ja ráđi ovddas.

5 Oktiigeassu

Dán artihkkalis lean guorahallan sámi lágaid ja láchkaprinsihpaid sámiide oahpis Gufihttara lonuhus -muitalusas narratiiva láchkametodain, man vuodđun lea *common law* -ovdadáhpáhusmetoda. Narratiiva láchkametoda leat eamiálbmotlágaid dutkit Kanadas hábmen ja geavahan, ja dan vehkiin lean gávdnan mánga láchkaprinsihpa ja rievtti sámiide oahpis Gufihttara lonuhus -muitalusas. Friedland goit muittuha, ahte narratiiva metoda vehkiin gávdnon láchkaprinsihpat eai leat sojakeahtes njuolggadusat, maid buohkat čalmmeheamet čuvvot dahje ahte bohtosat leat seammát juohke dáhpáhusas. Dat leat baicce *intellektuála resurssat* maid olbmot geavahit hástalusaid ja buncaraggáid ovddas (Friedland 2018: 107).

Viđaoasat syntesa, man narratiiva metoda buvttada, meroštallá 1) riekteproseassaid heivvolaš autoritatiivvalaš mearrideaddjiid meroštallama várás ja dasa mo vástidit riektečulbmii, 2) vejolaš čovdosiid dahje vástádusaid riektečulbmii, 3) lágalaš geatnegasvuodaid, 4) substantiiva ja prosedurála rievttiid ja 5) riekteprinsihpaid. Láchkaproseassat leat oktasaš soahpamušat das, mo ja geat dahket mearrádusaid, maid eatnašat atnet legitiiman ja autoritatiivan maiddái dalle, go eai soaitte leat ovttá oavivilis. Gufihttara lonuhus -muitalusas vánhemat leat legitiima ja autoritatiivvalaš mearrádusdahkkit. Dát lea muitalusa vuosttas láchkaprinsihppa. Láchkii lea mihtilmas ahte dihto prosedurála

lávkkit veahkehit mearrádusa dahkamis. Gufihttara lonuhus -muitalusas gávdnojit njeallje prosedurála lávkki: 1) dieđu ja eahpádusaid juohkin earáiguin ja váttisvuoda dohkkeheapmi, 2) dárkun ja duodaštusaid čohkken sihkkarastit vearrivuoda ja dan dahkki, 3) mearrádus mo čoavdit ášši ja 4) mearrádusa vuodul doaibman. Čoavddus Gufihttara lonuhus -muitalusa riektečulbmii – máná suoládeapmái ja lonuheapmái – lea ahte lonuhus rissehalla dihto báikkis dihto láchkai, goas máná suola, gufihtarnisu, buktá máná ruovttoluotta.

Eanaš rivttiin galgá heivehit oktii eará olbmuid ja olmmošjoavkuid rivttiiguin ja geatnegasvuodaiguin. Gufihttara lonuhus -muitalusas gávdnojit guokte láchkaprinsihpa geatnegasvuodain: vanhemiid geatnegasvuolta várjalit iežaset mánáid vearrotaguin ja boarrásut buolvva geatnegasvuolta juogadit dieđuideaset ja rádi veahkehan dihtii earáid.

Lágalaš rivttiid sáhtta dábálaččat juohkit substantiiva ja prosedurála rivttiide. Gufihttara lonuhus -muitalusas gávdnojit golbma substantiiva rievtti: 1) riekti eallimii ja dorvvolašvuhtii, 2) riekti oazžut veahki ja 3) riekti gádjut iežas mánáid. Muitalusa prosedurála rievttit fas leat 1) riekti sihkkarastot sivalažžan, 2) riekti rávvet ja 3) riekti mearridit.

Dán artihkkala guorahallamis lea okta stuorra váilivuolta: dás váilu ollásit kollektiiva suokkardeapmi earáiguin servodagas, mii geatnegahtto oazžun dihtii loahpalaš bohtosiid. Dan dihtii artihkkala analysa lea váilevaš ja bohtosat leat dušše gaskaboddosaččat. Mu sávaldat lea ahte dán artihkkala guorahallama sáhtta dievasmahttit maŋnelis muhtin eará oktavuodas oktasaš, servodatlaš suokkardeami vehkiin. Váilevuodas beroškeahhtá lea vejolaš dadjat, ahte Gufihttara lonuhus -muitalusa guorahallan eamiálbmogiid narratiiva láchkametodain addá buori álgogova sámi lágain. Dasa lassin artihkkala analysa čájeha, ahte sámi lágat leat álo leamaš ja leat ain gávdnamis iežamet muitalusain. Sáhka lea čielgasit ja eahpitkeahhtá lágain, ja numo dán artihkkala guorahallan čájeha, mii sáhttit suokkardit njálmmálaš ja čállon muitalusaid hástalusaid čoavdima birra iežamet servodagas ja ságastallagoahhtit gaskaneamet lágain, maid mii gávdnat muitalusain ja eará gálduin. Numo Friedland sávvá, lágaid gávdnan eamiálbmogiid muitalusain roahkasmahtta olbmuid hilgut boarásman stereotiippaid ja giellasiid iežamet ja min máttuid birra (Friedland 2018: 108).

Eamiálbmogiid lágaid ja láchkaprinsihpaid gávdnan muitalusain ja eará gálduin lea jo daninassii mávssolaš, muhto lea lunddolaš smiehttat, mo identifiserejuvvon lágaid ja prinsihpaid sáhttá geavahit otnábeai áigeguovdilis hástalusaid čoavdimis eamiálbmotservodagain. Mun oainnu mielde Gufihttara lonuhus -muitalusa láchkaprinsihpaid lea vejolaš ávkástallat ovdamearkka dihtii mánáidsuodjalanáššiin dahje dakkár rohčošanáššiin, mas sivahuvvon ollesolmmoš ii leat máná vanhemiid. Mánáidsuodjalan- ja rohčošanáššit leat mánggabealat ja hástaleaddji áššit man beare servodagas, muhto sámeservodagas (numo earáge eamiálbmotservodagain) berre dábálaš hástalusaid lassin máhttit váldit vuhtii eamiálbmogii erenoamáš kultuvrralaš ja sosiála beliid sihke ášši čielggadeamis ja čovdosiid ohcamis. Kárášjohkii lea aiddo rahppon Sámi nationála gealboguovddáš, mii galgá veahkehit mánáid- ja bearašsuodjalandáhpáhusain. Sámi kulturgelbbolašvuhtii ja -áddejupmái lea duodaid stuorra dárbu, danin go maiddái áššedovdiin váilu mánáidsuodjalanáššiin máhttu.⁷ Dákkár ja eará oktavuodain sámi láchkaprinsihpat sáhttet doaimmat mávssolaš intellektuála ja kánske maiddái konkrehta reaidun veahkehit dievasmahttit máhtu, ášši gieđahallama ja čovdosiid.

Guorahaladettiin sámi lágaid ja láchkaprinsihpaid atnuiváldima otná hástalusaid čoavdimis lea dehálaš smiehttat maiddái daid sajáda- ga ja mearkkašumi sámeservodagas. Leatgo prinsihpat ain anus dihto sajiin, dahje geavahuvvojito go dat muhtin oktavuodain, formálalaččat dahje eahpeformálalaččat? Mat leat siskkáldas hehttehusat sámi lágaid ja láchkaprinsihpaid atnuiváldimis ja geavaheames (vrd. Friedland 2018: 110)? Jos sámeservodagas ja sámedutkamušas lea beroštupmi guorahallagoahtit eanet sámi lágaid ja láchkaprinsihpaid narratiiva láchkame- toda (dahje eará heivvolaš metodaidd) vehkiin, okta guovddáš jearaldat, mii bohciida dán artihkkalis boahte dutkamuššii, lea čielggadit man dábálaččat Sámis dán artihkkalis meroštallon rievttit ja láchkaprinsih- pat leat – nappo gávdnojitgo seammalágan dahje seammasullasaš lágat ja prinsihpat maiddái eará go Gufihttara lonuhus -muitalusas.

7 Berit Anette Somby, SÁNKs ráđdeáddi, Sámi davviriikkalaš TV-oddasat 26.10.2022.

Gáldut

- Allard, Christina 2015: Some characteristic features of Scandinavian laws and their influence on Sami matters. – Christina Allard & Susann Funderud Skogvang (doaimm.), *Indigenous rights in Scandinavia. Autonomous Sami law*. Farnham: Ashgate. 49–64.
- Allard, Christina & Skogvang, Susann Funderud (doaimm.) 2015: *Indigenous rights in Scandinavia. Autonomous Sami law*. Farnham: Ashgate.
<https://doi.org/10.4324/9781315588353>
- Archibald, Jo-ann 1997: *Coyote learns to make a storybasket: The place of First Nations stories in education*. [Doavttirgrádabargu.] Simon Fraser University.
- Asch, Michael & Macklem, Patrick 1991: Aboriginal rights and Canadian sovereignty: an essay on *R. v. Sparrow*. – *Alberta Law Review* 29 (2): 498–517. <https://doi.org/10.29173/alr1571>
- Austin, Raymond D. 2009: *Navajo courts and Navajo common law. A tradition of tribal self-governance*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bankes, Nigel & Koivurova, Timo (doaimm.) 2013: *The proposed Nordic Saami Convention. National and international dimensions of indigenous property rights*. Oxford: Hart.
- Bengtsson, Bertil 2004: *Samerätt*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Berg, Thorleif (doaimm.) 1986: *Muitalusat, máidnasat ja cukcasat*. Kárášjohka: Davvi Media.
- Borrows, John 2002: *Recovering Canada. The resurgence of Indigenous law*. Toronto: University of Toronto Press.
- Borrows, John 2010: *Canada's Indigenous constitution*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bull, Kirsti Strøm 2004: Saami customary law and the proposals of the Saami Rights Committee. – Michael Jones & Audhild Schanche (doaimm.), *Landscape, law and customary rights*. Dieđut 3/2004. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta. 163–171.
- Christie, Gordon 2009: Indigenous legal theory: Some initial considerations. – Benjamin J Richardson, Shin Imai & Kent McNeil (doaimm.), *Indigenous peoples and the law: Comparative and critical perspectives*. Oxford: Hart. 195–231. <https://doi.org/10.5040/9781509955565.ch-008>
- Eriksen, Gunnar 2004: Samiske sedvaner og bruk av naturressurser før og etter Selbu- og Svartskogdommene fra 2001. – *Kritisk juss* 30: 289–304.
<https://doi.org/10.18261/ISSN2387-4546-2004-03-09>

- Eriksen, Gunnar 2008: *Alders tids bruk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Fletcher, Matthew L.M. 2006: Toward a theory of intertribal and intratribal common law. – *Houston Law Review* 43 (3): 701–741.
- Friedland, Hadley 2012: *Practical engagement with Indigenous traditions on environmental issues: Some questions*. A Symposium on Environment in the Courtroom: Key Environmental Concepts and the Unique Nature of Environmental Damage, March 23–24, University of Calgary.
- Friedland, Hadley 2018: *The Wetiko legal principles: Cree and Anishinabek responses to violence and victimization*. Toronto: University of Toronto Press.
- Friedland, Hadley & Napoleon, Val 2015–2016: Gathering the threads: Developing a methodology for researching and rebuilding Indigenous legal traditions. – *Lakehead Law Journal* 1 (1): 16–44.
- Glenn, H. Patrick 2014: *Legal traditions of the world. Sustainable diversity in law*. New York: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/he/9780199669837.001.0001>
- Helander, Elina 2004: *Samiska rättsuppfatningar*. Rovaniemi: Arctic Centre.
- Helander-Renvall, Elina 2013: Saamelainen tapaoikeus. – Päivi Magga & Eija Ojanlatva (doaimm.), *Ealli biras. Saamelainen kulttuuriympäristöohjelma*. Inari: Sámi museum / Saamelaismuseosäätiö. 132–134.
- Henderson, James [sákéj] Youngblood 1994: Empowering treaty federalism. – *Saskatchewan Law Review* 58 (2): 241–329.
- Hågvar, Geir 2006: *Den samiske rettsdannelse i indre Finnmark. Om nordsamenes rettsorden, grunnlovsvernet og selvbestemmelsen*. Diedut 2/2006. Guovdageaidnu: Sami Instituhtta.
- Korpijaakko, Kaisa 1989: *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus Länsi-Pohjan Lapin maankäyttöoloista ja -oikeuksista ennen 1700-luvun puoliväliä*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Kuokkanen, Rauna 2022: All I see is white. The colonial problem in Finland. – Josephine Hoegaerts, Tuire Liimatainen, Laura Hekanaho & Elizabeth Peterson (doaimm.), *Finnishness, Whiteness and Coloniality*. Helsinki: University of Helsinki Press. 291–314. <https://doi.org/10.33134/HUP-17-12>
- Labba, Kristina 2020: Sámi law: A methodological approach. – *Arctic Review on Law and Politics* 11: 215–232. <https://doi.org/10.23865/arctic.v11.2431>
- Lawrence, Rebecca & Åhrén, Mattias 2016: Mining as colonisation: the need for restorative justice and restitution of traditional Sami lands. – Lesley

- Head, Katarina Saltzman, Gunhild Setten & Marie Stenseke (doaimm.), *Nature, temporality and environmental management: Scandinavian and Australian perspectives on landscapes and peoples*. New York: Routledge. 133–148.
- Magga, Ole Henrik & Oskal, Nils & Sara, Mikkel Nils 2002: *Dyrevelferd i samisk kultur*. Kautokeino: Sámi allaskuvla.
- Milward, David 2012: *Aboriginal justice and the charter. Realizing a culturally sensitive interpretation of legal rights*. Vancouver: UBC Press.
<https://doi.org/10.59962/9780774824583>
- Mohanty, Chandra Talpade 2003: Genealogies of community, home, and nation. – Chandra Talpade Mohanty, *Feminism without borders. Decolonizing theory, practicing solidarity*. Durham & London: Duke University Press. 124–137. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11smp7t.9>
- Napoleon, Val 2013: Thinking about Indigenous legal orders. – René Provost & Colleen Sheppard (doaimm.), *Dialogues on human rights and legal pluralism*. Dordrecht: Springer Netherlands. 229–245.
https://doi.org/10.1007/978-94-007-4710-4_11
- Napoleon, Val 2019: Did I break it? Recording Indigenous (customary) law. – *Potchefstroom Electronic Law Journal* 22: 1–35.
<https://doi.org/10.17159/1727-3781/2019/v22i0a7588>
- Napoleon, Val & Friedland, Hadley 2014: Indigenous legal traditions: Roots to Renaissance. – Markus D. Dubber & Tatjana Hörnle (doaimm.), *The Oxford handbook of criminal law*. Oxford & New York: Oxford University Press. 225–247.
- Oskal, Nils & Sara, Mikkel Nils 2001: *Reindriftssamiske sedvaner og rettsoppfatninger om land. Reindriften i Finnmark*. Oslo: Cappelen forlag.
- Ravna, Øyvind 2013: *Finnmarksloven – og retten til jorden i Finnmark*. Oslo: Gyldendal.
- Riessman, Catherine Kohler 1993: *Narrative analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ross, Rupert 1996: *Returning to the teachings. Exploring Aboriginal justice*. Toronto: Penguin.
- Skogvang, Susann Funderud 2012: *Retten til fiske i fjorder og kystnære farvann*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Skogvang, Susann Funderud 2017: *Samerett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Smith, Carstein 2004: Hvilken plass har samiske sedvaner og rettsoppfatninger i norsk rett? – *Jussens venner* 39 (3–4): 137–143.
<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3126-2004-03-04-01>

- Solbakk, Aage 2009: *What we believe in. Noaidevuotta – an introduction to the religion of the Northern Saami*. Kárášjohka: ČálliidLágáduš.
- Solem, Erik 1970: *Lappiske rettstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sterling, Shirley 1997: *The grandmother stories: Oral tradition and the transmission of culture*. [Doavttirgrádabargu.] University of British Columbia.
- Svensson, Eva-Maria 2015: Sami legal scholarship: The making of a knowledge field. – Christina Allard & Susann Funderud Skogvang (doaimm.), *Indigenous rights in Scandinavia. Autonomous Sami law*. Farnham: Ashgate. 207–226.
- Svensson, Tom G. (doaimm.) 1999: *On customary law and the Saami rights process in Norway. Proceedings from a conference at University of Tromsø, Feb. 1999*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Torp, Eivind 2011: Betydelsen av samiska traditioner i svensk rätt. – *Arctic Review on Law and Politics* 2 (1): 77–101.
<https://doi.org/10.23865/arctic.v2.20>
- Trinh, T. Minh-ha. 1989: *Woman, native, other. Writing postcoloniality and feminism*. Bloomington: University of Indiana Press.
- Tully, James 1995: *Strange multiplicity: Constitutionalism in an age of diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139170888>
- Turi, Johan 1987 [1910]: *Muitalus sámiid birra*. Johkamohkki: Sámi Girjjit.
- Webber, Jeremy 1995: Relations of force, relations of justice: The emergence of normative community between colonies and Aboriginal peoples. – *Osgood Hall Law Journal* 33 (4): 623–660.
<https://doi.org/10.60082/2817-5069.1636>
- Webber, Jeremy 2009: The grammar of customary law. – *McGill Law Journal* 54 (4): 579–626. <https://doi.org/10.7202/039646ar>
- Åhrén, Mattias 2016: *Indigenous peoples' status in the international legal system*. Oxford: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198778196.001.0001>

The Significance of Stories in Contemporary Society: Seeking Sámi Laws through an Indigenous Law Method

This article investigates Sámi law and legal principles in the traditional story of Gufihttara lonuhus with the help of the Indigenous narrative legal method. Developed by Indigenous law scholars Val Napoleon and Hadley Friedland, the narrative legal method has been widely employed in Canada in the past two decades. The objectives of the article are: to advance Indigenous law research in Sápmi and the analysis of Sámi laws within Sámi society and tradition; to introduce a new method for Sámi research that has been successfully used in Indigenous scholarship; and to identify the laws and legal principles in the well-known Sámi story of Gufihttara lonuhus. At the end of the article, I examine the ways in which the identified legal principles can be employed to address current challenges in Sámi society such as child protection, and what needs to be taken into account if the Indigenous narrative legal method will be employed to identify Sámi people's own laws and principles. While there are studies on Sámi customary law, the way in which court decisions have taken Sámi customary law into consideration, and the role of traditional Sámi customs and norms in national legislation, the Indigenous narrative legal method has not yet been employed to analyze traditional Sámi oral tradition and identifying Sámi laws therein.

Keywords: Sámi law, Indigenous law, Sámi stories, legal principles, child protection, gufihrtars (underground people), oral tradition.

Rauna Kuokkanen
University of Lapland (Finland)
rauna.kuokkanen@ulapland.fi

Sámi dieđalaš áigečála 2024:1

SIIDASKUVLLA FÁDDÁNUMMIR

VÁLDODOAIMMAHEADDJI: HARALD GASKI

GUOSSEDOAIMMAHEADDJI: FIERRANJOT KIRSTTE RÁVDNÁ – RAUNA KUOKKANEN,
BERIT ANNE BALS BAAL, LILL TOVE FREDRIKSEN, MIKKEL NILS SARA JA MARIKAISA LAITI

Artihkkalat

LÁIDEHUS

Sámi dieđalaš áigečállaga fáddánummir: Siidaskuvla

OVTTASTALLAN: SÁMIID RELAŠUNALITEHTA JA DAN VIERUT *Ovttastallan: Sámi relationality and its practices*

FIERRANJOT KIRSTTE RÁVDNÁ JA BEKKUN HÁNNU ASTA MITKIJÁ

ÁRBEDIEHTU JA BIOLOGALAŠ DIEHTU DEANU JA LUOSA BIRRA: MO NANNET LUOSSANÁLIID?

*Sámi Indigenous knowledge and biological knowledge about the
Deatnu River and salmon: How to strengthen the salmon stocks?*

SKUVLAALBMÁ ÁSLAT NIILLAS ÁSLAT

DURDNOSA SÁMI GUOVLLU SIIDDAT JA SIIDDAOLBMOT ČÁLALAŠ GÁLDUIN 1500-LOGUS 1900-LOHKUI

Sámi villages and villagers of Torne Sápmi in written sources

BIEHTTÁRA JUHÁNA OVLLÁ-ÁNTE

SIIDDAT JA SIIDDAOLBMOT SUOMA SIERRALÁGAIN JA SIERRALÁGAID OVDABARCGUIN

*Sámi villages and villagers in the special laws and preliminary works
of laws during the Finnish independence era*

BIEHTTÁRA JUHÁNA OVLLÁ-ÁNTE

MUITALUSAID MEARKKAŠUPMI OTNÁ SERVODAGAS: SÁMI LÁGAID OZUS NARRATIIVA LÁHKAMETODA BOKTE *The Significance of Stories in Contemporary Society: Seeking Sámi Laws through an Indigenous Law Method*

FIERRANJOT KIRSTTE RÁVDNÁ

ISSN 0805-4312

9 770805 431002

